

МАТЕРИАЛЫ УЧАСТНИКОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЛЕТНЕЙ ШКОЛЫ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ

“СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И СОЦИАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ”

СПЕЦИАЛИСТЫ В СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ ОБЩЕСТВА

Группа специалистов качественно отличается от других групп общества по своим социальным, профессиональным, квалификационным и другим характеристикам: достаточно длительный срок послесреднего образования (5-6 и более лет), преимущественно умственный, творческий характер труда, конечный продукт деятельности специалистов — интеллектуальная или культурная продукция. Не случайно интеллигенция, которую во многом составляли группы специалистов по праву считалась создателем, носителем и распространителем основных духовных и культурных ценностей общества, а одной из ее общественных функций называли хранение, развитие, преобразование культуры и общества в целом. Действительно, в развитых странах (так называемых "постиндустриальных", "информационных" обществах), по мнению ученых роль интеллигенции настолько велика, а численность столь значительна, что западные социологи рассматривают интеллигенцию как особую социальную группу, новый класс, составляющий основу средних слоев [1, с 114].

Каково же положение групп специалистов в социальной структуре Украины? В какой мере смогли адаптироваться данные социальные группы к современной социально-экономической и политической ситуации в обществе? Результаты массового опроса жителей г. Харькова старше 18 лет, который был проведен в июне 1996 г. (выборочная совокупность составила 978 человек и репрезентирует население города по основным социально-демографическим характеристикам) позволили нам в какой-то мере ответить на поставленные выше вопросы.

Кризисные процессы в экономической сфере общества и прежде всего в ее государственном секторе, где занято 78,72 % специалистов технического профиля (СТП) и 87,5% специалистов гуманитарного профиля (СПП) привели к тому, что большая часть представителей рассматриваемых социальных групп оказалась отброшенной за черту бедности. По мнению 2/3 специалистов их уровень жизни по сравнению с другими людьми в Украине является в разной степени ниже среднего. Достаточно тяжелое материальное положение актуализировало для представителей данных социальных групп проблему выживания. Как показали результаты опроса, одними из наиболее часто реально используемых способов выживания

Бондаренко Е.Б. — аспирантка кафедры социологии Харьковского государственного университета

являются для специалистов (проранжировано по степени убывания значимости):

- Работа на приусадебном дачном участке (СТП — 47,29%, СГП — 54,35%).
- Работа в нескольких местах (СТП — 34,11%, СГП — 39,13%).
- Работа на частных предприятиях (СТП — 17,83%, СГП — 19,57%).

Резкое снижение уровня жизни, тяжелое материальное положение групп специалистов оказали влияние на процессы самоидентификации респондентов. Если в предшествующий период респонденты идентифицировали себя преимущественно со средними и высшими слоями общества (97,83% СТП и 98,11% СГП), то сегодня по результатам самооценок большинство респондентов относит себя к низшему классу, либо к низшим слоям среднего класса, тогда как к высшим слоям социальной иерархии себя отнесли всего 2,11% СТП и 7,14% СГП. В то же время в будущей социальной структуре общества специалисты отводят себе место преимущественно в средних слоях социальной иерархии (85% респондентов), а чуть более 1/10 хотели бы занять места в высших слоях. Специалисты особенно остро ощущают и переживают социальную невостребованность своих квалификационных навыков, интеллектуальных способностей, что выражается в скорее негативном отношении к развивающимся в нашем обществе процессам неравенства. Индекс согласия с суждением "социальное неравенство — это "болезнь" общества, которую надо лечить" у СТП $I_c = 0,239$, у СГП $I_c = 0,291$ (значения индекса лежат в пределах от -1 до +1, где -1 — "совсем не согласен", +1 — "совершенно согласен"). Ответы на вопрос "Как Вы оцениваете происшедшее разделение нашего общества на преуспевающих, зажиточных, богатых и малообеспеченных, нуждающихся, бедных?" показали, что данный процесс одобряет менее 1/5 части специалистов (19,42% СТП и 16,07% СГП), тогда как более трети респондентов относится к ним с возмущением (36,69% СТП и 39,29% СГП), а еще у почти половины респондентов происшедшее разделение вызывает противоречивые чувства. В то же время, большинство специалистов согласно с суждением "если люди работают честно, то пусть зарабатывают хоть в 100 раз больше других" (для СТП $I_c = 0,779$, для СГП $I_c = 0,766$). Эти данные дают основание предполагать, что специалистов пугает не столько сам процесс разделения общества на богатых и бедных, сколько вероятность того, что богатства будут приобретаться нечестным путем.

Неудовлетворенность респондентов своим уровнем жизни, социальным статусом, социальной невостребованностью их интеллектуального потенциала формирует определенные

представления об образе социальной справедливости в обществе. Так, по мнению СТП, социальная справедливость выражается прежде всего (иерархия сформирована по степени уменьшения значимости).

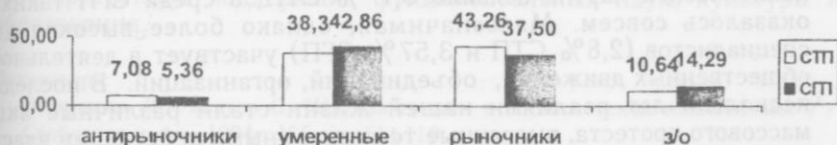
- “В получении справедливого вознаграждения по труду” — 71,63%.
- “В равенстве всех перед законом и защищенности законом” — 46,18%.
- “В поощрении тех, кто честно трудится и живет” — 26,24%.
- “В защите прав и свобод личности” — 25, 53%.
- “В гарантиях социальной защищенности” — 21,28%.

Для СГП набор основных ценностей социальной справедливости остался тем же, несколько изменилось их соотношение в общей иерархии ценностей. Но и здесь на первом месте также оказалось справедливо вознаграждение по труду (61,4%). Далее по значимости следуют основные ценности правового демократического государства: “защита прав и свобод личности” (42,11%) и “равенство всех перед законом и защищенность законом” (40,35%). На четвертом месте стоит “поощрение тех, кто честно трудится и живет”, а гарантии социальной защищенности оказались на пятом месте. В целом же, исследование показало, что некоторые стороны социальной справедливости, которые условно можно было бы назвать либерально-консервативными (свобода предпринимательской деятельности, защита прав собственника) оказались менее значимы, что обусловлено, на наш взгляд, достаточно слабым включенностью специалистов в такие виды экономической деятельности, как предпринимательство и индивидуальная трудовая деятельность.

Интеллигенция всегда играла в обществе особую роль. Именно она являлась выразителем всего нового и прогрессивного в обществе. Поэтому особенно интересно проанализировать то, каким видят будущее нашего общества группы специалистов гуманитарного и технического профиля. Среди черт, которые должны быть присущи обществу, в котором респонденты хотели бы жить, высоко значима ориентация на основные черты правового демократического государства с рыночной экономикой, то есть ориентация общества на общечеловеческие идеалы и ценности, на права и свободы личности, ориентация на правовое общество с верховенством закона, а также на частную собственность и предпринимательство, рыночные механизмы и конкуренцию. В то же время, ориентация на идеалы и ценности социализма, сложившиеся в годы Советской власти, являются для специалистов скорее нежелательной чертой будущего общества (для СТП индекс равен -0,316, для СГП — -0,227, значения индекса лежат в пределах от -1 до +1, где +1 — “обязательно должно быть”, -1 — “совсем не должно быть”). Отмеченные тенденции отразились и в ответе респондентов

на вопрос "Какой путь развития экономики Украины вы бы поддержали?". Несмотря на то, что процессы перехода к рыночной экономике привели к резкому снижению материального положения и уровня жизни специалистов (по сравнению с их доходами и положением в предыдущие годы) респонденты-специалисты менее всего стремятся к восстановлению прежней хозяйственной системы, ликвидации всех элементов рынка и запрещению частной собственности и предпринимательства (только 7,8% СТП и 5,36% СГП — "антирыночники"), в то же время, широкое распространение получили "умеренные" (развитие предпринимательства под контролем государства, поддержка государственного и колхозного сектора) и "рыночные" позиции (создание рыночной экономики с частной собственностью и свободы предпринимательства) (рис.1).

Рис.1. Распределение ответов на вопрос "Какой путь развития экономики Украины Вы бы поддержали?" (в % к ответившим).

Наблюдается определенное противоречие между выраженными рыночными позициями на пути развития общества и ориентациями на меры выведения общества из кризиса. Судя по полученным ответам, специалисты четко разводят ситуацию кризисного периода, при которой необходимо активное регулирующее вмешательство государства, и ситуацию устойчивого развития, при которой должны доминировать либерально-рыночные механизмы отношений.

Кто же, по мнению респондентов, может помочь Украине выйти из кризиса? С какими политическими силами, общественными движениями они связывают свои надежды на выход из кризиса? Легитимность существующих политических сил и институтов оказалась достаточно низкой. Так, для СТП первым в списке легитимных политических сил оказался Президент, ему отдали свои голоса 13,29% респондентов. 11,89% СТП связывают свои надежды с предпринимателями, и только 7% — с правительством. Именно СТП в большей мере, чем другие социальные группы в обществе, связывают свои надежды на выход из кризиса с руководителями

государственных предприятий (6,3%). В ряду политических партий, рейтинг которых у данной группы специалистов достаточно низок, предпочтение было отдано партиям левой (6,29%) и либеральной (4,2%) ориентаций. У СГП на первом месте в иерархии политических предпочтений оказался Президент (17,9%). Следующее место по значимости распределилось между Верховным Советом (8,93%), общественными движениями (8,93%) и партиями либеральной ориентации (8,93%), которые получили наибольшую поддержку именно у респондентов данной группы. В целом, с политическими партиями и общественными движениями, как силами, которые способны помочь Украине выйти из кризиса, СГП связывают более весомые надежды, чем СТП.

Одним из реальных проявлений социальной активности является членство в различных политических партиях, участие в деятельности общественных движений. Как уже отмечалось выше, рейтинг политических партий, общественных движений, как реальной силы, способной вывести Украину из кризиса, оказался достаточно низким, что, вероятно, во многом объясняет пассивность респондентов в вопросе членства в них. Так, о своем членстве в какой-либо политической партии заявило 0,7 % СТП, а среди СГП таких не оказалось совсем. Малозначимая, однако более высокая доля специалистов (2,8% СТП и 3,57% СГП) участвует в деятельности общественных движений, объединений, организаций. В последние несколько лет реалиями нашей жизни стали различные акции массового протеста, вызванные теми или иными действиями властей разного уровня. О своем участии в различных формах заявило 25% специалистов (наиболее популярной формой массового протеста для специалистов явился сбор подписей под обращениями к властям — 10,5% СТП и 12,3% СГП).

Особенности развития нашего общества актуализировали для большинства специалистов потребности витального уровня ("забота о моем здоровье и здоровье моих близких", "материальное положение", "неуверенность в завтрашнем дне", "судьба детей, внуков, будущих поколений"). В то же время, политические и экономические проблемы общества, проблемы морального и социального плана в иерархии наиболее тревожащих проблем занимают более низкие (менее значимые позиции). Респонденты ощущают свою взаимосвязь прежде всего, с ближайшим социальным окружением (семьей, родственниками, друзьями) и именно их интересы специалисты готовы защищать и отстаивать. При этом интересы социальных, профессиональных, национальных и других групп, в которые включены специалисты, оказались сегодня значительно менее значимыми на рациональном и волевом уровнях сознания. Эти данные позволяют сделать вывод о том, что группы специалистов сегодня являются скорее социально-пассивными, нежели социально-

активними суб'єктами общества.

Выводы:

1. Группы специалистов выделяются резким ухудшением материального положения и понижением социального статуса, происшедшими в последние годы. Данная ситуация болезненно переживается указанными группами и фактически привела значительную часть их представителей к социальной апатии.

2. Специалистами остро переживается социальная невостребованность их квалификационных умений и навыков, интеллектуальных способностей в современной Украине, что стимулирует у представителей рассматриваемых социальных групп не столько чувство активного протеста, сколько молчаливого негодования, потери уверенности в собственных силах и способностях.

3. Значительная доля специалистов, пытаясь сохранить хотя бы видимость своего статуса в обществе, ищет источники дополнительных доходов в сферах высококвалифицированного труда. Данный фактор можно использовать при создании системы государственной поддержки фундаментальных наук, культуры и образования.

Литература:

1. Воронцова Л., Филатов С. "Интеллигенция в постсоветском капитализме" // Свободная мысль, 1994г., №5, стр 114-118.

Дияконенко О.В.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА МОЛОДЬ: СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бурхливі зміни, що відбуваються в українському суспільстві останні десять, і особливо, в останні п'ять років, тобто зміни, що зумовлені переходом України до ринкових відносин, не могли не позначитися на соціальній структурі суспільства в цілому і молоді зокрема — як найбільш сприйнятливий до соціальних змін частині суспільства.

В результаті досліджень останніх років — «Молодь України» (опитано 1512 чол.) і «Молодь та орієнтири» (1508 чол.), які організовані УкрНДІ проблем молоді у 1994 році виявлено перелік нових диференціюючих чинників, які здійснюють вплив на стратифікацію молодіжної когорти. Слід зазначити, що процес стратифікації знаходиться в стані формування, дістаючи вияв у створенні значної

Дияконенко О.В. — аспірантка кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського державного університету

кількості соціальних груп, які поки що є дифузними групами, а не стратами суспільства.

По-перше, нова економічна політика в Україні зумовила формування нової економічної еліти в молодіжному середовищі а також більш раннє і більш потужнє залучання молоді до підприємницької діяльності. При цьому виявляється, що в своїй економічній діяльності молодь надає перевагу не державним підприємствам (більшість з яких переживає не найкращі часи), а комерційним структурам: на фоні прогресуючої майнової диференціації населення молодь починає вбачати в «багатих людях» з комерційних, бізнесових, підприємницьких структур ту нову силу, яка вже не поступається владним інституціям у впливі на економічну ситуацію в країні. Як це не дивно, але нинішнє молоде покоління вже не стурбоване розподілом суспільства на «багатих» та «бідних» (77% опитаних), хоча його продовжує непокоїти різке зниження рівня свого життя та зростання злочинності. Майже така ж кількість висловились за подальший розвиток приватного підприємництва в Україні.

Зміни можна спостерігати не тільки в економічній діяльності молоді. Щодо ставлення нинішньої молоді до політичної галузі життєдіяльності, то, по-перше, рівень її політичної (точніше — аполітичної) свідомості останнім часом лишився майже без змін: 19% зовсім не цікавить «політика», майже 55% — вона тільки дратує. Якщо ж співставити ці результати з результатами дослідження «Соціальна активність молоді», яке проводилося НДЦ ЦК ЛКСМУ у квітні — липні 1987 року під керівництвом Чурилова М.М. (опитано 3512 чол.), то політична ситуація в СРСР тоді цікавила кожного другого респондента. Сьогодні тільки 0,8% респондентів виявляють інтерес до політичних проблем.

По-друге, в молодіжному середовищі зростає тенденція до департизації масової свідомості: у нинішньої молоді майже відсутній інтерес до особистої участі в діяльності будь-яких громадських об'єднань, зокрема політичних партій (0,7%, молодіжних об'єднань (1,4%). У травні ці показники становили відповідно 1,6 та 3,5 відсотків.

Значних змін зазнала й ієрархія ціннісних орієнтацій молоді. Відбувається зміщення на периферію системи духовних цінностей, падає значення освіти. На перший план виходяться матеріальні цінності, гроші, цікава прибуткова робота, — саме вони і визначають вибір типу економічної діяльності. Так, наприклад, займатися бізнесом абсолютна більшість підприємців (61%) почала для того, щоб досягти економічної незалежності від батьків і держави або стати дуже багатими людьми (кожний другий).

Незмінними домінантами для молоді лишаються досить традиційні цінності, що пов'язані з умовами матеріального та фізичного існування (житло, матеріальна забезпеченість, здоров'я власне і членів

сім'ї). Проблема екології відходить на другий план, поступаючись фізичному виживанню (біля 70%).

Звертає на себе увагу утилітарність, невиразність уявлень про життєві цілі та засоби їх досягнення. Низький рівень задоволеності життям, відсутність у більшості більш-менш оптимістичної життєвої перспективи (67%), високий рівень соціального цинізму стоять на заваді як особистісному самовизначенню та самореалізації, так і масштабним планам значних суспільних реформ.

Змінена ієрархія цінностей пояснює виникнення і мотивацію нових типів поведінки молоді.

Слід зазначити, що, не дивлячись на масовий характер описаних вище тенденцій розвитку молодого покоління, його не можна охарактеризувати одним словом.

Стратифікація суспільства чинить зміни і в структурі молодого покоління: молодь сьогодні дуже диференційована. Відсутність якоїсь єдиної системи виховання і водночас різноманітність нових молодіжних формувань, переважна більшість яких є релігійними і прийшли до нас із Заходу, невизначеність цілей власного життя сформували систему нових ціннісних пріоритетів, які орієнтують процес життєвого самовизначення на здійснення у відповідності з принципами індивідуалістичного Я-відліку. Внаслідок цього молодь стала більш обособленою, розрізненою, егоїстичною.

Розшарованість молодого покоління, процеси його стратифікації та соціальної диференціації викликають необхідність переглянути підходи та судження стосовно молоді, спадкоємності поколінь у цілому. Але це не означає, що слід радикально змінювати методи і методику дослідження проблем молоді. Слід систематизувати теоретичне знання і використовувати найкраще і найефективніше, що було досягнуте у минулі роки вітчизняними дослідниками і вченими інших країн, які спеціалізуються на дослідженнях молоді.

Отже, спробуємо визначити основні проблеми соціології молоді, які потребують вирішення.

1. Відсутність єдиної теоретичної системи знання. Існує безліч визначень молоді, тлумачення процесів її розвитку та соціалізації, яка ніяк не пов'язує теорію з конкретними емпіричними даними, що її описують, а це неодмінно веде до фальсифікації будь-якого емпіричного знання. Немає дисертацій зі спеціальності «соціологія молоді», немає системних видань з проблем молоді, немає регулярних конференцій.

2. Спостерігається розрізненість і розлад в дослідженнях молодого покоління — як за тематикою, так і за методами і методикою їх проведення. Результат — низька ефективність наукових пошуків, яка межує з популістськими підходами. Маємо розрізненість коштів і зусиль дослідників, великі пласти знань, що не тільки не вивчалися, але й не потрапили до поля зору дослідників. Окрім того,

немає можливостей співставлення результатів, що отримані різними дослідниками або дослідницькими групами, адже немає і необхідного рівня культури представлення результатів у публікаціях, зокрема, ґрунтовно викладеної вибіркової сукупності та чіткої посилки на використання методики.

3. Маємо вузьке коло методів, які використовуються для соціологічного дослідження молоді. Перш за все, це масові опитування. Безумовно, користь і ефективність їх велика. Та чи варто обмежувати свої можливості? Звичайно, це потребує використання інших методів і методологічних підходів та належного професійного рівня підготовки. Тільки за таких умов дослідження матимуть належний ефект, емпірична інформація буде пов'язана з теорією, знайде користувача і буде проаналізована з урахуванням її особливостей.

4. Дослідження процесів, які відбуваються з молоддю (а саме — соціалізації, тобто процесу входження молодого покоління в суспільство та формування особистості), потребують не тільки розробки методик оцінок і дослідження співвідношення фізіологічного та соціального віку, а також розробка моделей «нормативної» соціалізації, яка б дотримувалася єдиного методологічного підходу.

Ветрова С.С.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ И ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В МЕХАНИЗМЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ

Трансформационные процессы в Украине охватили все сферы жизнедеятельности общества. Они связаны с попыткой преодоления неэффективности сложившейся системы хозяйствования, консервативной структуры производства, освоением новых технологий природопользования, а также политическими и социально-культурными преобразованиями. В научной литературе, в связи с оценкой направленности преобразований, прослеживается тенденция дифференциации факторов трансформационных процессов на объективные, геополитические, и субъективные, общей основой которых выступают свойства и характеристики отдельных регионов. Если экономические и геополитические параметры трансформации с учетом изменившихся социокультурных условий развития общества достаточно исследованы, то содержательные аспекты, соответствующие основным срезам пространства (финансовым, производственным, демографическим и др.) требуют более детального рассмотрения.

Ветрова С.С. — аспирантка кафедры социологии Института Социальных наук Одесского государственного университета.

Предполагаем, что именно социально-демографическое воспроизводство населения, остающееся реально не учитываемым фактором развития интегрального потенциала территории, является индикатором всех происходящих пространственно-трансформационных процессов.

Геополитическое положение Южного региона Украины выдвигает его в качестве приоритетного политико-экономического фактора интегрирования в европейскую систему хозяйствования и безопасности. Он находится на пересечении двух важнейших геополитических осей континента: Черноморско-Балтийской и Евроазиатской. Здесь расположен развитый научно-исследовательский, образовательный, информационный потенциал. Транспортная инфраструктура связывает через Украину, Россию и другие страны СНГ со странами восточной и центральной Европы. Существенное значение имеет и то, что интернализация и глобализация политико-экономических процессов в Европейском регионе происходит на фоне постоянной демографической депрессии: согласно официальным документам ЦЕМАТ — Постоянной конференции министров Европейского совета по организации территории и региональной политике — число экономически активного населения к 2000 году понизится приблизительно на 11,0 миллионов человек [3, с. 5]. Такие условия очерчивают перспективы Южно-Украинского региона и ранее не обозначенных процессов внутритерриториального воспроизводства населения.

Гипотетически можно предположить, что, во-первых, произойдет усиление оттока трудоспособного населения за пределы региона в результате его невостребованности во внутренней экономической жизни. Уже к началу 1993 года доля безработных в общей численности работающих составила на Украине 13% [4, с. 2]. Только в Одесской области в 1993г. в службу занятости обратилось 44,7 тыс. человек, из которых 7,7 тыс. человек (17%) были признаны безработными [2, с. 4]. Коэффициент миграционного прироста в области за 1993 год уменьшился вдвое и впервые приобрел знак "минус" (-2,33)¹. Все это свидетельствует о линейной зависимости между уровнем занятости населения и его миграционной активностью. Эта тенденция приобретает новую направленность в силу предпосылок компенсирования демографического спада стран европейского союза мигрирующим населением юго-восточных регионов. Для сравнения: индекс демографической витальности в 1991г. в регионах Европейского союза составил 0,8, тогда как на Украине — 120,0 [3, с. 7].

Во-вторых, существует вероятность противоположных

¹ Источник данных: Одесское областное статистическое управление, отдел демографии, таблица 5-6, за 1990-1995 гг.

тенденций в результате мобильности населения в исследуемом регионе. В связи с интенсивным развитием среднего и малого бизнеса, а также в силу сложившегося природного и трудовых ресурсов, интеллектуального, рекреационного потенциала региона предполагается дальнейшее усиление притока населения в результате межобластного миграционного обмена. По данным областного статистического управления, за 1994 год миграционный прирост в Одесской области в результате внутренних республиканских перемещений населения увеличился в 1,8 раза, а в течении следующего года возрос еще в 1,5².

Несмотря на кажущуюся взаимодополняемость данных процессов, в регионе вероятно сохранение неблагоприятного "демографического фона" в силу инерционности отношений в системе территориального воспроизводства населения. Если говорить о проблемах социально-демографического развития, то следует отметить существующее в последнее десятилетие предостережение в связи со стремительным падением уровня рождаемости в регионе. В условиях современной реальности, когда теряет смысл понятие "естественный прирост" населения и выдвигаются ранее не обозначенные противоречивые тенденции механической мобильности, с нашей точки зрения, следует изыскивать новые базисы для изменившихся содержательных аспектов в характеристике качества жизни.

Ценностные компоненты нового стиля неизбежно влияют на нормативные системы большинства социальных групп, приводя в действие скрытые механизмы социально-демографического воспроизводства. В результате, оно более непосредственно соподчиняется с принципиально новым целеполаганием, которое, в свою очередь, неизбежно связано с изменившимися идентификациями личности как активной составляющей социокультурного процесса.

Резкое изменение уровня запросов, системы соотношений, вызванное тем, что общество оказалось перед лицом новых стандартов жизни и новых моделей социальных достижений, обусловило новые критерии самооценки и разного рода идентификации. Существенно ослабли солидарности с крупными социальными общностями, особенно с политико-идеологическими. Согласно данным проведенного нами пилотажного исследования проблем мигрирующего населения³, как динамичной социальной группы общества в целом, людям не свойственно ярко выраженное стремление к участию в управлении (индекс "гражданственности" по абсолютным данным составил -0,28, индекс "общественного

² Там же

³ Источник данных: пилотажное социологическое исследование проблем миграции населения, март-апрель 1996г, кафедра социологии, ОГУ.

признания" — $-0,41$). Это совпадает с данными репрезентативного для населения Украины опросе Института социологии РАН, проведенным в апреле 1992г., где с помощью шкалы Макклоски — Сроула была измерена степень психологической аномии или отчужденности человека от общества на основе утраты нормативных стандартов. Та или иная степень деморализованности характерна для 85% населения Украины [1, с.70]. Подтверждается предположение о востребованности скорее локальных, чем крупных территориальных, производственных, национально-государственных общностей для удовлетворенного социального самочувствия. На их фоне самыми высокими оказываются идентификации с семьей и первичной этнической группой, что, в конечном счете, неизбежно отразится на ситуации в системе демографического воспроизводства населения. В данной связи возникает проблема качественного анализа и эмпирически определяемых характеристик социокультурного аспекта воспроизводства населения.

Социокультурное воспроизводство или воспроизводство определяемых социальных позиций и связанных с ним символических значений, в условиях трансформации, связано с действием нелегитимированных обществом механизмов действия социальных агентов. Оно согласуется, прежде всего, с принципиально новым целеполаганием. Согласно данным многочисленных социологических исследований, социальный оптимизм, характерный для большинства населения в конце 80-х годов, к началу 90-х сменился пессимистическими ожиданиями и патерналистскими установками. Они обнаруживают широкое распространение и сегодня [1, с. 72]. Сообразуясь с изучением социальных позиций в системе социально-демографического воспроизводства, возникает еще одна проблема — обоснования мотиваций в рамках качества жизни в соответствии с новым целеполаганием в личной и профессиональной жизнедеятельности. Анализируя миграционный поток населения, как составляющую территориального воспроизводства, по факторам, определяющим решение о переселении, в ходе указанного исследования, выявлены ранее не обозначенные мотивации мобильности, детерминированные социальными позициями. Преобладающим оказался фактор, характеризующий систему ценностных ориентаций личности: его дисперсия 12,7 (суммарная дисперсия факторов 23,4). Комплекс составляющих его индикаторов, обладающих валидностью свыше 0,32 представлен следующими позициями: "уверенность в себе" — 0,9, "самореализация" — 0,9, "самостоятельность" — 0,87, "материальная обеспеченность" — 0,71⁴. Все это свидетельствует о переоценке жизненных ценностей со

⁴ Источник данных: пилотажное социологическое исследование проблем миграции населения, март-апрель 1996г, кафедра социологии, ОГУ.

сторони значительной части населения в условиях становления рыночных отношений и новых форм интеграции в изменившемся геополитическом пространстве. Такая переоценка системы ценностей может быть представлена в качестве предпосылки становления новой ментальности.

Необходимость комплексного исследования проблем соотношения механизмов социально-демографического воспроизводства как базовой, принципиально необходимой составляющей трансформации современного украинского социума предполагает также развернутую характеристику других социокультурных процессов и оценку их влияния на направленность трансформационных изменений.

Литература:

1. Горленко И., Руденко Л., Лебедь Н. Украина: трансформация пространства. / Куда идет Россия? – М., 1995.
2. Зубенко Е., Шепелев Ю. Вы оказались без работы. Что дальше? – Одесса, 1994.
3. Тврдонь Дж. Потенциальные возможности трансграничного экономического сотрудничества между странами восточной и центральной Европы. – Братислава, 1991.
4. Шмидт П. Обеспечение оптимальной занятости в условиях перехода к открытой рыночной экономике. – М., 1993.

Оніщук С.С.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ТА МОЛОДЬ: РЕАЛІЇ СПІВІСНУВАННЯ

Молодь у колишньому СРСР розглядалася державою як найпріоритетніший об'єкт молодіжної державної політики, об'єкт соціального впливу (виховного, політичного, освітнього тощо). "На жаль, і сьогодні мало що змінилося: різниця хіба що в тому, що передбачається впливати не на саму молодь, а на умови її політичної соціалізації в різних сферах її життєдіяльності, підтримувати її гарантіями, привілеями та пожертвами" [1, с. 11]. Ця точка зору не може все ж претендувати на об'єктивність, особливо, як відзначають і автори цитованої праці, тому що гарантії та пільги, документально декларовані державою, фактично не втілюються у життя, та й не існує "державно-молодіжного" узгодження державних інтересів та прагнень молоді. Таке узгодження сприяло б, звісно, подоланню певних непорозумінь на ідейному, соціальному, освітньому та й інших рівнях.

Радянська молодь, котра виступала "оплотом всіх перемог",

Оніщук С.С. — аспірантка кафедри соціології Волинського державного університету

була фактично найбільш підвладною та керованою частиною суспільства — жорстко контрольована владою ідеологічна соціалізація фактично являла собою трудову, професійну, освітню, пропагандистську “повинність”. Молодь будувала, виробляла, вчилася, захищала — і скільки ще всіляких планових, ідеологічно оформлених та розрекламованих “Кузбасів” та “БАМів” у різних сферах життя!

З кінця 80-х років відбувалося значне, але короткочасне посилення автономного “неформального” молодіжного руху — у час, коли молодь нарешті відчула послаблення суворого держконтролю, а це, звичайно, вивільнило її внутрішній потенціал самокерування. Далі, з початку 90-х, все більш починають виступати на перший план ознаки молодіжної пасивності та, водночас, критики влади — знову ж таки переважно пасивної — не враховуючи студентську акцію голодування 1990 року. Хочеться звернути увагу на те, що молодь в Україні пережила та “перехворіла” на своєрідний “комплекс 1968 року” — та ідейно-активна боротьба західної молоді проти Держави, котра не враховує їхніх прагнень та інтересів, символічно перетворилась у нашому суспільстві на варіант молодіжної пасивної відокремленості та споглядальності. Але на Заході бунтівні “шестидесятники” безпосередньо вплинули на трансформаційні процеси у своїх державах, опинившись пізніше при владі. Можливо, що і українська молодь з часом стане активно впливати на державну політику, адже саме вона має реальні шанси “знайти своє місце” у сучасному суспільстві, порівняно із старшими поколіннями.

1. Карл Манхейм, поділяючи суспільства на статичні та динамічні, зазначав, що статичні суспільства “...чинять опір реалізації прихованих можливостей молоді. Освіта у таких суспільствах зосереджена на передачі традиції, а методами навчання є відтворення і повторення. Таке суспільство свідомо нехтує життєвими духовними резервами молоді, оскільки не має наміру порушувати існуючі традиції” [2, с.443]. “Перехідний” стан українського суспільства дає можливість трактувати його як динамічний тип, але одразу ж виникає заперечення такого розуміння — якщо спиратись на вищезазначені твердження: наскільки вірогідним є факт співробітництва молоді з іншими суспільними інститутами, наскільки на належному рівні здійснюються державні молодіжні програми? І тут слід зробити одне застереження — коли ми говоримо про державну молодіжну політику, національні молодіжні програми та інше, не треба забувати про те, що у демократичних країнах держава може виступати лише як фактор “поштовху” та часткового сприяння розв’язанню молодіжних проблем. “Мобілізацію”, “активізацію” молоді для “побудови” або “перебудови” життя проголошували та реалізовували “динамічні” тоталітарні режими різних орієнтацій. Молодь у таких державах справді створювала майбутнє, але/або під керівництвом та недремним оком

“передового авангарду”, або будь-яких інших досвідчених “старших”. Державна мобілізація молоді для вирішення загальнодержавних справ — звичайно ж спроба владного керування у середовищі, котре ще не повністю включене у статус кво соціального ладу, а знаходиться певною мірою “осторонь” суспільства — бути молодим означає знаходитись на краю стратифікованого, “розмежованого” соціуму. Бути у багатьох відношеннях аутсайдером. “Ця позиція аутсайдера являє собою, звичайно, лише можливість, котру правлячі кола можуть або придушити, або мобілізувати у рух” [2, с. 445].

“Забутість” та “покинутість” молоді напризволяще сам на сам зі своїми численними проблемами в Україні на загальнодержавному та й на всіх інших рівнях свідчать про те, що країна ще не позбавилась “традиційного” статичного впливу (що якразово виявляє себе, наприклад, у пріоритетності “національно-культурного відродження”), а по інерції продовжує політику, котра характеризується домінуючим впливом “старших”. На перший погляд, молодь перетворилася на цілковито відстороненого, ніби “відмежованого” від держави та решти суспільства пасивного спостерігача... А така ситуація абсолютно не відповідає загальному стану суспільства, котре реформується. Зрозуміло, що владні верхи не можуть не помічати такого стану речей у молодіжному середовищі, так чи інакше приходить розуміння того, що ігнорування молодіжними проблемами сьогодні обернеться ще більш складними проблемами завтра. Підтвердженням пошуків владними верхами можливостей співробітництва з молодіжним середовищем можуть виступати і довгоочікуване створення Міністерства у справах сім’ї і молоді, і проведення обласних конгресів молоді, котрі затвердили делегатів на Всеукраїнський конгрес молоді, котрий відбувався у Києві наприкінці травня у кращих традиціях комсомольських форумів радянських часів. Звичайно, не все це “пояснюється” “підкупанням про майбутнє” у широкому розумінні майбутнього як тривалого, планованого у межах допустимості процесу, значний вплив на “активізацію” владних верхів у питаннях молодіжної політики слід шукати у розгортанні передвиборчої кампанії 1998 року. Молодь, сукупна частка котрої у демографічному зрізі суспільства залишається досить питомою, відрізняється, порівняно із старшими поколіннями, дуже низькою політичною активністю — особливо це стосується виборів, які абсолютно ігноруються переважною більшістю молодих людей. Сила, що знайде можливості привернути увагу молоді, приречена на політичний успіх. На жаль, говорити про наявність “відгуку”, реакції на спроби робити велику політику у молодіжній аудиторії поки ще зарано.

Коло взаємозалежних та взаємозумовлених проблем послаблює оптимістичні інтенції щодо майбутнього: загальнодержавна мобілізація молоді в принципі не можлива тому, що держава та

суспільства ніяк не дійдуть згоди стосовно конкретних напрямів та способів руху далі: молодь, котра може і хоче певним чином впливати на хід подій, що спрямовані у майбутнє (у якому саме їй доведеться жити), має дуже мало реальних можливостей для здійснення такого впливу, а ситуація поліваріантності футуристичних орієнтацій зводиться намагання державного спрямування молоді для розбудови майбутнього фактично нанівець.

Молодь в сучасній Україні як ніколи “недержавна”, вона вже значною мірою “всесвітня”, з усіма позитивами та негативами такого стану. “Всесвітня” молодь не може сприйняти державні спроби “націоналізувати” її (здійснення цього намагання з самого початку державного становлення у тих формах реалізації було безперспективним) — молодь, переважна більшість котрої сприйняла (хоча значною мірою у перекрученому та спалюженому вигляді) цінності західної цивілізації, вимагає держави “світового” рівня. Поки що молодь вимагає цього пасивно, іронічно спостерігаючи за державними потугами виглядати “привабливо-демократично”. Справді, молодь покладається на власні сили (як свідчать результати соціологічних досліджень, зокрема, “Українського НДІ проблем молоді”), але це означає, що, крім усього іншого, ще й послаблюється елемент патерналізму, опікунства та керування як на мікрорівні, так і у стосунках молода людина — держава. Звісно, послаблення патерналізму також не створює умов для проявів “вірного служіння” — молодь, позбавлена сантиментів, націлена чинити прагматично у будь-яких сферах існування та життєвих ситуаціях. Передовсім — ситуація економічної безпорадності держави не сприяє задоволенню соціальних вимог молоді. Варіант співробітництва між державою та молоддю можливий лише за умов державної трансформації у напрямі модернізації.

Конфлікт поколінь у стосунках молоді та держави яскраво виявляє себе у ставленні молоді до національно-культурного відродження. Відроджувати традиції українського суспільства означає впроваджувати патріархальність та “слухняність” по відношенню до “старших” та держави як виразника “верховних” інтересів. Лише на заході України, де традиції мають значно більший вплив, молодь переважно прислухається до вимог старших.

Активно сучасна молодь найчастіше виявляє себе лише у кримінальній сфері (і досить успішно) та у офіційному спорті (за умов переважання пасивності у суспільно-політичних справах). Варіант іншої соціально орієнтованої поведінки — “виховування” та самоусвідомлення частиною молодого покоління себе як розумової еліти для сучасної молоді виступає доволі проблематичним: зниження рівня освіти та різке падіння її рейтингу у системі молодіжних цінностей. Американський пріоритет сили, матерії, інстинкту, котрий посідає вагоме місце у системі цінностей підлітків та молодих людей,

до цього слід додати загальний стан "приземлення" суспільства, охопленого довготривалою кризою (зокрема, агонія духовності, зневага до розуму). Захоплення переважною кількістю молоді західними життєвими стандартами та орієнтаціями на кшталт перекрученої та символічно "споживацької" версії так званої "американської мрії" теж виступає фактором впливу на загальну налаштованість юних отримати всі можливі життєві "дивіденди" швидко і — одразу. Зміна ставлення до праці значною мірою зумовлена державними прорахунками в економічній галузі, передусім — хто працює, той виявляється найбільш соціально та економічно незахищеним. Хіба подібна ситуація здатна попрацювати на вироблення позитивного ставлення молодого покоління до праці, та й до держави, котра настільки тривалий період часу дозволяє збереження такого стану речей?

Молодь, котра обирає своїм життєвим напрямом варіант "елітності" виявляє величезні амбіції на фоні значного зниження інтелектуального рівня основної маси своїх ровесників — формується справді еліта, котра вивиснується над натовпом. Величезні амбіції молоді "розумової еліти" поєднуються з бажанням якомога швидше "стратифікуватися" (своєрідний варіант прагнення прискореної суспільної мобільності покоління, котре прагне всі свої плани реалізувати чим скоріше) — стара система стратифікації фактично знищена і під її завалами утворилися численні ряди "сходин у небо", біля яких — юрба бажаючих втрапити на "соціальний ліфт": хто не встигає піднятися одним шляхом, швидко перебігає до іншого, більш реального у даний час — метушня символів та ідеалів, миттєві зміни, швидкоминущі досягнення. Все це якраз є сферою ринку, котрий і дає можливість прискорено досягти успіху. Молодь характеризується передусім ідеологічною "незаангажованістю" — обираючи будь-яку сферу для реалізації прискореної стратифікації: значення "де конкретно" не є визначальним. Не вдається досягти успіху у бізнесі — можна спробувати себе у якості проповідника секти або ж лідера місцевих лівих/правих.

Молодь сучасної України — не політична, вона "поліполітична", якщо під політикою розуміти автаркічний, внутрідержавний підхід, молодь відкрита та багатоспрямована і, одночасно, закрыта на собі та обмежена. "Молодь ні прогресивна, ні консервативна за своєю природою, вона — потенція, котра готова до будь-якого починання", — стверджував К.Манхейм [2, с.445]. Молодь підтримує державність, адже державність виступатиме тим гарантом, котрий дасть змогу реалізуватись саме тут, саме у цьому суспільстві; молодь ігнорує владу, як уособлення патронату. Можливо, що "комплекс 1968 року" спрацює і у майбутньому, тільки вже в активній формі: як реалізація власних прагнень та очікувань, а сприяти цьому може лише ситуація виходу молоді із стану пасивного вичікування.

Література:

1. Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребало В.А. Політична культура сучасної молоді. - К. - 1996.
2. Манхейм К. Диагноз нашего времени. В кн.: Манхейм К. Диагноз нашего времени. - М. - 1994.

Лазорик Н.В.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ІНДИВІДУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ

Будь-яка людина, чи навіть велика соціальна група, в процесі життєдіяльності формує у своїй свідомості певну ціннісну орієнтацію, тобто орієнтацію на ті соціальні цінності, які виступають для неї своєрідним регулятором поведінки, діяльності або навіть визначають мету її життя. Зміст цінностей зумовлений соціальними факторами, на що неодноразово вказував засновник французької соціологічної школи Еміль Дюркгейм. Як зазначає А.Б.Гофман, "суспільство, на думку Дюркгейма, є джерелом і вмістилищем усіх людських цінностей, які витікають з соціальної реальності" [2, с. 105].

Система цінностей, перш ніж виявити себе в ролі регулятора поведінки індивідів та їх суспільних взаємозв'язків, породжує в їх свідомості особистісну систему ціннісних орієнтацій і тільки через посередництво останньої проявляє свою соціально-регулятивну функцію.

Поняття "ціннісні орієнтації" особи було введено в соціологію в 20-х роках нашого століття американським соціологом Уільямом Томасом і польським соціологом Флоріаном Знанецьким, що жив певний час у США. Ціннісні орієнтації особи У. Томас і Ф. Знанецький розглядають як соціальну установку, що регулює її поведінку. В такому плані ціннісні орієнтації стали предметом багаточисельних досліджень в американській і західноєвропейській соціології, а ще більше – в американській психології. Як відображення фундаментальних соціальних інтересів особи, ціннісні орієнтації виражають суб'єктивну суспільну позицію індивіда, його світогляд і моральні принципи. А тому формування чіткої системи ціннісних орієнтацій особи свідчить про становлення стабільності її світоглядної і життєвої позицій.

Але звернемось до поняття ціннісних орієнтацій як основи морального регулятиву особи. Яким чином ціннісні орієнтації впливають на особу? І як виникає ціннісне відношення до дійсності?

Лазорик Н.В. — старший лаборант філософського факультету Черновицького державного університету

Формування ціннісних орієнтацій особи починає зароджуватися вже в підсвідомості, де чуттєве сприйняття "позначає" вчинки оточуючих морально-позитивними чи негативними знаками, які безпосередньо зливаються з емоційними настроями. Емоційне життя суб'єкта пов'язує цей чуттєвий матеріал, нагромаджений в індивідуальному досвіді, з орієнтаціями на норми, обов'язки, моральні оцінки і самооцінки, які разом з почуттями індивіда фіксують його життєвий досвід, виробляють у нього відповідні ціннісні орієнтації. "Сукупність ціннісних орієнтацій, – на думку А.М.Маковецького, – що сформувалися в свідомості особи, забезпечують чіткість і стійкість громадянської позиції людини, яка проявляється в її вчинках, ставленні до своїх професійних, громадянських та інших обов'язків, до інших людей" [4, с.29]. Так створюються стійкі стереотипи поведінки, ті моральні позиції, які визначають вибір людиною лінії життєдіяльності. Згодом ці позиції і стереотипи стають сформованими моральними якостями особи, які сприймаються у середовищі спілкування як сукупна цілісність морального обличчя людини.

На жаль, суспільство як свідомий суб'єкт ще далеко від досконалості, а тому створює необхідні регулятивні норми і правила поведінки. Отож, як пише В.В.Борзих, "займаючи нестійку позицію стосовно частини цінностей, ухиляючись від їх впливу, особа втрачає реальне уявлення про діалектику добра і зла, в її свідомості розмиваються відмінності між цими найважливішими етичними категоріями (в їх теоретичному і практичному аспектах)" [1, с. 144-115]. А це досить негативне явище, оскільки людина виходить з-під впливу моралі і права і її вчинки важко передбачити. В цьому випадку в свідомості індивіда розмивається лінія поведінки, яка формується під впливом його практичних інтересів.

Отже, люди повинні виробляти і засвоювати необхідні норми свідомо і завчасно. Регулятивні правила, які створюються суспільством, є одними з найважливіших тому, що виступають в ролі "контролера" соціальних процесів, а отже ціннісне сприймання і регулятивне особистісне мислення є справді важливим для суспільства. Відповідальність, яка повинна сприяти становленню ціннісних орієнтацій особи, зараз дедалі рідше виступає об'єктом уваги. І це в той час, коли наша держава будує демократичну і правову фундацію свого розвитку. На жаль, це стосується особливо молоді, бо саме їй ми повинні будемо незабаром передати кермо держави.

Знецінення основних регулятивних норм та ціннісних орієнтацій у перспективі може породити суспільство безвідповідальних і самотаніх громадян, що постійно очікуватимуть підтримки з чийогось боку.

Дослідження, що проведені соціологами Чернівецького держуніверситету у 1994 році, показують, що серед соціальних рис, які притаманні сьгоднішнім студентам, найнижчим рейтингом

користуються впевненість у собі та бажання керувати іншими, що говорить про байдужість та незацікавленість брати на себе будь-яку відповідальність, не говорячи вже про особистісні цінності молоді, які залишають бажати кращого [4, с. 36]. Пригадаємо лише один з останніх дебатів у пресі і на телебаченні стосовно "відміни смертної кари" і стане зрозумілим, чому наше суспільство можна вважати безвідповідальним. Адже лише стабільний і відповідальний соціум здатен правомірно карати злочинців, яких він же і породжує. Переповнені в'язниці вже самі про себе говорять. Чи здатні ми прийняти рішення, які, можливо, докорінно вплинуть на ціннісні орієнтації і покладуть відповідальність на плечі підростаючого покоління, та на його свідомість?

Справа в тому, що кожен вчинок особи вмотивований не тільки морально, а й утилітарно, політично, гедоністично і т.ін. В соціальну детермінацію моральної орієнтації особи включаються також і механізми відповідальності. Відповідальність особи ціннісно об'єктивована і визначає усі сторони її життя, у тому числі й обов'язок людини перед суспільством. Але виникає запитання: чи кожна морально сформована людина є відповідальною? Що є критерієм відповідальності? Які етичні цінності відіграють важливу роль у формуванні відповідального ставлення людини до суспільних інтересів? Коло цих питань є нескінченним, а відповіді здаються на перший погляд простими для кожного з нас. Що ж стосується таких етичних категорій як обов'язок, совість, честь, гідність та інші, то вони відіграють неабияку роль у формуванні відповідальності особи і можуть служити критерієм високоморальної поведінки і діяльності людини. Категорія обов'язку, наприклад, фіксує увагу на належному, оскільки вказує на ставлення індивіда до своїх обов'язків, а совість взагалі правомірно назвати іншою стороною обов'язку. Тож категорії совісті і обов'язку є взаємно пов'язаними і свідчать про відповідальну позицію людини перед суспільством. Отже, відповідальність являє собою внутрішню самосвідомість, самооцінку особистісного ставлення до оточуючих, до моральних норм, що діють у суспільстві. Її реальний зміст розкривається через актуалізацію того чи іншого аспекту категорії морального. Розкриваючи відповідальність як наслідок, слід зазначити, що вона, відповідальність, може бути охарактеризована і як існуюче, коли йдеться наприклад, про реальну відповідальність. У даному випадку відповідальність є не що інше, як моральна самооцінка діяльності індивіда.

І чим різноманітніші й міцніші соціальні зв'язки індивіда, тим глибшою буде його включеність у контекст культури, і тим важливіші для нього моральні мотиви як конкретних вчинків, так і вибору життєвого шляху в цілому.

"У зв'язку з деформацією соціальних інститутів і відносин, — зазначає В.М. Кудрявцев, — в ціннісних орієнтаціях людей

посилюються внутрішні суперечності. Внаслідок неспівпадання нормативних вимог з реальними умовами життя виникає "подвійна мораль", при якій відбувається порушення узгодженості між словом і діями, а моральні норми і принципи використовуються однією і тією ж людиною або соціальною групою для різних цілей і в різних (досить часто протилежних) ситуаціях" [3, с.8].

Сучасні реалії вимагають нового наповнення загальнолюдських цінностей, внесення у них змісту, який відповідає інтересам людства в цілому та інтересам окремої людини. Сьогодні суспільний прогрес визначається станом людини, її здоров'ям, довголіттям, соціальним самовідчуттям, подоланням відчуження та безвихідності у розвитку особи, адже людина була і залишається "мірою усіх речей". У сьогодишньому суспільстві великого значення набувають такі соціальні цінності як гуманізм, безпека, добробут, свобода людини, відповідальність, справедливість, тощо. Вони постають як образи бажаних якостей, сторін суспільного устрою. Тому процес відходу від ціннісних орієнтацій, які відшліфовувались роками, повинен бути поступовим. Наша інтеграція до більш мегаполісних державних систем повинна бути поступовою і обережною, бо лише при повному усвідомленні відповідальності за зроблені кроки ми зможемо побудувати повноцінну демократичну державу.

Література:

1. Борзых В.В. Моральная регуляция: Специфика, границы, возможности // Вопросы философии. – 1987. – № 9. – с.114-115.
2. Гофман А.Б. Э.Дюркгейм о ценностях и идеалах // Социологические исследования. 1991. № 2. с.105.
3. Кудрявцев В.М. Механизмы социальной деформации // Вопросы философии. 1989. – № 11. – с.8.
4. Маковецкий А.М. Духовні інтереси і ціннісні орієнтації молоді, що навчається / Духовні орієнтації молоді: Динаміка і формування. – К., – 1994, с. 29-41.

Князева Е.В.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И ЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТАЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В СЕМЬЯХ РАЗЛИЧНЫХ ТИПОВ

Общеизвестно, что семья и школа являются одними из основополагающих институтов социализации подростков. Вместе с тем, сегодня оба эти социальных института находятся в сложной ситуации, которая обусловлена изменением социальных условий, переходом от одних общественно-экономических условий к

Князева Е.В. — ассистент кафедры социологии Института Социальных Наук Одесского государственного университета

качественно иным. Поскольку этот переход происходит не плавно, постепенно, а скачком, то, соответственно, осуществляется ломка старых общественных отношений в условиях активного противодействия консервативных сил. Такая ситуация, естественно, вызывает растерянность населения, озабоченность поиском новых мест в новой общественно-экономической структуре. Наряду с проблемами взрослого населения, в последнее время стала актуальной и проблема социализации детей, их профессиональной и жизненной ориентации, которая осуществляется как родителями, семьей, так и другими социальными институтами. Иными словами, возникает вопрос о том, как влияют на формирование жизненных ориентаций подростков различные агенты социализации, и, в частности, каково влияние семьи на характер ориентаций и настроений подростков.

Семья создает для подростка широкое поле наблюдений, примеров, форм поведения, возможностей выбора профессии. Широкий диапазон выбора подкрепляется родственным авторитетом, наглядными примерами в близкой родственной среде. Чем меньше родственников в семье, тем уже и диапазон выбора. Сужение круга взрослых родственников (особенно самых близких, т.е. отца или матери), с которыми может общаться подросток, заметно ограничивает поле конкретных наблюдений над социальным и производственным опытом старших поколений. Неполная семья — это перемены в распределении прав и обязанностей членов семьи, определенный характер взаимоотношений, в конечном итоге, измененный микроклимат, который оказывает влияние на профессиональную и социальную ориентацию подростка.

Задача данной статьи состоит в сравнительном анализе ценностных ориентаций старшеклассников, которые воспитываются в полной (два родителя) и неполной семье (преимущественно одна мать). Цель такого анализа — подтверждение гипотезы о том, что существуют различия в ценностных ориентациях подростков, воспитывающихся в семьях различных типов (полных и неполных).

Выборка.

В марте 1997 года студентами — социологами Института Социальных Наук Одесского государственного университета им. И.И.Мечникова под руководством проф. И.М.Поповой было проведено социологическое исследование по теме "Жизненные ориентации и настроения выпускников одесских школ". Выборочный опрос репрезентативен для всех заканчивающих общеобразовательные школы в городе Одессе. Контрольные признаки: тип школы, язык обучения, район города. Ошибка выборки — 3%. В выборочную совокупность вошли средние школы, гимназии, лицеи, школы-лицеи, школы-интернаты. Всего опрошено 378 человек.

Результаты.

Как свидетельствуют полученные данные, доля

старшеклассников, определившихся в выборе своей будущей профессии, воспитывающихся в неполных семьях (отнесем их к группе №1), больше, чем среди остальных, т.е., воспитывающихся в полной семье (они составляют группу №2) — соответственно: 78% и 67%. В случае, если поступить в вуз не удастся, треть старшеклассников (38%) предпочитают пойти на работу, подобную избранной. При этом так собирается поступить почти половина выпускников 1-й группы (48%) и 35% 2-й группы, которые, в отличие от детей из неполных семей, отдают предпочтение (в случае непоступления в вуз) любой работе (соответственно 24% и 13%). Никто из старшеклассников 1-й группы не собирается работать на государственном предприятии, они скорее ориентированы работать на частном предприятии (17% — группа №2 и 25% группы №1) или собственной фирме (соответственно 46% и 54%). При этом, несмотря на то, что дети из неполных семей скорее ориентированы на рыночные отношения, предпринимательскую деятельность, их отношение к нынешним предпринимателям более неопределенное, чем у детей из полных семей: среди них вдвое больше тех, кто затрудняется дать оценку сегодняшним предпринимателям (соответственно 25% 1-й группы и 12% 2-й группы).

Анализ результатов показал, что существуют определенные различия в ценностных ориентациях старшеклассников из полных и неполных семей (см.таблицу).

Таблица 1

Что для Вас значит добиться успеха в жизни?	Группа № 1 (в %)	Группа № 2 (в %)	Все опро- шенные (в %)
Иметь интересную работу, чтобы реализовать свои способности	54	43	45
Пользоваться уважением, почетом, добиться признания у окружающих	36	29	29
Создать хорошую семью	35	57	54
Зарабатывать много денег	33	39	37
Иметь хороших друзей	32	44	42
Много знать и уметь, быть профессионалом высокого класса	10	27	27
Жить без забот	17	16	16
Пользоваться влиянием в обществе	19	13	13

Так, например, для школьников из 2-й группы на первом месте стоит "создание хорошей семьи", желание "иметь хороших друзей", для старшеклассников 1-й группы — "иметь интересную работу, чтобы реализовать свои способности" и "пользоваться уважением, почетом, добиться признания у окружающих". На основании этих данных можно сделать вывод о том, что подростки из полных семей более романтично настроены в отношении будущего, чем дети из неполных семей, ценности которых можно назвать скорее прагматичными. По оценкам старшеклассников 1-й группы, они вынуждены зарабатывать деньги в большей степени потому, что хотят быть экономически самостоятельными и сами помогать родителям, а не надеяться на их помощь. 67% подростков данной группы считают, что родители не должны обеспечивать их будущее и чуть меньше (53%) подростков из полных семей.

Следует обратить внимание на весьма высокий процент детей, предпочитающих в случае эмоционального потрясения ни к кому не обращаться за помощью, полагаться только на себя (34% в целом по выборке). Учитывая, что Одесса — город с ограниченными возможностями социального контроля за детьми, такая высокая самостоятельность подростков свидетельствует о повышенном риске их действий. Практически в равной степени подростки 1-й и 2-й групп обращаются за помощью к родителям (48%) и к друзьям (43%). При этом доля детей, обращающихся за помощью к родителям, в неполных семьях больше, чем среди школьников из полных семей (соответственно 53% и 46%) и меньше, чем среди обращающихся к друзьям (соответственно 35% и 44%). То есть, если в материальном отношении подростки из неполных семей стремятся быть экономически независимыми и самостоятельными, то в эмоциональном плане родители (чаще всего мать) для таких подростков ближе, чем их друзья, чего нельзя сказать о детях из полных семей для которых, роль родителей и друзей в этом отношении практически равноценна.

Таким образом, результаты исследования свидетельствуют об определенных особенностях формирования менталитета подростков в семьях различных типов. Семья в новых для Украины социально-экономических условиях функционирования продолжает оставаться основным институтом социализации детей, "основной стартовой площадкой", готовящей их к будущей самостоятельной жизни. При этом подростки, воспитывающиеся в более сложных условиях (материальных, эмоциональных), как бы это ни парадоксально звучало, являются более подготовленными к новым рыночным реалиям, стремятся к большей самостоятельности, чем этого хотелось бы подросткам из полных семей.

МЫ КТО? (ПРОБЛЕМА САМОИДЕНТИФИКАЦИИ В ПОСТСОВЕТСКУЮ ЭПОХУ)

Прошло шесть лет с того времени, когда распад Советского Союза положил начало процессу "перестройки" политической системы новых независимых государств. Те, кто приветствовал распад имперской структуры и жаждал свободы, независимости и процветания, неожиданно оказались перед необходимостью отвечать на вопрос: кто они и как жить дальше?

С сожалением приходится отметить, что к моменту распада "коммунистического лагеря" не было основополагающих моделей, или концепций, позволявших приступить к реализации четких и последовательных программ политических, социальных и экономических реформ. По этой причине молодым государствам в течение всего этого времени пришлось по-своему импровизировать, искать ответы на множество вопросов, в том числе и на такие важные вопросы: Откуда МЫ приходим? Каковы МЫ сегодня? И кто же МЫ? Это вопросы, на которые следует ответить любому сообществу, жаждущему свободы и прогресса.

В этом контексте хотелось бы затронуть одну из важных проблем, касающуюся почти всех молодых государств бывшего СССР — проблему самоидентификации.

В нашумевшей в своё время статье "Конец истории?" американский политолог Френсис Фукуяма пришел к мысли об идеологическом завершении истории. С его точки зрения, распад СССР — основного бастиона коммунизма — ознаменовал окончательную и всеобщую победу либеральной идеологии. Но, приходится констатировать тот факт, что распад СССР явился с одной стороны задержавшейся исторической закономерностью, а с другой, следствием роста национального самосознания у народов бывшего Союза, возросшей потребностью в самоидентификации. Эта потребность обострилась не только на уровне наций, этносов, но и на уровне отдельной личности.

Если для одних получить ответ на этот вопрос было не сложно, достаточно было открыть паспорт и прочитать надпись в графе национальность, то для других это представлялось большой проблемой. Скажем в Азербайджане до сих пор не утихают споры о том, как себя называть — азербайджанцами или тюрками?

Сторонники "тюркизма" настаивают на том, что в этническом понимании не существует азербайджанской нации, объясняя это следующим образом: "термин "азербайджанцы" впервые в 30-х гг был введен Сталиным. До этого момента нас называли тюрками!"

Гасымов А.А. — секретарь по политической пропаганде Ясамальской РО партии Мусават, г.Баку.

Хотя, противники этнического тюркизма и согласны с этим историческим фактом, но в свою очередь утверждают, что азербайджанская нация является продуктом XX-го века. По их мнению Азербайджан должен быть государством не только турков, но и всех этнических групп проживающих в нём. Они говорят: "азербайджанская нация — это добровольное сообщество всех граждан страны не взирая на их этническую, религиозную и др. принадлежность".

Имеются и такие, кто настаивает на древнейшем происхождении "азербайджанского этноса".

Данная проблема была сразу же взята на вооружение национал-патриотами в их борьбе за политическую власть. Этнократическая идеология выступила реальным соперником либеральной идеологии.

Если в начале процесса распада СССР акцент на исторических корнях и этнонациональный ответ на вопрос: "КТО Я?" — можно было как-то оправдать с точки зрения задач разрушения имперских структур, то сегодня этническая интерпретация нации неприемлема и создаёт всё больше и больше проблем в процессе государственного строительства, упрочения государственной независимости и национальной безопасности.

Осмысливая проблемы национальной и личностной самоидентификации, нужно исходить из того, что для современных демократических обществ высшие ценности — свобода и безопасность личности, а безопасность государства является не самоцелью, а функцией обеспечения этой свободы и безопасности.

Как не возможно войти второй раз в одну и ту же реку, так и неприемлемо всю жизнь самоидентифицироваться.

Хотим мы этого или нет, мир движется к прогрессу. Сегодня мы не те, кем были вчера и завтра мы станем другими. Так начнём же с сегодняшнего дня смотреть на мир другими глазами — глазами прогрессивного индивида, уважающего себя и ближнего. Так начнём же каждый с себя, изменяться самому и реформировать общество — дом в котором живём.

Балабанова Н.В.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ ГРАЖДАН И ПРОФСОЮЗНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

Процессы социальных изменений в условиях трансформирующегося общества носят интенсивный характер. Они протекают в обществе — социальном, экономическом, политическом

Балабанова Н.В. — аспирантка кафедры социологии труда и управления Харьковского государственного университета

и культурном пространстве — с высокой степенью динамичности. В каждой из этих сфер фиксируются противоречивые процессы, которые препятствуют консолидации общества в целом. Определяющим направлением изменений является то, что конструируется новый социальный мир, где перераспределяются власть, ресурсы и статусные позиции. При этом качественные изменения влияют на систему ценностных ориентаций, личностную позицию граждан, что в конечном итоге сопровождается внутрличностными конфликтами.

Деидеологизация сознания вызвала не только разрушение классической схемы жизненных ориентаций членов общества, но и внесла неустойчивость в сознание и поведение людей. Традиционные правила общежития перестали гарантировать спокойствие и защищенность от социальных потрясений в условиях становления и развития новых форм и структур политической, экономической, культурной жизни общества. Человек, оказавшись в неопределенном, противоречивом социальном мире, утратил прежнее доверие к традиционным, государственным (в большей степени политическим) институциональным формам защиты (КПСС, профсоюзы и др.), которые выражали его интересы хотя бы отчасти. В то же время человек не уверен во вновь созданных общественных организациях (партиях, объединениях и др.), которые, изменив название, не изменили сущности, а порой методов и тактики действий.

Под влиянием активной пропаганды в средствах массовой информации о необходимости рыночных преобразований, изменении социально-политических идеалов (с социалистических, по своей сущности, на либерально-демократические), массовое сознание стало полигоном борьбы различных систем ценностей, отражающих потребности и интересы порой противоборствующих социальных слоев и групп. На уровне общественного сознания мы все еще не отделились от прежних подходов на уровне личностной идентификации в социальном пространстве. Мы еще соотносим себя с определенной социальной группой, существовавшей в прежней социально-классовой структуре, установки которой формируют наши жизненные цели и ценности в настоящее время. "Во многих работах, посвященных социально-типическим особенностям советского человека, подчеркивалось отсутствие у него развитой инициативы, предприимчивости, желания и умения рисковать, дефицит индивидуально-волевого начала" [1, с.192]. С развитием трансформационных процессов в обществе стала меняться господствующая идеология, но по-прежнему остались живы надежды на существование гипотетического общественного образования или движения, которое представляет интересы народа и действует в защиту его интересов.

До недавнего времени основными социальными силами, пользующимися достаточно сильным авторитетом, были государство в целом, КПСС, профсоюзы. Нынешнее состояние основных сфер

жизнедеятельности общества свидетельствуют о глубоком кризисе общественного сознания, что выражается в проявлении недоверия к политической организации общества. "Опрос в десяти городах Украины показал, что главные надежды с выходом Украины из кризиса, в котором она пребывает, их жители связывают не столько с президентом, правительством, предпринимателями и другими субъектами внутри страны, сколько с Россией, СНГ" [1, с. 208].

Таким образом, ни один из политических институтов сегодня не способен, по мнению граждан Украины, разрешить основные социальные и экономические проблемы страны. Следует сказать, что в условиях неэффективной государственной социальной политики одной из реальных возможностей получить минимум гарантий в социально-экономической сфере остается представительство работающего населения в профсоюзных организациях. Без профсоюзов труд отдельного человека оказывается во власти государства, администрации предприятия или частного предпринимательства.

Профсоюзные организации должны выступать как массовая группа давления на формирование социальной политики государства, представляющая социальные и экономические интересы различных социально-профессиональных групп. Однако на практике они не выполняют своей функциональной роли в системе политических институтов общества, а также потеряли поддержку своих членов как из-за факторов, объективно заданных внешними условиями, так и факторов "имиджевых", зависящих от деятельности самих профсоюзов. В этих условиях профсоюзы должны осознать необходимость стать реально действующим субъектом политических отношений, равноправным социальным партнером государства, основным агентом социальной политики, чтобы выполнять функции социальной и экономической защиты всех граждан Украины.

Литература:

1. Город и государство: проблемы, тревоги, надежды горожан востока Украины. (Под ред. В.С.Бакирова, Е.П.Кушнарева). – Харьков: Форт ЛТД, 1996. – 236 с.

Ковальчук Е.П.

МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ КАК ПРЕДМЕТ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В ситуации качественного обновления общества, особенно остро встал вопрос изучения общественных взглядов, эмоций,

Ковальчук Е.П. – преподаватель кафедры методики и техники конкретно-социологических исследований Харьковского государственного университета

представлений, разделяемых большими социальными общностями, а именно, вопрос изучения общественного мнения. Эта проблема особенно важна, поскольку, именно общество, а точнее его качественное состояние, оказывает значительное воздействие на структурные, содержательные характеристики сознания присущего различным видам общностей, выступающих в качестве носителей того или иного типа общественного сознания. Качественное разнообразие сущностных свойств общностей, действующих в современном мире, предполагает их анализ в соответствии с природой каждого вида социальных образований и его сущности, заключающейся в входящих в их состав свойств масс. Спонтанность действий, неосознанность интересов, неопределенность границ, неосознанная конформность поведения по отношению к правящей элите (например, единственная возможность продемонстрировать свою "значимость" в политическом смысле существует у населения во время выборов, когда потенциальные кандидаты на правящие посты стремятся "угодить" избирателям; в остальное время деятельность населения определяется интересами правящей элиты) могут выступать основополагающими свойствами действующих в современных условиях социальных общностей. Одним из основных условий существования и функционирования социальных общностей выступают процессы массовизации сопровождающиеся качественным усилением неоднородности состава общностей, участвующих в различных массовых процессах, расширением сферы межличностных отношений, увеличением числа контактов в которые вступают друг с другом индивиды, принадлежащие к одним и тем же, а так же к различным общностям.

В конечном счете рассматриваемое явление — выражение того, что человеческое общество движется от "жестких" социальных структур, характеризовавшихся наличием "закрытых", обладавших типичными свойствами социальных классов, к структурам более "гибким", "эластичным", характеризующимися разного рода "открытыми" — с точки зрения возможности "входа" и "выхода" из них — социальными общностями. Появление на арене активной исторической деятельности огромных множеств людей, принципиальное усиление всевозможных социальных коммуникаций между различными слоями и группами населения ведут к резкому росту мобильности членов общества, в результате чего границы между отдельными "секторами" общества становятся, с одной стороны, непостоянными, подвижными, а с другой — все более "размытыми". И конечно же, существенную роль в этих изменениях играют широко функционирующие в современных обществах многочисленные виды особого рода социальных общностей — массы, возникающие в качестве главного следствия процессов массовизации.

Теоретический анализ функционирования общественного

сознания оказывается неизменно связанным с представлениями о групповом характере его субъекта. Именно формы группового сознания являются основой функционирования общественного сознания в различных типах обществ. Именно принадлежность индивидов к тем или иным группам, а следовательно к тем или иным типам группового сознания, усматривает решающие детерминанты, определяющие основную направленность социального поведения людей. Внимание современной социологии и социальной психологии сосредоточено преимущественно на разнообразных формах группового поведения людей, на деятельности тех или иных — больших и малых, естественных и искусственно созданных социальных и других групп.

Вместе с тем уже примерно сто лет назад в поле зрения социальной науки оказались факты общественного (совместного) поведения людей, демонстрирующие формы поведения, отличные от собственно групповых форм.

Например, в западноевропейской философии и социальной теории идея "коллективных представлений" Э.Дюркгейма [4] во многом предопределила развитие направлений, связанных с исследованием феноменов общественного сознания. Явление толпы, зафиксированное Тардом, Лебоном также демонстрирует особый тип человеческих отношений, важным свойством которых является наличие особого типа сознания, носителями которого выступали индивиды относящиеся к различным типам и видам традиционно выделяемых групп [8]. Данные общности индивидов отличались рядом основополагающих свойств: во-первых, они возникали как бы случайно, по тому или иному конкретному поводу, во-вторых, их характеризовала четко выраженная кратковременность существования; некоторые из них создавались буквально на глазах у исследователя, наконец, данные группы являлись носителями особого, специфического типа сознания. Этот феномен получил впоследствии название "массовое сознание".

Как уже было указано выше, основой его формирования процессы массовизации всех сфер общественной жизни: начавшись в сфере экономики, на базе развития машинной техники, особенно новейших ее форм, связанных с нынешним этапом научно-технической революции, — медленно распространяется на все участки жизни общества, захватывая сферы нематериального производства (наука, искусство, производство разного рода услуг), управление, политики, досуга, быта, и наконец, общения между людьми. Особую роль сыграли также процессы урбанизации и вызываемые ими последствия. В частности, классики социологии Вебер [2], Зиммель [5], Теннис [7, с.89-90] указывали на основные проблемы, вызванные урбанизацией: столкновение ценностей традиционного общества, общества родственных связей, личностных контактов, "сущностной"

воли и общества индустриального, основывающегося на рациональности, системе выбора, целесообразности и "избирательной" воле. Эмпирические исследования урбанистических процессов, проведенные в 20-30 годы нашего столетия "Чикагской школой" [7, с.255, 259-260], указывают, что интенсивный процесс урбанизации сопровождается притоком большого числа иммигрантов, что вызывает столкновение жизненных устоев коренного и пришлого населения, вызывающий появление маргиналов. Основной чертой процесса урбанизации становятся городские образования, включающие большие массы людей.

Важнейшей составной частью всех этих процессов становятся порождаемые ими формы массовой культуры, связанные с возникновением и функционированием в обществе различных видов так называемой массовой информации. Своим появлением последняя "обязана" развитию научно-технического прогресса, создаваемым в его ходе механизмам, оборудованию, материалам, их проникновению во все без исключения виды производства, потребления, духовной жизни общества, что вызывает функционирование специфических массовых способов социальной деятельности. В свою очередь, потребность в массовой информации связана с необходимостью образования средств ее производства и распространения: печать, радио, телевидение. Функционирование средств массовой информации включающее в себя работу совокупности учреждений и организаций в которых занято огромное количество людей и имеющее целью продуцировать информацию, направленную на различные слои населения с тем чтобы сформировать определенное мнение о том или ином явлении или процессе, подчиняющееся определенным законам и имеющее целенаправленный, а не стихийный характер, обладает также весьма важными свойствами: 1) отсутствие демографических, социальных, национальных, государственных границ; 2) создание новых видов массовой деятельности связанных с механизмом функционирования массовой коммуникации, в частности, создание массовой информации, процесс ее передачи, потребления, хранения и т. п.; 3.наличие спонтанной неспециализированной информационно-коммуникативной деятельности широких слоев населения (фольклор, анекдоты, "слэнг", стихийное выражение общественного мнения)

Как было указано выше, большинство современных видов масс возникает именно в следствии процессов массовизации, происходящих в различных сферах жизни общества. В своей основе эти процессы разрушают различные формы разобщенности людей. Особенно это касается, так называемых, ассоциативных масс, о которых говорил Маркс [6]. Механизм их образования связан прежде всего с наличием в обществе разнообразных форм организации деятельности масс, способов их привлечения к участию в

производстве, управлении, в политической и культурной жизни, а также с высоким уровнем культуры, сознания индивида включенного в массу, наличие у него твердых ориентаций и установок, активной жизненной позиции.

Специфика массового сознания включает также тот факт, что среди его субъектов необходимо различать два класса массовых общностей, базирующихся как бы на объективных и субъективных основаниях. "Объективные" типы масс связаны со способами существования и деятельности общности без использования характеристик их сознания.

Таковы различные совокупности участников массовых движений, выделяемые, в зависимости от сферы и масштабов этих движений, или аудитории отдельных средств и канонов массовой информации, пропаганды.

"Субъективные" типы масс фиксируются на основе определенных признаков сознания, присущего "массовым индивидам", а именно их установок, стереотипов, ориентаций, предрассудков, проявляемых последними в рамках какой-либо общественной деятельности или "потреблении" массовой информации, когда данные индивиды являются участниками аудитории какой-либо газеты, теле или радиопередачи.

Основными критериями, обуславливающими содержание массового сознания можно считать, во-первых, наличный уровень развития сознания масс в обществе, включающий в себя объем знаний и способности суждения масс, объем их чувств и фантазий, умений и навыков; во-вторых, диапазон и характер потребностей, запросов, интересов, отличающих жизнь масс в том или ином обществе. Таким образом, необходимо анализировать те сферы жизнедеятельности общества, которые охватываются массовыми потребностями, вызывают массовый интерес.

Особое внимание заслуживает процесс анализа массового сознания с точки зрения отдельных сторон его жизнедеятельности, в частности, политического сознания.

Приоритеты массового сознания в условиях трансформации общества связаны с теми жизненными фактами, состояние которых вызывает тревогу населения (например, изменения в политике и экономике как потенциальный фактор преобразования условий жизнедеятельности населения). Таким образом, отношение граждан к своему государству и его институтам, к процессам активизации деятельности законодательных и исполнительных органов власти, к процессу развития института выборов формирует массовое политическое сознание. Особенно активизировались процессы его формирования в связи с становлением Украины как независимого государства, появлением института президентской власти, появлением парламента, института выборов и присущих им особых форм

функционирования. В частности, особую роль в формировании массового политического сознания играет сознание доминирующих групп, обладающих властью. Потребности данных групп, среди прочего, определяются необходимостью поддержания своей "картины мира". В данном случае функционирование доминирующей идеологии связано с производством определенных версий реальности, латентных правил их восприятия, направленных на обыденное сознание с помощью средств массовой информации. В подтверждение сказанному хотелось бы привести высказывание главы московского телеканала "ТВ-центр" А.Лысенко: "Независимого телевидения не бывает, это политизированный бизнес." [1]. В подтверждение вышеприведенных слов можно привести недавно имевший место инцидент, связанный с отключением трансляции заседаний Верховной Рады на государственных украинских телеканалах. Теперь речь идет о том, что выделенные телевидению бюджетом 65 млн. гривен достигнут "места назначения" только в случае соблюдения Закона "Об информации", нарушение которого было усмотрено депутатами Верховной Рады. Как отмечает З.Кулик, руководитель Министерства информации, особенно стало беспокоить депутатов состояние телерадиоканалов накануне президентских и парламентских выборов: наши граждане, прежде всего избиратели, а уж потом — слушатели и зрители [3]. Шансы политиков определяются не только наличием дееспособной политической структуры и "раскрученностью" программы, но, во многом, доступом к средствам массовой информации. С их помощью распространяется умело сконструированный имидж (как свидетельствуют психологи и имиджмейкеры, большая часть электората нуждается не столько в выполнимых обещаниях, сколько в сопереживании; не всегда отдавая себе в этом отчет, голосуют за того, кто сумел понять заботы и проблемы, кто нашел слова сочувствия и утешения). Таким образом использование средств массовой коммуникации, как наиболее эффективных средств воздействия на массовое сознание, приводит к желаемому результату: избранию в эшелоны власти.

В данной связи хотелось бы коснуться проблемы механизмов возникновения мнимых, иллюзорных устремлений и желаний масс. Каким образом они появляются? стихийно? непосредственно? а может быть под влиянием целенаправленного идеологического воздействия? Почему массы хотят и делают не то, что им действительно нужно?

Весьма существенную роль тут играет общий уровень развития сознания масс. В соответствии с этим фактором практическая деятельность масс, их исторический опыт, служат естественной базой возникновения как истинных так и ложных представлений как в формах сознания масс, так и в аналитических разработках теоретиков и идеологов. Не меньшее значение тут имеет разносторонняя (экономическая, политическая, культурная и т.п.)

деятельность социальных институтов общества, направленная на формирование сознания масс.

И именно в данный момент можно определить критерий, определяющий границы массового сознания — диапазон информации, циркулирующей в том или ином обществе, направляемой на массы по каналам воспитания и образования, средств массовой коммуникации, массовой культуры.

Таким образом, чтобы попасть в “поле зрения масс”, определенные “предметы” действительности должны вызвать массовый интерес, должны быть доступны, должны затрагивать массовые потребности, и основное условие: они должны пройти “фильтры” разнообразных способностей массового сознания.

Литература:

1. В поисках кронпринца. — “Итоги”. — 1997. — № 25.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества. — М.: Юрист, 1994.
3. Голос Украины. — № 120-121.
4. Дюркгейм Э. Метод социологии. — М.: Наука. — 1991.
5. Зиммель Г. Избранные сочинения. Ст. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования. — М.: Юрист, 1996.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Избр. Соч. В 9 т. — Т.2. — 1974.
7. Смелзер Н. Социология. — М.: Феникс, 1994.
8. Тард Г. Личность и толпа. — СПб, 1903.

Марковская А.А.

КРИМИНАЛИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВА: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТРАНСФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ

Основной характеристикой современного украинского общества является всплеск преступности. В данной работе под криминализацией понимаются действия, противоречащие законам, создание преступной субкультуры, которая имеет тенденцию к постоянному расширению. Социологический замер уровня криминализации предполагает рассмотрение двух аспектов:

- культура, ценности и нормы;
- поведение и деятельность.

Первый аспект анализирует наличие криминалистических элементов сознания, зараженность сознания. Второй интересуется способами деятельности и формами поведения. С социологической точки зрения интересно проследить поведение и деятельность различных социальных групп.

Марковская А.А. — аспирантка кафедры прикладной социологии
Харьковского государственного университета

Целью данной работы является социологический анализ современных тенденций преступного мира, пути их объяснения с точки зрения новых реалий трансформирующегося общества.

Социальная дифференциация.

На сегодняшний день в Украине, как и в других странах бывшего СССР, наблюдается достаточно резкий процесс социальной дифференциации. Накопление первоначального капитала происходит на фоне катастрофического обнищания основной массы населения. Разрыв в доходах возрастает, это привело к тому, что соотношение доходов верхних 10% и нижних 10% населения дошло до отметки близкой к социальным возмущениям.

Почему мне кажется необходимым упомянуть это именно в контексте работы, посвященной криминализации общества? Во-первых, потому, что в связи с описанными процессами изменяется отношение людей к преступной деятельности. Иными словами происходит криминализация сознания населения. Налоговый пресс, нестабильное законодательство, коррумпированность высших органов власти создали тепличные условия для развития "черного бизнеса" в стране. То есть действует принцип: "Если можно ему, почему нельзя мне?". Во-вторых, это развивает пренебрежительное отношение к законам. Современным считается тот предприниматель, который не боится законов, любит риск, причем достаточно своеобразный. Это должен быть риск в гангстерском стиле — погони, перестрелки и т.д.. На основе этого формируется новая молодежная субкультура.

Подобные деформации происходят на фоне изменения социальной структуры общества. "Старый" средний класс, состоящий из квалифицированных рабочих, инженерно-технического персонала, работников торговли и сферы обслуживания, врачей и педагогов распался. В современных условиях, на Украине, достаточно тяжело говорить о составе среднего класса.

Одним из отличительных моментов социальной структуры как Украины, так и России, является тотальная криминализация. Каждый уровень действует в своем масштабе. В этой связи интересно привести результаты исследования организованной корпоративной преступности, проведенного Финским Институтом Законодательной Политики. Объектом исследования были финские компании, работающие в Санкт-Петербурге, безопасность их деятельности.

Центральной проблемой безопасности компаний является взаимоотношение с местной системой безопасности ("крыша"). Существуют разграничения полномочий дополнительных и основных мер безопасности. Последние, к примеру, создают защиту против криминальных группировок, тогда как основной целью дополнительных является предотвращение единичных, случайных преступлений.

В Санкт-Петербурге половина компаний заключила так называемый защитный контракт ("protection contract"). Необходимо заметить, что подобный защитный контракт означает контракт, который не включает в себя физической охраны имущества или персонала. Основная услуга, согласно этому контракту состоит в обеспечении защиты против шантажа в криминальных группировках. В дополнение контракт может предлагать услуги по возвращению долга или консультации различного рода. Контракты заключаются с легально действующими фирмами в письменном виде, исключая лишь момент оплаты. Основное требование — это оплата в иностранной валюте и перевод денег на счета зарубежных банков.

На основании средней стоимости можно подсчитать, что финские компании вкладывают в охрану и безопасность бизнеса в Санкт-Петербурге сумму равную трем или четырем миллионам долларов в год (в ценах 1994 года). Если предположить, что ситуация с другими иностранными компаниями складывается подобным образом, то налог, который берет "крыша" с данной группы клиентов доходит до уровня 40 - 80 миллионов долларов. Только лишь небольшая часть этого денежного потока используется на благо легальной или нелегальной экономики города, тогда как основная часть денежных средств идет прямо на заграничные счета.

Подобная система покровительства настолько глубоко вошла своими корнями в административные, экономические и криминальные структуры, что попытки найти "чистую" охранную компанию являются практически бессмысленными. Несмотря на состав компаний (имеется в виду криминальная группировка, спортивная ассоциация или группа бывших работников КГБ), предоставляемые услуги достаточно однообразны. По официальной статистике 80 - 90% подобных компаний, имеющих лицензии (в России) являются прикрытием криминальных группировок. Столкнувшись с проблемой, практически невозможно избавиться от нее путем обращения в государственные органы безопасности. Существует практика, когда государственные служащие от имени государства создают свои собственные агентства. Значительная часть милиции и ОМОНа, которая сотрудничает с финскими компаниями, принадлежит именно к этой категории лиц. Даже если покровительствующая организация состоит из государственных служащих, это еще не означает применение легальных норм в деятельности.

Результаты данного исследования можно рассматривать как пример криминализации "верхов" и слияния государственных структур с криминальными, точнее, тесное и выгодное сотрудничество.

Как же в этой ситуации ведут себя "низы"?

Для основной массы населения подобный путь обогащения невозможен. "Низы" нашли свой путь — от тяжелого физического труда до торговли, спекуляции, денежных махинаций, краж имущества

и т.д..

Произошедшие сдвиги в нравственных установках общества значительно осложнили социализацию молодежи. Под влиянием внешних факторов сформировалась специфическая молодежная субкультура, в которой можно увидеть отражение всех процессов происходящих в обществе. По данным Национального института стратегических исследований наблюдается все большее вовлечение молодых людей в криминальные структуры. Изменяется отношение молодежи к проблеме преступности. Результаты сравнительного исследования ценностей и норм школьников и несовершеннолетних заключенных¹, показывают изменение отношения школьников к законам, к государству, приятие тех путей достижения целей, которые несли бы быстрое обогащение. При этом 1/3 опрошенных школьников выражала непонимание необходимости быть законопослушным гражданином.

По официальным данным уровень детской преступности увеличился в 5 раз за последние годы. Проблема детской преступности волнует многие развитые страны, у нас же это осложняется материальными трудностями и возникшей достаточно недавно проблемой получения образования.

Приведенные выше изменения в структуре общества, в сознании людей, показывают, что трансформация имеет огромные последствия не только и не столько в отношении к социальным институтам, а в отношении к сознанию людей и осознанию ими своих задач. Период изменения системы связан с постоянными изменениями в статусе групп, возникают маргинальные группы, поведение которых трудно предсказуемо. На сегодняшний день важной задачей является выявление индикаторов криминологического сознания и криминологической деятельности.

Перепелица Т.Г.

ФЕНОМЕН ЗЛОЧИННОСТІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Зараз Україна переживає небувалі за глибиною важкі кризові явища в економічних, політичних та соціальних відносинах. Ці складні ситуації, що лихоманять людей, соціальні групи і суспільство в цілому, викликають тривогу і занепокоєння всіх і кожного.

¹ Автор работы зимой 1996 года провел пилотажное исследование. Было опрошено 50 выпускников одной из харьковских школ и 40 несовершеннолетних заключенных Куряжской колонии.

Перепелица Т.Г. — аспірантка кафедри отраслевої соціології Київського державного університету

Кризова ситуація, що нахлинула на нас, особливо небезпечно проявилась в некерованості соціальних процесів у суспільстві, характеризується прямо-таки загрозливим падінням авторитету влади, явною неповагою до законності, правопорядку, соціальних норм. В останній час наростання економічної кризи і супутні їй кризові явища в політиці та соціальному житті викликали тенденцію різкого зростання злочинності.

Злочинність як соціальне явище цілковито визначається суспільством, вплетена в систему суспільних відносин і "переплетена" з іншими соціальними процесами. Як усяке соціальне явище, злочинність не може бути поясненою "з себе самої", а лише з позиції цілого суспільства. Для розуміння природи злочинності важливо мати на увазі, що вона відображає особливості, протиріччя і деформації соціального буття. Правомірно сказати, що злочинність є крайній вираз протиріч суспільного розвитку, що спричиняє собою такі негативні наслідки для суспільства та його членів, яких не спричиняє ні одне з інших соціальних явищ. Злочинність наносить збитки економічним, ідеологічним, соціально-культурним та іншим відносинам в суспільстві, правопорядку в ньому, життю, здоров'ю, інтересам особи, "вилучає" з нормального життя і діяльності суспільства його членів [4, с. 87].

Визнання злочинності в якості соціального явища неминуче веде до визнання її зумовленості соціальними явищами, що сприяють чи заважають існуванню злочинності.

Цей висновок зробив і А.Кетле. "Суспільство, — писав він, — заключає в собі зародок всіх маючих здійснитись злочинів, тому, що в ньому заключаються умови, які сприяють їх розвитку, воно, так би мовити, готує злочини, а злочинець є лише знаряддям. Отже всякий соціальний стан передбачає відоме число і відомий порядок проступків, які є необхідним наслідком його організації" [5, с.96].

Таким чином, для пояснення феномену підвищення рівня злочинності в українському суспільстві необхідно проаналізувати його соціально-економічну ситуацію. Адже причини злочинності перш за все криються в економічних відносинах суспільства, промахах і недоліках в економічному плануванні, незбалансованості господарського механізму, в системі розподільчих відносин.

Всякі ринково-економічні відносини, їх протиріччя породжують злочинність. Вони ґрунтуються на конкуренції, боротьбі за прибуток, на запрограмованій надлишковості робочої сили, тобто безробіттю, на майновому та соціальному розшаруванні людей. Як справедливо відзначив І.І. Карпец, ринкові відносини первісно передбачають злочинність. Економічно (перш за все з точки зору виробництва товарів і послуг) ринкова економіка довела життєздатність, хоча для цього потрібно було не одне століття, але багато негативних її наслідків, зокрема, високий рівень злочинності, навіть в самих розвинених

країнах — це реальність [7, с. 63].

В умовах переходу економіки на ринкові принципи певні витрати були, мабуть, неминучими. Пом'якшити їх повинні були нові господарські структури, що є саме складовою частиною ринковою економіки. Але сталося так, що більшість суб'єктів підприємництва спрямувалися не у виробничий сектор, а в сферу посередництва, торгівлі та збуту. За деякими оцінками, в цьому середовищі зайнято до 70% знову створених суб'єктів підприємницької діяльності. Держава не вжила ніяких серйозних і ефективних заходів по стимулюванню виробничого підприємництва. Навпаки, весь механізм створення, реєстрації, оподаткування і т.д., начебто підштовхував і продовжує підштовхувати підприємців до всякого роду спекулятивних операцій. Зрозуміло, що багатократно повторюючі цикли купівлі-продажу одного і того ж товару не можуть привести до збільшення в країні товарної маси. А становище в економіці могло б бути зовсім іншим, якби з самого початку створення нових підприємницьких структур був взятий твердий і послідовний курс на стимулювання в сфері виробництва.

У всякому суспільстві економічні відносини, спускаючись згори до низу, торкаються інтересів кожного громадянина.

Найбільш масштабні, резонансні злочини здійснюються представниками благополучних в матеріально-економічному відношенні прошарків населення. Як відзначав класик французької літератури Оноре де Бальзак, за кожним великим маєтком стоїть злочин. Мабуть, не випадково зарубіжні кримінологи виділяли і виділяють злочинність тих осіб, які займають вищі щаблі суспільної драбини. Саме вони мають найбільші можливості для різноманітних маніпулювань з грошовими та іншими засобами, розпоряджаються і керують ними, примножуючи своє багатство. При цьому, психологічно звикнувши до такого способу життя, перестають вважати злочинне злочинним і/або "наживають" такий маєток, який дозволяє їм ставати в ряди політичних лідерів, або терплять поразку і переходять в розряд злочинців, але вже іншого роду. Так було у всіх країнах, такі факти мають місце і в Україні.

Відсутність продовольства і товарів у конкретних людей є не лише причина погіршення матеріального рівня їх життя, але і найбільш ймовірна причина злочинності. Адже падіння рівня життя одного прошарку населення створює базу для збагачення інших, а при певних умовах спричиняє й більш серйозні злочини, що, в свою чергу, сіє в нашій країні злобу, страх, недовіру і породжує насилля в самих жорстоких його формах. Сьогодні у державі в середньому щодобово відбувається 13 вбивств, 24 випадки заподіювання тяжких тілесних ушкоджень, 14 розбійних нападів, 84 грабежі та 920 крадіжок [6].

Ці дані підтверджують той факт, що при певних умовах

економічна злочинність переростає в корисливо-насильницьку або просто насильницьку злочинність. А слідом йде і посадова злочинність, так як економічні причини торкаються цих людей, як і всі інші прошарки суспільства. Відкрите крадіжництво за принципом "Кожен краде, що може і скільки може" стає звичайним явищем.

Не слід забувати, що ринкові відносини — це не лише ринок послуг і товарів, але й ринок робочої сили. А значить — відкрите, офіційне, а також приховане безробіття. Відсутність роботи, офіційного джерела існування являється однією з головних причин злочинності.

Вчені-юристи та соціологи в 80 - 90 роки провели ряд конкретних досліджень, які підтвердили взаємозв'язок правопорушень з об'єктивними соціально-економічними, організаційними, соціально-психологічними подіями, явищами і процесами в житті суспільства. Завдяки цим дослідженням, глибше стали розумітись причини злочинності в нашому суспільстві. Так, аналізуючи механізми дії соціально-економічних протиріч, Л.І.Спиридонов позначив таку послідовність взаємозв'язків: розвиток продуктивних сил — зміни в структурі робочих місць — соціальні статуси — культурно-освітні риси представників відповідних соціальних груп і прошарків населення — їх поведінка. Мотиви порушень соціальних норм "ймовірніше з'являються у людей, чиї соціальні статуси не повністю узгоджуються один з одним" [10, с. 138].

В праці колективу авторів ВНДІ міліції дія об'єктивних соціальних протиріч була співвіднесена зі змінами в психології різних прошарків населення, в т.ч. в сфері потреб. Формування останніх відбувається за законами порівняння: "жити не гірше, ніж інші"; "завтра жити не гірше, ніж сьогодні"; "жити не гірше, ніж раніше". В результаті, навіть тимчасове погіршення економічної ситуації, помітна диференціація прибутків різних груп населення, дисбаланс у сфері розподілу приводить до зростання правопорушень [1, с. 51].

Можна розглядати і таку причинну залежність: взаємодія соціальних процесів — об'єктивні соціальні протиріччя — дисфункції соціальних інститутів — порушення соціальних норм [8, с. 243].

Слід відзначити, що не лише наростання економічної кризи, але і внутрішні фактори функціонування правоохоронної системи вплинули певним чином на коливання рівня злочинності.

Коротко зупинюся на недоліках в правотворчій і правоохоронній діяльності, які значно впливають на соціально-моральне становище в суспільстві і злочинність. Якщо в праві проголошені прогресивні принципи, декларуються права і свободи громадянина, а практика їх ігнорує, це веде до атмосфери неповаги до права, закону. Якщо нехтується поєднанням в законотворчій і правоохоронній практиці переконання і примусу, прав і обов'язків членів суспільства — таке право і практика його застосування аморальні.

В 1992-93 роках в законодавство України були внесені зміни, які наближали національне правосуддя до міжнародних стандартів.

Перш за все, це закони, що створюють гарантії незалежності суддів, їх матеріального забезпечення, захисту від загрози вчинення на них всякого тиску. Передбачалось також забезпечити судам всі умови для нормального функціонування. Були створені також арбітражні суди та Конституційний суд. Але за свідченням українських адвокатів [9, с.72], багато з цих нововведень виявилось важко реалізувати в житті. Далекий від дотримання принцип незалежності судової влади. Суди не забезпечені самим необхідним, поставлені у залежність від органів виконавчої влади. Байдухе відношення до потреб судів, низька заробітна плата та тяжкі умови праці привели до того, що професія судді перестала бути престижною. Не випадково, що сьогодні окремі суди вкомплектовані лише на 83.7%, військові — на 44.6%. Надзвичайно складне становище в обласних судах — їх штат заповнений лише на 57% [11, с.37]. З-за цього, а також з-за поганої забезпеченості судів самим необхідним, по суті, обмежується право громадян на доступність судів.

Зростає злочинність серед працівників МВС. Так, лише за 7 місяців 1995 року арештовано 313 чоловік, засуджено — 220. (В числі визнаних судом винними 75 співробітників міліції, 24 працівники органів слідства, 6 співробітників пенітенціарних служб.) На розгляді суду знаходиться 865 кримінальних справ у відношенні 1094 співробітників цього відомства. У протиправних діях працівників МВС переважають посадові злочини (зловживання владою і перевищення влади, халатність, хабарництво) — 40%, а також насильницькі (вбивства, тяжкі тілесні ушкодження та згвалтування) — 14%. За визнанням Міністра внутрішніх справ Ю. Кравченка [2], міліція криміналізована більше, ніж населення. “Я вжахнувся, — заявив на прес-конференції начальник Головного управління МВС в Криму М. Корніленко, — коли ознайомився з матеріалами про тіньову діяльність співробітників міліції” [12].

Не слід забувати і про те, що ні економічне життя суспільства, ні його правові органи, ні багатоманіття соціальної сфери, ні політика не можуть бути вільними від норм моральності.

Забуття моральних критеріїв в кожній з вищеперерахованих сфер функціонування суспільства і кожного з його членів може вести до злочину. Забуття цих принципів у всіх сферах, разом взятих, створює абсолютно нестерпну атмосферу в суспільстві і найбільш сприятливий ґрунт для злочинності — корисливої, насильницької, корисливо-насильницької, аж до злочинності протидержавної [3, с.75].

Таким чином, слід зробити висновок: причини і умови злочинності, перш за все і більш за все — це система соціальних, економічних і моральних явищ. Впливають вони з загострення соціально-економічних протиріч у суспільстві на відповідному етапі

його розвитку і боротися з ними можна, лише за умови наявності систематичних, комплексних досліджень і розробки на їх основі державної політики в даній галузі.

Література:

1. Горяинов К.К., Кононенко В.И., Кудрявцев С.В. Взаимодействие социально-экономических и социально-психологических процессов в генезисе преступности. // Советское государство и право. — 1985. — № 12.
2. Ильченко А., Корчинский А. Меня избили в ГАИ! // Киевские ведомости. — 1995. — 4 октября.
3. Карпец И.И. Криминология. — М., 1995.
4. Карпец И.И. Преступность как реальность. // Вопросы философии. — 1989. — № 5.
5. Кетле А. Социальная система и законы ею управляющие. — СПб, 1866.
6. Кравченко Ю.Ф. Нарастивать усилия по борьбе с преступностью — необходимая потребность времени. // Именем закона. — 1995. — 29 декабря.
7. Криминология. — М.: Юрист, 1995.
8. Кудрявцев В.Н. Современная социология права. — М., 1995.
9. Поиски выхода. Преступность, уголовная политика и места заключения в постсоветском пространстве. — М., 1996.
10. Спиридонов Л. И. Социология уголовного права. — М., 1986.
11. Филонов В.П. Причины преступности. — Днепропетровск, 1996.
12. Экспресс-хроника. — 1 декабря 1995

Бредникова О.Е.

ПРОЦЕСС "ОБНИЩАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ": ОБЗОР ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПОДХОДОВ

Очевидно, что в ситуации, сложившейся в России, социальная стабильность становится главной заботой. Именно представление о том, что может ее обеспечить, определяет основные направления дискуссии. С одной стороны, распространены представления о том, что "массовый средний слой, рынок — универсальный способ консолидации общества" [1], "трансформация институтов собственности и, соответственно, разделения труда, выделит реальных субъектов экономической жизни" [2]; с другой — "рост численности люмпенов — несомненно, следствие разгула рыночной стихии, "дикого" капитализма" [3], при этом "углубляется раскол общества на две части, преследующие взаимоисключающие цели. Одна, меньшая по численности, часть общества, выступает за полную

Бредникова О.Е. — Научный сотрудник Центра независимых социологических исследований, г. Санкт-Петербург
Бредникова О.Е. — Научный сотрудник Центра независимых социологических исследований, г. Санкт-Петербург

“капитализацию” страны, другая, большая по численности — за построение социально ориентированного правового общества со смешанной экономикой, регулируемой государством, политической системой, отвечающей принципам народовластия” [4].

Заявленные позиции становятся принципом оценки наблюдаемых явлений. Рассмотрим подходы к оценке процесса социальной поляризации, которые активно дискутируются в российской социологии. С одной стороны, это представление о том, что происходит растягивание полюсов и заполнение пространства между ними “средними слоями” [5], с другой стороны утверждается, что реформы приводят к массовому обнищанию и люмпенизации населения, снижению жизненного уровня 90-95% всего населения [6].

Дискуссию об “обнищании народных масс” начали противники правительственного курса реформ. Они предполагают, как мы уже указывали, что в обществе идет сильная поляризация, что ведет к формированию социальной структуры, сходной с наблюдаемой в странах “третьего мира” [7].

С началом экономической реформы произошли фундаментальные изменения в механизмах регулирования дохода, и, как следствие, в степени дифференциации материального положения и социального расслоения по этому критерию. В социологии стали активно обсуждаться проблемы социальной дифференциации, проводятся замеры имущественной дистанции, уровней доходов разных социальных групп [8]. Отмечаются большие перепады в средней зарплате по отраслям хозяйства, по секторам экономики, по категориям занятости [9].

До недавнего времени проблема бедности в СССР относилась к числу закрытых для обсуждения. Вместо термина “бедные” получил распространение термин “малообеспеченные”. Не существовало работ социологического характера, посвященных изучению экономического и социального статуса бедных слоев населения. Только в последние годы эта проблема стала одной из центральных [10]. Большинство публикаций, посвященных проблеме бедности, не носит обобщающего теоретического характера [11]. В основном, анализируются данные статистики и массовых опросов, выводы противоречат друг другу, и создается впечатление, что авторы оперируют разными реальностями. Разная методика расчета доходов и прожиточного минимума дает различные результаты. В зависимости от “партийной принадлежности” социолога оцениваются и масштабы бедности (от 10% до 90% населения).

Основные темы публикаций:

- масштабы и границы бедности;
- “старые” и “новые” бедные, пополняющие их социальные группы;

- классификация бедных слоев населения;
- их ценностные ориентации, вероятность социальных взрывов.

Для того, чтобы оценить масштабы бедности используются различные критерии:

- формальный статистический индикатор (как правило, показатель — среднедушевой доход семьи, который сравнивается с официально рассчитываемым прожиточным уровнем) [12];
- субъективная самооценка социального самочувствия респондентов [13].

Т.Ярыгина считает, что в условиях слабой статистической базы идентификация бедности должна основываться на интегральном показателе, включающем, помимо экономического, социальные, демографические и психологические характеристики [14].

Попытка типологизировать феномен бедности представлена в статье Л.Гордона. Он анализирует абсолютную и относительную бедность. В нынешней России им выделяется три степени абсолютной бедности: нищета (люди, не имеющие физиологического минимума средств к жизни), нужда (группы населения, которым хватает на простейшие физиологические потребности), необеспеченность [15].

Что касается бедности относительной, то Н.Наумова утверждает, что “в переходные, кризисные периоды, когда размываются социальные нормы, сила социального сравнения резко усиливается. Богатство становится демонстративным, а нищета часто не может или не хочет себя скрывать” [16]. В этих условиях сравнивать становится легко. При этом важен не сам факт поляризации, а ее скорость. “В условиях быстрого расслоения общества, стремительного обогащения верхнего слоя социальное сравнение может провоцировать массовое недовольство даже тогда, когда уровень жизни основной массы населения объективно не снижается, но сравнительно продолжает ухудшаться” [17].

Другое направление исследований бедности — определение социальных групп, составляющих или пополняющих бедные слои населения. Группы, традиционно считающиеся в нашем обществе бедными — пенсионеры, студенты, неполные или многодетные семьи, — сегодня неоднородны. Поэтому в публикациях чаще говорится или о трансформации традиционных бедных групп или о формировании новых [18]. Выделяются группы риска — безработные, мигранты и т.д. [19].

В последнее время все чаще стал появляться на страницах российской социологической литературы термин “underclass”. Он заимствован из западной, в частности, американской социологии и журналистики, и “обозначает маргинальные социальные группы (бездомные, эмигранты, хронические безработные), которые лишены доступа к признанным статусам в системе разделения труда и имеют ценности, отличные от основных ценностей” [20]. Отмечая, что данный

термин является дискуссионным в западной литературе, автор предлагает использовать "более подходящий для нас термин, застойного социального дна".

Мы акцентируем внимание на использовании качественных методов исследования, которые ранее почти не использовались в российской (советской) социологии, при исследовании нищих [21] и бездомных [22].

В публикациях об "обнищании" российского общества неизбежно всплывала тема о процессах маргинализации и люмпенизации. Была сделана попытка обзора существующих западных теоретических концепций по данной проблематике [23].

Е.Стариков выдвинул версию о тотальной маргинализации всего российского общества. Понимая маргинализацию как переход из одних социальных групп в другие, сегодняшняя социальная структура представляется как дисперсная система с затянувшимся на десятилетия переходом. Оценка процесса зависит от направленности подобного перехода (восходящая мобильность — хорошо). Нисходящая мобильность формирует слой люмпенов — пауперов, безработных, мигрантов, беженцев, уголовников и т.д. [24].

Помимо этого, в описаниях сегодняшней структуры общества, понятия "маргиналы" и "люмпены" используются как более сильное определение (как логический "конец" процесса) обедневших слоев населения, постепенно выпадающих из социума. Зачастую алармистское восприятие происходящего определяет использование подобных понятий и концепций: "...выпадение на дно общества своеобразного "осадка" — люмпенских элементов, численность которых при ускоренном обнищании масс возрастает ... Рост численности люмпенов — несомненно, следствие разгула рыночной стихии, "дикого" капитализма при явном ослаблении деятельности правоохранительных органов" [25].

При анализе другого полюса новой структуры общества рассматривается социальная природа групп и слоев, в чьих руках сконцентрирована основная доля общественного богатства. Некоторые исследователи, говоря об особенностях современного российского капитализма, выделяют в составе нарождающегося класса собственников национальную и компрадорскую буржуазию [26]. При этом компрадорская буржуазия, составляя группу наиболее богатых собственников в современной России, отождествляется с криминальным бизнесом и участвует в активном разграблении страны. Национальная буржуазия представляется в этих исследованиях антиподом компрадорской по ряду социальных признаков: по социальным корням, предпринимательской субкультуре, происхождению капиталов.

Вообще, необходимо отметить, что дискуссия разворачивается в тесной связи с экономическими и социальными изменениями в

стране, с одной стороны. и по мере освоения материалов западной дискуссии, с другой. Кроме того, до последнего времени социологическая дискуссия сопровождала политическую.

Обмен идеологическими ударами между расколовшимися по отношению к реформам социологами постепенно преодолевается, по крайней мере, сторонниками реформ. Теоретическая "упаковка" все большего числа статей, культура их написания и стиль изложения постепенно приближаются к уровню западной социологии. Хотя в массе еще слишком сильны советские традиции: абсолютизация результатов массовых опросов как базы для исследовательских выводов, поверхностная интерпретация полученной статистики, отсутствие теоретических представлений о предмете исследования и теоретическое невежество в целом (вообще незнание работ западных социологов или "открытие" идей полувековой давности), идеологическая окраска представленных выводов.

К сожалению, фактический распад социологического сообщества в России (разрушение информационного обмена, отсутствие конференций, акцентирование внимания на поиске западных партнеров и т.д.), недостаток возможностей публиковать свои работы и обсуждать их, попытки конкурировать на западном научном рынке заставили российских социологов печататься за рубежом. Возможно, что наиболее интересные статьи были опубликованы нашими коллегами в других странах и на других языках.

Примечания:

1. Лапин Н. Кризисный социум. — М., 1994. — с.14.
2. Денисовский Г. (ред.) Посттоталитарное общество на рубеже веков (динамика изменений социальной структуры и ценностных ориентаций). — М.: Институт социологии РАН, Институт общечеловеческих ценностей, 1992. — с.9.
3. Руткевич М. Социальная поляризация. // Социс. — 1992. — № 9. — с.13.
4. Осипов Г. (ред.) Реформирование России: мифы и реальность. — М.: Academia, 1994. — с.330
5. Лапин Н. Кризисный социум. — М., 1994. — с. 36. Эту позицию разделяют и другие авторы: Ядов В. О социальных процессах перестройки. // Коммунист. — 1991. — №6; Наумова Н. Современные тенденции социальной дифференциации и принципы ее регулирования. В кн.: Диалектика равенства и неравенства на современном этапе развития советского общества. — М., 1992. с.6-44; Шкаратан М. Переживает ли Россия социальный кризис? В: Заславская Т., Арутюнян Л. (ред.) Куда идет Россия? Вып.1. — М.: Аспект Пресс, 1995. — с.148-150 — и другие авторы.
6. Руткевич М. Социальная поляризация // Социс. — 1992 — № 9. — с.16. Аналогичные позиции занимает другие исследователи. См. например: Осипов Г. (ред.) Реформирование России: мифы и реальность. — М.: Academia, 1994.
7. Основная тенденция экономической политики в России — стремительное социальное и имущественное расслоение в обществе. Идет очень быстрое

- накопление богатства в руках относительного меньшинства и одновременное обнищание основной массы населения. Признаки обнищания (на основе статистики): недоступность многих цен, снижение потребительских возможностей, безработица и т.д. (Сычева В. Обнищание "народных масс" России // Социс. - 1994 - № 3. - с.66-67).
8. Заславская Т. Доходы работающего населения // Экономические и социальные перемены. - М.: Аспект Пресс, 1994, 2. - с. 5-11; Зубова Л. и др. Бедность в новых экономических условиях. // Экономические и социальные перемены. - М.: Аспект Пресс, 1994, 4. - с. 25-29. Хахулина Л. Отношение населения к дифференциации доходов и социальному расслоению // Экономические и социальные перемены. - М.: Аспект Пресс, 1993, 4. - с. 5-10.
 9. Орлов А. (ред.) Социальная стратификация современного российского общества. - М.: Центр комплексных социальных исследований и маркетинга, 1995. - с. 22-28.
 10. Например, Можина М. (ред.). Бедность: взгляд ученых на проблему. - М.: Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН, 1994.
 11. Исключение составляют: Гордон Л. Четыре рода бедности в современной России // Социологический журнал. - 1994. - № 4. - с. 18-35; Ярошенко С. Синдром бедности // Социологический журнал. - 1994. - № 2. - с. 43-50.
 12. См. публикации: Сычева В. Обнищание "народных масс" // Социс. - 1994. - № 3. - с. 66-69; Космарский В. Степень и факторы дифференциации доходов // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. - М.: Аспект Пресс, 1993, 3. - с. 30-31; Зубова Л., Ковалева Н., Хахулина Л. Бедность в новых экономических условиях // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. - М.: Аспект Пресс, 1994, 4. - с. 25-30; Гордон Л., Головачев Б. Критерии бедности в современной России // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. - М.: Аспект Пресс, 1994, 6. - с. 11-14. и др.
 13. Хахулина Л. Отношение населения к дифференциации доходов и социальному расслоению // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. - М.: Аспект Пресс, 1993, 4. - с. 5-10; Зубова Л. и др. Субъективные оценки уровня жизни // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. - М.: Аспект Пресс, 1994, 2. - с. 21-25.
 14. Ярыгина Т. Бедность в богатой России // Общественные науки и современность. - 1994. - № 2. - с. 30.
 15. Гордон Л. Четыре типа бедности в современной России // Социологический журнал. - 1994. - № 4. - с. 19-20. Подобное же деление на два уровня бедности - нищета и бедность - встречается в работах: Быкова С., Любин В. Бедность по-русски и по-итальянски // Социс. - 1993. - № 2. - с. 132-138; Ильясов Ф., Плотниковой О. Нищие в Москве летом 1993 года // Социологический журнал. - 1994. - № 1. - с. 150-156.
 16. Наумова Н. Социальная политика в условиях запаздывающей модернизации // Социологический журнал. - 1994. - № 1. - с. 11.
 17. Там же, с. 12.
 18. Быкова С., Любин В. Бедность по-русски и по-итальянски // Социс. - 1993. - № 2. - с. 135-136; Денисова Г. Социальное расслоение как фактор напряженности в городе // Социс. - 1992. - № 9. - с. 81-84.

19. Ярыгина Т. Бедность в богатой России // Общественные науки и современность. — 1994. — № 2. — с. 29.
20. Сидоренко С. "Underclass", или социальное дно России // Т.Заславская (ред.) Куда идет Россия? — М.: Аспект-Пресс, 1995. — Вып. 2. — с.179-183.
21. Ильясов Ф., Плотникова О. Нищие в Москве летом 1993 года // Социологический журнал. — 1994. — № 1. — с.150-156.
22. Сидоренко С. "Underclass", или социальное дно России // Т.Заславская (ред.) Куда идет Россия? — М.: Аспект-Пресс, 1994. — Вып. 2. — с. 179-183.
23. Атоян А. Маргинальная маргиналистика // Полис. — 1993. — № 6. — с.29-38; Атоян А. Маргинальность и право // Социально-политический журнал. — № 7-8. — с.158-161.
24. Стариков Е. Социальная структура переходного периода (опыт "инвентаризации") // Полис. — 1994. — № 4. — с.87.
25. Руткевич М. Социальная поляризация // Социс. — 1992. — № 9. — с.10.
26. Стариков Е. Социальная структура переходного периода (опыт "инвентаризации") // Полис. — 1994. — № 4. — с.87-96; Руткевич М. Социальная поляризация // Социс. — 1992. — № 9. — с.10.

Хміль М.М.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО СТАНУ БЕЗРОБІТТЯ (ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ)

Просування нашого суспільства на шляху до формування і становлення ринкових відносин означає, що безробіття перетворюється і вже перетворилось у реальне соціальне явище, що охоплює все більшу кількість людей.

Перехід до ринку ще більше загострив уже існуючі проблеми зайнятості і додав до них нові, пов'язані із структурною перебудовою народного господарства і становленням нових трудових відносин, обумовлених різними формами власності. В результаті є неминучим вивільнення працівників з підприємств, обумовлене порушенням виробничих зв'язків і кооперації між підприємствами-партнерами, зниженням дисципліни взаємних поставок, скороченням управлінського персоналу, банкрутством, конверсією підприємств військово-промислового комплексу. Таким чином, безробіття стало реальією нашого життя.

З метою більш повного з'ясування певних аспектів сучасного стану безробіття (і безробітних) у Львівській області та в м.Львові, зокрема, було проведено соціологічне обстеження учасників "Ярмарку вакансій", який відбувся 26 грудня 1996р. в м.Львові. В ярмарку взяло участь близько 500 чоловік. На запропоновану анкету відповіло

Хміль М.М. — завідуючий соціологічною лабораторією Львівського державного університету

200 респондентів, що і склало вибірку сукупність.

Основною метою відвідин "Ярмарку вакансій" дві третини опитаних вказали пошук роботи: як конкретної за спеціальністю, так і будь-якої (36% і 32% від загальної кількості відповідно). Інші мотиви не мали суттєвого значення.

Високе безробіття респондентів спричинене у переважній своїй більшості відсутністю роботи (49%) або ж іншими об'єктивними обставинами, що ведуть до її втрати (скорочення штатів — 14%, ліквідація підприємства — 6%). У решти 32% опитаних тимчасова незайнятість обумовлена низькою заробітною платою, на попередньому місці праці (18%) і нерегулярністю її виплати (14%).

Цікаво, що ніхто з присутніх позитивно не висловився про бажання організувати власну справу. Однак, це можна пояснити тим, що люди, які прийшли на "Ярмарок вакансій" очікували саме пропозицій про уже наявні вакантні місця праці, або вони просто не проінформовані чи не обізнані з тим, що центри зайнятості надають консультації та поради при організації власної справи.

36 відсотків, котрі втратили роботу, відчувають прикрість, але не втрачають надію на краще. 26 відсотків відчувають незручність перед родичами та знайомими. 10 відсотків звинувачують в цьому себе, а 15 звинувачують інших і в них навіть з'явилась агресія до оточуючих. В стані апатії та депресії перебуває близько 13 відсотків опитуваних.

Щодо вибору майбутньої сфери народного господарства, в якій би хотіли реалізувати себе безробітні, переважає матеріальне виробництво — 41%. В сферу послуг хотіли б податися 32 відсотки опитуваних, а 26 відсотків залишаються вірними бюджетним галузям (вчителі, лікарі, військові і т.д.).

Щодо вибору форм власності, незважаючи на звинувачення в адресу держави за стан справ на ринку праці, 36 відсотків хотіли б працювати на державному підприємстві. Приватне та спільне підприємство хотіли б обрати відповідно 28 та 19 відсотків опитаних.

Надзвичайно гостро стоїть питання щодо власної оцінки безробітними свого фінансового становища. 70 відсотків вважають його близьким до критичного і змушені братися за будь-яку роботу. А 16 відсотків оцінюють його як безпорадне та катастрофічне.

Якщо служби зайнятості не допоможуть у пошуку місця праці, 58 відсотків будуть підробляти на тимчасових роботах. Хоча, в нас і зараз є актуальним явище підробляти в інших країнах, 18 відсотків опитаних поїхали б на роботу за кордон. І лише 0,5 відсотки зроблять спробу організувати власну справу. Це говорить, що безробітні — це специфічний прошарок населення, які не хочуть, а можливо і не вміють самостійно, творчо мислити, брати на себе відповідальність.

Щодо ставлення до безробіття як соціального явища, 54 відсотки опитаних висловлюються різко негативно і вважають, що

для його ліквідації треба використати всі необхідні засоби. 23 відсотки з розумінням поставились до проблеми безробіття, оскільки вважають його неминучим явищем в умовах ринку. Ще 14 відсотків вважають, що безробіття стимулює творчу ініціативу.

Цікавим питання виявилось щодо ефективності такого заходу, як "Ярмарок вакансій". 22 відсотки отримали додаткову інформацію про Службу зайнятості, 19 відсотків — інформацію про стан ринку праці у м. Львові. 12 відсотків безробітних отримали конкретні місця праці. 11 відсотків отримали консультації з питань працевлаштування юристів, економістів та психологів. Але правда також, що 12 відсотків оцінили свої відвідини "Ярмарку вакансій" нульовим ефектом і сказали, що краще б сюди не приходили.

82 відсотки безробітних, які були опитані, до звільнення працювали на державних підприємствах і лише 18 відсотків — в недержавному секторі.

Що стосується вікової структури опитаних, то найбільш негативним моментом виступає той факт, що 30 відсотків безробітних — це люди найпродуктивнішого та дієздатного віку від 36 до 45 років. 26 відсотків припадає на молодь у віці від 18 до 23 років, котрі не можуть знайти роботу після закінчення навчання, служби в армії і т.д.

Серед безробітних за статевою структурою переважають чоловіки — 58 відсотків. Що стосується загального стажу опитуваних, 65% з них мають більше 10 років стажу і для них це питання стоїть дуже гостро у зв'язку з нарахуванням та оформленням пенсій.

У 47 відсотків опитаних безробітних є діти, і це, без сумніву, не може не викликати стурбованості.

38 відсотків безробітних не одружені, в основному — це молодь до 30 років.

Сподіваємося, що отримані дані соціологічного обстеження учасники "Ярмарку вакансій" матимуть практичне застосування у подальшій роботі Львівського обласного центру зайнятості, будуть враховані у проведенні наступних ярмарків або ж інших заходів в процесі регулювання ринку праці.

Пржонська Н.А.

МІЖНАРОДНИЙ КОНФЛІКТ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Виходячи з того, що соціологія міжнародних відносин вивчає поведінку специфічних соціальних спільнот — держав, міжурядових та неурядових організацій, інших учасників міжнародних відносин

Пржонська Н.А. — аспірантка факультету соціології та психології Київського державного університету

та їх систем, їх взаємодію та взаємозв'язок, проблеми міжнародного порядку, міжнародних протиріч, криз, конфліктів, можна зазначити, що однією з головних категорій цієї науки є категорія міжнародного конфлікту. Конфлікти, вплітаючись в структурну тканину міжнародних відносин вже як самостійні елементи з власними закономірностями розвитку, грають суттєву, іноді досить значну роль в міжнародних відносинах.

Міжнародний конфлікт — цілком реальний міжнародно-політичний процес, що має своє походження, зміст та форму, структуру та свої фази розвитку. Міжнародний конфлікт є важливим елементом міжнародної системи та існує стільки, скільки сама система міжнародних відносин. В сучасному світі конфліктність виявляється як іманентна характеристика міжнародних відносин й конфлікт розглядається як типова міжнародно-політична ситуація.

Це пов'язано з тим, що саме сьогодні в світі як ніколи за всю післявоєнну історію, загострилось питання мирних міжнародних відносин. Кінець 80-х — початок 90-х років був ознаменований найзначнішими змінами в міжнародній обстановці. Перш за все, це стосується Європи. В останні роки скінчилась військова та ідеологічна конфронтація між Сходом та Заходом, зросла кількість суб'єктів взаємодії на світовій арені, ускладнився характер самої взаємодії, розпалися старі (СРСР) та з'явилися нові (Німеччина) державні та недержавні утворення, в тому числі такі, що не мають державних кордонів, але отримали міжнародно-правове визнання. Це спричинило виникнення великої кількості конфліктних ситуацій в різних частинах земної кулі, особливо в колишньому СРСР, Східній та Південно-Східній Європі. Головною рисою найглибшої кризи в посткомуністичних суспільствах стало поглиблення національних протиріч на тлі існуючих в регіоні великої кількості осередків напруги, діючих чи потенційних етнополітичних та релігійних конфліктів. Це й Чечня, Азербайджан, Грузія, Таджикистан, конфліктні осередки на Балканах та Центрально-Східній Європі. Дослідники пов'язують виникнення цих осередків із системною, затяжною соціально-економічною кризою, трансформацією економічних відносин, державних устроїв та політичних систем [10], зміною державних кордонів та неспівпаданням розселення етнічних груп, формуванням стереотипів та "образів ворога" [14], кризою держави та зміною поняття "суверенітет", складним етнічним складом населення та релігійними протиріччями [4]. Всі ці складні, суперечливі процеси неоднаково проявляються в різних регіонах, посилюють їх диференціацію, породжують поруч із загальною кризою ланцюг локальних криз, що каталізують дезинтеграційні процеси. Таким чином, конфлікт — одна з найбільш актуальних тем дійсності й проблема його дослідження набула нині особливого значення. Тому в даній статті розглянуті найбільш вагомні розробки вчених щодо соціологічного вивчення

міжнародних конфліктів.

Феномен конфлікту досить розповсюджений та багатомірний. Існує безліч визначень цього поняття :

- конфлікт розглядається як одна з форм соціальної взаємодії, що має певний раціональний сенс [1];
- як змагання між імпульсами виживання [3];
- як фундаментальна якість людської поведінки, синонім самого життя [8].

Кожна дисципліна намагається визначити своє розуміння цього явища: психологія, економіка, антропологія, соціологія по-різному відповідають на питання про схильність людства вести себе агресивним чи мирним шляхом. Міжнародний конфлікт, зокрема така його форма як війна, був предметом аналізу цих наук протягом століть. Вже через кілька десятиріч після введення О.Контом терміну "соціологія", виникають перші соціологічні роботи з проблем війни та миру. Конфлікти, війни розглядались або як звичний інструмент політики, або як фатальне зло, що притаманне агресивній людській природі. Зокрема, Г. Спенсер розглядав війну як рушійну силу людської еволюції завдяки механізму групового відбору.

Соціологічна наука, особливо в 50- 70 - ті роки нашого століття, характеризувалася "бумом" теоретичних та емпіричних розробок проблем міжнародного конфлікту та мирного співіснування. Це стосується перш за все США, де міжнародний конфлікт був одним з перших питань дослідження міжнародної тематики, який аналізувався засобами теорії ігор, імітаційних моделей, контент-аналізу та факторного аналізу.

В 1954-55 роках в дослідницькому центрі Стенфордського університету в Каліфорнії група вчених — К.Боулдінг, А.Рапопорт, Г.Ласуел, Г.Келман, К.Клакхом заклали основу для досліджень конфлікту та мирного стану. Зокрема, К.Боулдінг визначав конфлікт як ситуацію суперництва, в якій сторони знають про несумісність їх потенційного майбутнього положення та в якій кожна із сторін займає позицію, несумісну з бажаннями іншої. Також він зазначає, що причини війн містяться в людській природі. В основі зовнішньої політики, війн та міжнародних конфліктів лежать "непояснені побудження людської натури" [6]. А.Рапопорт аналізував витоки агресії, конфліктів та війн в контексті глобального завдання збереження миру на планеті. Війна — найбільш небезпечний з усіх можливих типів конфліктів. Однак її аналіз передбачає детальне вивчення інших форм насилля [7].

В 1955-56 роках в Мічиганському університеті був започаткований "Журнал вирішення конфліктів", який став центральним місцем для дискусій в цій галузі. На основі цього журналу було створено Центр по дослідженню та вирішенню конфліктів. Також в ці роки були засновані Товариства дослідження

конфліктів в Англії та Канадський інститут дослідження миру. В той же самий час виникли так звані дослідження миру (peace research), ціллю яких було знайти відповідь на питання: що таке мир та як досягти довготривалого стабільного миру та зупинити війни.

Існування безлічі поглядів на сутність міжнародних конфліктів з позицій дослідження миру призвело до виникнення декількох основних підходів щодо пояснення цього феномену. Науковцями виділяються такі підходи: функціональний, суспільно-критичний, історико-соціологічний, полемологічний [2]. Розглянемо ці підходи більш детально:

1) Функціоналізм — одна з перших концепцій мирної еволюції світу у відповідності із свідомими засадами. Згідно з цією концепцією кожна функція суспільства має відповідні структури, що визначаються суспільними потребами. Міжнародний конфлікт розглядається як дисфункціональний, паталогічний. Мирного ладу можна досягти через еволюцію політичної лояльності, від народної суверенної держави до наднародного інтегрованого організму. Отже, функціоналісти — прихильники наднародних стосунків та глобальних взаємодій. Вони вказують на велику кількість миротворчих процесів, на їх багатоплановість та на зв'язок з міжнародною співпрацею у зовнішньополітичних справах [5].

2) Суспільно-критичний підхід Й.Галтунга, згідно з яким конфлікти — типовий стан будь-якої соціальної системи, хоча на різних етапах розвитку рівень та характер конфліктності суттєво варіюється. Міжнародний конфлікт — не лише реальність, а й необхідна риса майбутнього. Тому дослідження миру повинні бути присвячені як умовам, що генерують довготривалий мир, так й умовам запобігання війн [11].

3) Історико-соціологічний підхід Р.Арона та Р.Боска. Основою цього підходу є погляди М.Вебера про вплив стану індивідуальної свідомості на різноманітні суспільні явища. Арон вбачає основою соціології міжнародних відносин дослідження засобів, завдяки яким дана людина чи група осіб приймають рішення, що впливають на долі інших людей. Прихильники цього підходу беруть за головний метод дослідження метод аналогії та порівнюють певні історичні події, свідчення, факти за один проміжок часу [2].

4) Більш пізня полемологічна теорія, що представлена французами Р.Карером та Л.Пуар'є. Вони вважали, що для необхідності розуміння мирного стану необхідне всебічне вивчення війни. Дорога до миру, за їх словами, веде лише через вивчення війни, тому що ці явища нерозривно пов'язані в суспільних стосунках. Мета соціології в цій галузі — дослідження функцій війни, її закономірностей та періодичності війн у зв'язку із історичними типами цивілізаційної структури та суспільств, вивчення структур та інститутів, що підтримують та продовжують мирне існування. Спектр досліджень має включати проблематику загроз демографічних, економічних, психологічних, релігійних, етичних та інших факторів, що разом із

політичними та військовими факторами змінюють функціонування миру [2].

Особливо треба виділити теорію конфліктів Л.Козера, що виникла як альтернатива функціоналізму. Категоріям "гармонії", "структурного ладу", "рівноваги" була протиставлена категорія "соціальних змін". Модель конфліктного розуміння суспільного життя була викладена Л.Козером в праці "Функції соціального конфлікту" в 1956 році. Він вважав, що конфлікт несе в собі не лише деструктивну функцію, в ньому закладений й великий позитивний потенціал. Конфлікт, за допомогою майбутніх реформ та зусиль, призводить соціальний організм до відповідності із обставинами, що змінилися [13].

Однак, незважаючи на суттєві відмінності цих напрямків, можна виділити деякі спільні погодження стосовно сутності конфліктів. Зокрема, М.Дж.Строуп визначив такі характеристики:

1) соціальний конфлікт є основним та необхідним інгредієнтом соціального життя;

2) соціальний конфлікт має конструктивну та деструктивну функції;

3) соціальний конфлікт викликається багаточисельними змінними, що взаємодіють між собою;

4) соціальний конфлікт є динамічним та прямує курсом свого розвитку;

5) соціальний конфлікт виникає в соціальному оточенні [12].

Наприкінці 70-х — початку 80-х років з'являється багато літератури під назвою "Війна та суспільство". А.Марвін, М.Шоу розвивали теорії, що базувалися на соціальних та політичних процесах, які були викликані війною. Шоу зазначав, що для того, щоб пояснити ці процеси, необхідний аналіз на двох рівнях: аналіз виду війни та специфічних форм, що проявляються в національних суспільствах. Емслі та Сміт розглядали війну як фактор соціальних змін, Прайс вивчав вплив війни на громадянське суспільство [9]. Дж.Бертон, один із засновників теорії розрішення конфліктів, вважав, що вивчення конфліктів потребує міждисциплінарного синтезу — інституційно-соціологічного, соціально-психологічного та юридичного напрямків. В той же час виникає теорія людських потреб (К.Мітчел, Р.Фішер, Дж.Девіс, К.Ледерер). Проблема розрішення конфліктів частіше розглядається через призму задоволення основних людських потреб. Такі потреби як потреба в безпеці, визнанні, ідентичності, соціальній приналежності притаманні як окремому індивідові, так і соціальній групі, етнічному утворенню, цілим суспільствам і державам [7].

В останні роки соціологи Валерштайн, Тіллі, Гідденс, Скокпол і Манн намагаються інтегрувати міжнародні процеси в соціологічне розглянення [9].

Отже, існує велика кількість точок зору на питання про природу соціального конфлікту. Вивчення міжнародних конфліктів пов'язане з необхідністю розробки проблем типологізації та класифікації

конфліктів, а також методів їх дослідження. Конфлікти, що виникають в різний час та в різних місцях відрізняються один від одного за походженням, масштабами, ступенем напруги, гостротою та тривалістю. Тобто, при розробці типології міжнародних конфліктів треба визначитись щодо:

- 1) соціальної основи конфліктів:
 - фізичний конфлікт (захват одного й того ж простору в один й той же час);
 - політичний конфлікт (нав'язування своєї політики іншим);
 - ідеологічний конфлікт (результат протистояння цінностей систем);
 - економічний конфлікт (ресурсний);
 - конфесійний й таке інше;
- 2) учасників конфлікту:
 - держави;
 - соціальні групи;
 - особи;
- 3) форм примусу:
 - насильницькі (війни);
 - ненасильницькі (засобами масової інформації, економічними санкціями, дипломатією);
- 4) мотивів конфліктів та розуміння їх причин:
 - боротьба за владу;
 - боротьба за територію;
 - боротьба за ресурси;
 - боротьба та протистояння цінностей, норм, інтересів, потреб;
- 5) ступенів та рівнів розгортання конфліктів:
 - світовий;
 - регіональний;
 - національний;
 - локальний;
- 6) засобів розрішення конфліктів і таке інше.

Що стосується соціологічних методів дослідження міжнародних конфліктів, то найбільш ефективною є опора на техніку контент-аналізу документів, які мають відношення до зовнішньополітичного курсу держав-учасників конфлікту, декларацій, заяв, рішень політичних лідерів. Контент-аналіз допомагає зрозуміти цілі та установки учасників конфлікту, надає можливість передбачити розвиток реального процесу чи знайти ключ до пояснення подій, що мають місце.

В дійсності, враховуючи складність феномену, соціологічний аналіз дозволяє розглядати конфлікт як універсальне явище, що існує в усіх без винятку соціальних групах та державах. Він є однією з форм взаємодії, значимість якої зростає на тлі глобалізації соціальних та культурних контактів, взаємодії суспільств, культур, націй.

Література:

1. Jessie Bernard. The sociological study of conflict. // The nature of conflict. UNESCO. 1957, p. 241-254.
2. S. Bielen. Sociologiczne ujecie pokoju. // Sprawy miedzynarodowe. №7-8, 1991, p. 117-127.
3. James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr. Contending theories of international relations. N.Y. 1971, p. 95-110.
4. Гусаров Ю.А. Европейская безопасность в начале 90-х годов (обзор) // Актуальные проблемы Европы. — 1995. — № 4. — с. 9 - 14.
5. D. Dunn. Peace research. // Approaches and theory in international relations. Longman London and New York. 1978, p. 261-275.
6. Мурадян А.А. Буржуазные теории международной политики. — М., 1987.
7. Природа конфликта и теория человеческих потребностей: сводный реферат. / Социальный конфликт, современные исследования. — М., 1991. — с. 52.
8. Ralph Pettman. State and class. A sociology of international affairs. St. Martin's press. N.Y. 1979, p. 241-254.
9. Ian Roxborough. Clausewitz and the sociology of war. // British journal of sociology, №45 (4), 1994, p. 619-633.
10. Смолянский В.Г. Региональные конфликты и пути их преодоления // Вестник Московского университета. Серия "Социология и политология" — 1995. — № 3. — с. 89.
11. Современные буржуазные теории международных отношений. — М., 1976. — с. 389-393.
12. M. Jane Stroup. Problems of research on social conflict in the area of international relations. // Conflict resolution, v. ix, #3, p. 413-420.
13. Танчер В.В. Л. Козер: функциональность конфликта и польза несогласия в науке / Американская социология. — М., 1994. — с. 265-274.
14. Язькова А.А. Политология международного конфликта (Балканы и Центрально-Восточная Европа). // Вестник Московского университета, Серия "Социология и политология", — 1995. — №2. — с. 67-74.

Курченко А.В.

ПОРІВНЯЛЬНІ МІЖДЕРЖАВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність проведення всебічних порівняльних міждержавних досліджень визначається цілою низкою різних чинників. Деякі з них знаходяться поза сферою соціологічних досліджень, а деякі властиві самому соціологічному знанню.

Основним зовнішнім фактором впливу є процес інтернаціоналізації, який посилюється, експорту та імпорту соціальних, культурних і економічних реалій за межі національних кордонів. Безперервно зростає кількість міжнародних організацій, які не

Курченко А.В. — аспірантка факультету соціології та психології Київського державного університету

відносяться до певної країни. В той час, як деякі культурні відмінності слабнуть, інші стають більш помітними. Порівняльне дослідження може перенести наголос з прагнення виявити одноманітність серед множини на вивчення осередків самотності, які збереглися серед зростаючої одноманітності.

Іншим напрямком є глобалізація соціальних проблем. Криза, яка виникла в окремій державі, рідко залишається виключно національним явищем. Враховуючи цю тенденцію до глобалізації, розгляд країн в якості відокремлених одиниць все більше втрачає науковий сенс.

Необхідність у проведенні чітких надійних різнобічних міждержавних порівнянь стала невід'ємною часткою сучасної політичної, економічної реальності. Вони сприятимуть вирішенню багатьох специфічних теоретичних проблем, скороченню кількості непояснювальних розходжень, невідповідностей, встановленню загальних моделей та виявленню взаємозв'язків [3, с. 28].

Критично розглянувши ряд найбільш значних міждержавних досліджень. Можна визначити чотири різних підходи до їх проведення.

Одна група соціологів — назвемо їх пурістами (purists) — твердо впевнені, що проведення міждержавних порівняльних досліджень нічим не відрізняється від соціологічних досліджень будь-якого іншого виду. Тому вони не займаються особливим розглядом проблем, які зустрічаються при проведенні міждержавних досліджень, а всю увагу зосереджують на обговоренні теоретичних і методологічних уявлень, які використовуються в багаторівневих дослідженнях.

Другу групу представляють соціологи — “нехтуючі” (ignorants) — які позичають свої ідеї і дані за межами власної держави, навіть не замислюючись над тим, що проведені ними таким чином порівняння можуть лише ускладнити пояснення одержаних результатів дослідження.

Третю групу соціологів складають “тоталісти” (totalists), які вміють добре розбиратися в проблемах проведення порівняльних міждержавних досліджень у контексті складних взаємозалежностей. Вони свідомо не звертають увагу на багато груп нееквівалентних понять, з якими їм випадає стикатися, на безліч невідомих змінних, які взаємодіють у складному контексті і тому непередбаченим чином впливають на дослідження, що проводиться. Вони навмисно ігнорують наукові вимоги, які стосуються перевірки висунутих гіпотез в контекстах, які не задовольняють і не можуть задовольняти умовам, необхідним для такої перевірки.

Існують також компаративісти, які визнають правомірність позицій пурістів і тоталістів, але стверджують, що для поповнення і розвитку наших уявлень про міждержавні дослідження необхідно поставити питання про відмінні особливості порівняльних досліджень.

Так, Рейджин, вважає, що одна із відмінностей між компаративістами і некомпаративістами, полягає в тому, що перші, визначають макросоціальні одиниці як реальні, тоді як другі прагнуть розглядати ці одиниці як деякі абстракції, які не вимагають операціоналізації і точного вираження. Другою відмінною особливістю порівняльної соціальної науки є використання нею атрибутів макросоціальних систем у поясненні для досягнення образу двох цілей в порівняльному соціальному дослідженні — пояснити і витлумачити макросоціальні зміни.

Кон зазначає чотири види міждержавних досліджень, виходячи з їхньої цільової спрямованості. Так, країни можуть бути: 1) безпосереднім об'єктом вивчення; інтерес дослідника виявляється в першу чергу до самих країн, які вивчаються; 2) контекстом дослідження, тобто інтерес дослідника зводиться до перевірки всезагальності результатів дослідження які стосуються соціальних явищ, що спостерігаються в двох або більше країнах; 3) розглядатися як одиниці аналізу, коли інтерес дослідника переважно полягає в тому, щоб встановити, як системно співвідносяться соціальні явища, які вивчаються з характеристиками досліджуваних країн і 4) дослідження можуть бути транснаціональними, тобто країни розглядаються в них як елементи всеосяжної міжнародної системи [3, с. 32-33].

В основі порівняльного методу лежить процес індукції. Для його здійснення необхідно правильно вибрати область дослідження. Коли говориться про вибір області порівняльного аналізу, то маються на увазі два її виміри. По-перше, — це та частина соціальної або політичної системи, яка в даному випадку підлягає порівняльному аналізу. Ця процедура визначається терміном “сегментація”, вона розпочинає порівняльний аналіз. По-друге, це певна кількість і певні види країн, які порівняльний аналіз повинен охопити. Ця проблема розглядалася багатьма авторами. Г.Алмонд запропонував регіональний підхід до її вирішення, проти якого пізніше виступив Д.Растоу. Х.Екштейн склав перелік позитивних якостей та недоліків такого проблемного підходу.

А.Пжеворські та Г.Тойне запропонували дві аналітичні схеми: одну для “найбільш схожих систем”, іншу для “найбільш відмінних систем”.

М.Доган та Д.Пелассі виділяють різні стратегічні напрямки аналізу, які можуть бути вибрані компаративістом і обговорюють відповідні переваги та недоліки. Вони розглядають особливості порівняльного аналізу, побудованого на вивченні окремого випадку, “бінарного аналізу”, (з двома об'єктами, порівняння схожих країн, порівняння відмінних країн, концептуальну гомогенізацію гетерогенного поля дослідження [2, с. 157-158].

На думку М. Догана, політична соціологія повинна бути

порівняльною, бо немає сенсу аналізувати окремо взяті явища політичного життя без конкретного соціально-політичного контексту, всебічного аналізу його передумов і наслідків, без проведення історичних аналогій і врахування досвіду інших держав.

Оскільки усвідомлення єдиного факту пов'язане з розумінням багатьох фактів, оскільки часткове ми краще пізнаємо в світлі всезагальних, універсальних уявлень, проведення порівнянь між державами збільшує можливість пояснення специфічних політичних явищ.

Сьогодні широко визнана ідея, згідно якої існують альтернативні шляхи створення альтернативних моделей модернізації. М. Доган і Д. Пелассі стверджують, що не треба прагнути встановити всезагальну послідовність універсальних стадій економічного і політичного розвитку. Вони доводять думку про те, що навіть найбільш поширені цінності, структури, політичні інститути не обов'язково являються всезагальними. Тоді, не обов'язково рішення, які підходять для однієї країни, будуть придатні для іншої. Тому, автори застерігають від бездумного копіювання чужих рецептів.

В чому ж полягає головний сенс порівняльних соціальних досліджень? Відповідати з такою відповіддю на це питання: "порівняння тут виступає як метод, який дозволяє перейти від описів (що?, де?, як?) до відповіді на більш фундаментальні питання: до пояснення і виявлення причинних каузальних зв'язків" [1].

Література:

1. Голосов Г.В. Сравнительная политология. Учебник. – Новосибирск, 1995.
2. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология / Пер. с англ. – М., 1994.
3. Сравнительная социология. Избранные переводы. – М.: Academia, 1995.

Ходько Н.К.

СОЦИАЛЬНО-ПРОСТРАНСТВЕННАЯ СТРУКТУРА ГОРОДА ХАРЬКОВА: ТЕНДЕНЦИИ ИЗМЕНЕНИЯ

В настоящее время на территории бывшего СССР в связи с серьезными политическими и социально-экономическими преобразованиями резко обострились процессы изменения социальной структуры общества, социальной дифференциации. Это, естественно, вызывает изменение условий жизни горожан, изменение социальных характеристик основной массы городского населения, подходов к формированию городской среды. Возникла настоятельная

Ходько Н.К. – научный сотрудник Восточноукраинского Фонда социальных исследований, г. Харьков.

необходимость исследования этих процессов, поскольку сегодняшний этап изменений во многом определяет основные тенденции в этой сфере на будущее и позволяет строить относительно долгосрочные прогнозы.

Необходимо отметить, что город был объектом пристального внимания общественных наук на протяжении последних полутора-двух столетий. Если первые исследования были в основном посвящены изучению процесса урбанизации, города как средоточия специфических видов деятельности и формы организации общественной жизни, отличающейся от других форм, то в конце 20-х гг. Чикагской социологической школой были широко развернуты исследования города как целостного явления, жизни внутри города, взаимодействия социальных групп, составляющих городское сообщество, его социально-территориальной организации.

Основные положения выдвинутой Р. Парком и его коллегами теории, которую они называли социальной экологией, могут быть сформулированы так [1, 6]: общество (городское сообщество) представляет собой организм, обладающий, помимо социального (культурного) уровня, биотическим, лежащим в основе всего социального развития. В основе процесса социальной эволюции от биотического к культурному уровню лежит конкуренция. Р. Парк выделяет 4 фазы в процессе эволюции от биотического уровня к социальному: экологический порядок, экономический, политический и культурный. В соответствии с фазами эволюции существуют различные формы конкуренции, причем на высших уровнях иерархии конкуренция не устраняется, а контролируется.

Естественным, нормальным состоянием города и его жителей являются изменения, причем изменения пространственные и социальные коррелируют друг с другом. Р. Парк первым четко сформулировал мысль о том, что городское пространство социально зонировано, причем социально-пространственная структура города в целом определяется социальным порядком, существующим в обществе. Когда социальный порядок нарушается или меняется, изменение в размещении социальных групп по территории города, т.е. миграция и перераспределение территорий, являются способом достижения нового социального равновесия.

Некоторые идеи, "дополняющие" теорию Р. Парка, были выдвинуты французским социологом П. Бурдьё. Человек, как подчеркивает П. Бурдьё, является существом одновременно и биологическим, и социальным. Как существо биологическое человек существует в определенном физическом пространстве, а как существо социальное - в пространстве социальном. Бурдьё обосновывает мысль, что социальное пространство постоянно "стремится" проецироваться более или менее точно на пространство физическое. "Социальное деление, объективированное в физическом пространстве, ... функционирует одновременно как принцип видения и деления, как категория восприятия и оценивания, короче, как ментальная структура" [2, с.37]. Пространственные характеристики физического мира, где

пребывает человек, со временем приобретают все более четкий социальный смысл. Таким образом, делает вывод П.Бурдые, "социальные структуры постоянно конвертируются в структуры пространственные". Например, расположение места жительства является одновременно и определителем, следствием социального статуса.

П.Бурдые анализирует такие явления как престиж городского пространства и социальная сегрегация. Городская сегрегация — это система расселения, предполагающая территориальное разделение социальных групп в пространстве города. И хотя такое разделение групп никогда не бывает абсолютным, городская сегрегация отражает дистанции между позициями, которые занимают различные социальные группы по отношению друг к другу в обществе.

Высшую символическую ценность приобретают те городские пространства, где происходит концентрация обладателей экономического, культурного и социального капиталов. Наличие капитала дает возможность присвоения и обладания нужным и большим физическим пространством. Кроме того, необходимым условием поддержания престижности какой-либо территории является (наряду с концентрацией представителей социально господствующих групп) отчуждение от групп, стоящих на более низких ступенях социальной иерархии.

В отечественной (советской) социологии вопросы социально-территориальной дифференциации населения городов не пользовались популярностью у социологов, т.к. они затрагивали проблему социального неравенства. В плановой социалистической системе хозяйства развитие городов рассматривалось прежде всего как процесс, необходимый для достижения общих целей социального и экономического развития. Поэтому исследования города проводились в первую очередь с целью определить задачи и повысить эффективность планирования его социально-экономического развития. Этим вопросам и уделялось основное внимание.

Авторы немногочисленных работ, касавшихся вопросов социально-территориальной дифференциации в городе [3, 4] приходили к выводу, что в ее основе в социалистическом городе лежат демографические характеристики населения, размещение мест приложения труда, историческое заселение территорий и т.п. Одним из первых исследований системы внутригородского расселения в советском городе как отражения социальной неоднородности, неравенства в обществе и социального порядка в целом, является работа О.Е.Трущенко "Престиж Центра" (Москва) [5].

В данной работе представлены основные результаты исследования этапов трансформации социально-пространственной структуры Харькова, происходившей под влиянием различных факторов, в первую очередь связанных с изменением политического и социально-экономического устройства общества, за последние 100 лет.

Большую часть своей истории Харьков был крупным, но не столичным городом (столичные города не представляют собой модели общества в целом, им принадлежит особая роль в его развитии), поэтому динамика его социально-пространственной структуры представляет интерес, т.к. в ней просматриваются наиболее типичные черты развития крупных городов нашей страны.

По результатам нашего исследования можно сделать следующие выводы:

1. На стадии начала интенсивного развития капиталистической системы индустриального производства при сохранении классовой структуры общества, основанной на юридически и идеологически закреплённом экономическом, сословном и этно-религиозном неравенстве (конец XIX – начало XX вв.) Харьков сохранял черты крупного города доиндустриальной эпохи. Этот тип системы расселения характеризовался отчетливо выраженной неравномерностью распределения различных видов благ и представителей разных групп городского населения по территории города. По мере удаления от центра понижается уровень благосостояния городских жителей, их социальный статус, ухудшаются жилищные условия и благоустроенность городской среды вообще. При этом уже активно формируются большие промышленные зоны, но центр города еще не превратился в преимущественно деловой и “некомфортный” для жизни район. Периферийные зоны, близкие к транспортным узлам и очагам крупной промышленности несколько более благополучны (выше уровень грамотности, ниже плотность заселения), чем удаленные от всех важных городских ядер (культурных, торговых, промышленных, транспортных) территории. Внутригородские территории отличаются социокультурной спецификой и преобладающим укладом жизни – от районов с преобладанием “высококультурного” населения со специфическим “светским” образом жизни, поддерживающего высокие стандарты потребления, до районов с чуть ли не сельским укладом или рабочих трущоб. Сохраняются внутригородские этно-религиозные сообщества (общины) – еврейская, немецкая, – отличающиеся своеобразной культурой и укладом жизни.

2. Переход к новой социально-политической и экономической системе после Октябрьской революции вызвал коренное изменение принципов распределения населения по территории города и его социальной дифференциации. В развитии советской системы внутригородского расселения можно выделить два этапа:

Первый продолжался до начала массового жилищного строительства (до 1957 г.). Он характеризовался преобладанием ведомственной застройки и профессиональной или отраслевой спецификой социального состава населения новых жилых зон. Однако внутри этих зон сосуществуют в тесном соседстве представители различных статусных групп – рабочие, управленцы, ИТР. Различия

выражаются в качестве (изолированности и площади) жилья.

Наряду с новыми ведомственными поселками (ХТЗ, Артема и др.) и обобществленным жилым фондом, оставшимся с дореволюционных времен, на этом этапе большой удельный вес сохраняют зоны индивидуальной усадебной застройки.

Второй этап характеризуется разворачиванием массового жилищного строительства. Вступает в силу новый градостроительный принцип — индустриальное строительство на основе микрорайонирования. Внедрение этого принципа потребовало централизации строительных усилий “в одних руках”. Большая часть жилья в новых жилых массивах оказывается в государственной собственности и распределяется административно в порядке очереди в соответствии с нормативами.

Частично сохраняется и ведомственная модель заселения города (пос. Жуковского), появляется кооперативное строительство, но основным типом расселения становится тот тип, наиболее ярким выражением которого являются Салтовский, Алексеевский жилмассивы, Новые дома.

Систему расселения, сложившуюся после нескольких десятилетий советской власти в крупных городах СССР, можно было охарактеризовать, по определению В.О. Рукавишникова [3], как “рассеянную” (или “дисперсную”). Эта система не соответствует ни одной из наиболее известных моделей построения городского пространства, существовавших в западной социологии — ни модели концентрических зон Берджесса, ни модели секторов Хойта, ни модели городских ядер Гарриса и Ульмана.

Рассеянная система, существовавшая в СССР, характеризовалась отсутствием явной локализации социальных групп в пространстве города. Но реальное неравенство в потреблении городской среды все-таки сохранялось в течение всего советского периода и оставалось одним из косвенных показателей социального статуса.

3. Сейчас город вступает в новый этап развития своей социально-пространственной структуры. По свидетельству экспертов в области рынка недвижимости, за последние несколько лет объем продаж и обмена жилья резко вырос. Изменилось понятие элитного жилья, оно приблизилось к мировым стандартам, появился также рынок этого жилья.

Образование новых преуспевающих социальных слоев в условиях “свободы выбора” и при наличии финансовых возможностей его осуществления приводит к образованию новых локальных внутригородских поселенческих общностей.

Однако вряд ли стоит ожидать (пока плата за жилье и коммунальные услуги остается недифференцированной в зависимости от района и качества жилья), что нуждающиеся слои населения станут жертвовать оставшимся с советских времен жильем и перебираться в худшие условия.

Скорее всего, перераспределение территорий будет происходить благодаря активности тех групп населения, которые достигнут уровня доходов, позволяющего действительно осуществлять выбор места жительства.

Можно сказать, что началось формирование новой модели расселения. Эта модель характеризуется территориальной консолидацией социальных групп в пространстве города, формированием системы городской сегрегации, отражающей новую социальную стратификационную иерархию. Таким образом, наше исследование еще раз подтвердило мысль о том, что социально-пространственная структура города "стремится" войти в соответствие с новым социальным порядком, когда происходят социально-экономические и политические изменения.

Литература:

1. Баньковская С.П. Инвайронментальная социология. - Рига: Зинатне, 1991.
2. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр. /Сост., общ. ред. и предисл. Н.А.Шматко/ - М.: Socio-Logos, 1993.
3. Рукавишников В.О. Население города (социальный состав, расселение, оценка городской среды). - М.: Статистика, 1980.
4. Трушков В.В. Население города и пригорода. - М.: Финансы и статистика, 1983.
5. Трущенко О.Е. Престиж Центра: Городская социальная сегрегация в Москве. - М.: Socio-Logos, 1995.
6. Яницкий О.Н. Урбанизация и социальные противоречия капитализма. - М.: Наука, 1975.

Отрешко Н.Б.

ПОНЯТИЕ "СОЦИАЛЬНОЕ ИЗМЕНЕНИЕ" В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ СОЦИОЛОГИИ

Понятие "социальное изменение" входит в обиход общественных наук приблизительно в середине 20 в, когда наступает разочарование в идее прогресса и рациональности, столь популярной ранее. Обнаруживаются исторические факты, противоречащие этой идее. Две мировые войны, унесшие около 100 миллионов жизней, загрязнение окружающей среды в результате неразумного использования технического потенциала, создание нового оружия тотального уничтожения — все это заставило задуматься о негативных последствиях научного и технического прогресса, ранее представлявшегося панацеей от всех зол. Начали формироваться

Отрешко Н.Б. — аспирантка отдела истории и теории социологии Института социологии НАН Украины

интеллектуальные направления, критикующие базовые постулаты прогресса, предлагающие свой взгляд на социальную динамику, отличный от традиционного эволюционизма О.Конта, Г.Спенсера, Э.Дюркгейма. Немецкий социолог Л. фон Визе, делая доклад на III Всемирном социологическом конгрессе, проходившем в 1956г. в Амстердаме, подчеркнул, что "термин "социальное изменение" в наше время почти полностью заменил термины "эволюция" и "развитие", которые до этого были очень популярны, также как он заменил еще в большей степени, термин "прогресс" [1, с.40]. В концепциях социального изменения исследователи в первую очередь стремились дать более осторожную и скептическую оценку количественных и качественных сдвигов, которые имеют место в социальной реальности, перейти от анализа всеобщих глобальных тенденций к процессам, происходящим в реальном обществе с реальными индивидами.

Следует отметить, что в определении понятия "социальное изменение" исследователи долго будут сталкиваться с методологическими трудностями, поскольку крайне трудно выработать более или менее общие критерии для данного процесса. "Безнадежно пытаться свести социальные изменения к одной единственной модели" [9, р.133] и поэтому безнадежно пытаться выработать универсальное определение для данного понятия. В условиях установившейся и уже ставшей общепризнанной мультипарадигмальности в современной социологической теории существует множество подходов к анализу социального изменения. Но наиболее распространенной остается системная модель, истоки которой лежат в традициях органицизма и раннего эволюционизма О.Конта, Г.Спенсера, Э.Дюркгейма [5]. Данная модель исходит из изначальной стабильности общества, которое представляется в виде системы определенных социальных институтов и структур. Изменения, как правило, происходят внутри системы, выполняют функцию адаптации общества к новым условиям и носят временный характер. В том случае, когда общество уже не способно адаптироваться, имеет место либо глобальная трансформация всей системы, либо разрушение всех социальных связей и гибель [3, 7]. Данная трактовка социального изменения наиболее характерна для классического структурного функционализма Т.Парсонса. Именно в нем системная модель получила свое логическое завершение [17, 18, 19, 20, 14].

В середине 20 в. в теоретической социологии возникают различные направления, которые опираясь на критику работ Т.Парсонса, пытаются представить свой образ социальной реальности. Это направления структурного интеракционизма, феноменологизма, теория обмена, но наиболее серьезной альтернативой концепции структурного функционализма Т.Парсонса становится конфликтология. В рамках данной парадигмы конфликт

представляется началом всех изменений, и поскольку конфликтность признается неуничтожимой и изначально присущей любой социальной системе, то и изменения в обществе приобретают не временный, а постоянный характер.

В конфликтологии складываются различные подходы к пониманию природы социальных конфликтов и их последствий. В рамках диалектического подхода, родоначальником которого считается К.Маркс, рассматривается конфликт противоречивых интересов господствующих и подчиненных групп, в основе которого лежит неравенство в распределении собственности и власти. Диалектика заключается в том, что разрешение одного конфликта всегда создает новые противоречия, которые служат источником нового конфликта. Одним из наиболее известных представителей данного подхода является немецкий социолог Р.Дарендорф [11, 12]. В рамках другого подхода — конфликтного функционализма, основоположником которого считается Г.Зиммель, конфликт рассматривается как необходимая часть общей системы адаптации. Здесь основной акцент делается на положительных для общества последствиях конфликта и, в сущности, игнорируется его разрушительность. Наиболее типичным представителем этого подхода является американский исследователь Л.Козер [10]. Третий подход — институциональный. Его автор — британский социолог Дж.Рекс пытается создать свою институциональную концепцию конфликта, дополняя структуру институтов антрополога Б.Малиновского [15] элементами марксизма, вводя тем самым в систему социальных отношений конфликт между различными институтами и внутри них [21, 22]. Столь общий подход к социальному конфликту позволяет Дж.Рексу показать не только источники противоречий в обществе, но и механизм функционирования конфликтов как самостоятельных систем отношений.

Итак, представители конфликтологического направления в своих работах делают акцент на противоречивости общества, и благодаря этому изменения у них приобретают более революционный характер и уже не ограничиваются только адаптивными функциями. Однако следует заметить, что конфликтологи так и не смогли выработать альтернативной модели социального изменения. В системную модель был введен конфликт, что сделало ее более динамичной, но сама стабильность структур не подверглась сомнению, также как и системность общества. Более того даже конфликт рассматривался ими как система.

Альтернативой системной модели стала модель динамического социального поля, созданная исследователями постмодернистского направления [23]. В основе ее лежит образ "социальной жизни", где социальная реальность перестает быть застывшей статикой структур и представляет из себя постоянный поток изменений,

“межиндивидуальную реальность, в которой существуют свои сети связей, привязанностей, зависимостей, обменов, отношений” [5, с.27]. В этом случае единицей социологического анализа становится событие. Под ним понимается любое моментальное состояние социального поля, зафиксированное исследователем. А социальное изменение представляет из себя процесс, состоящий из последовательности социальных событий. Динамика становится абсолютной, статика относительной, а образ общества утрачивает системность и становится полем возможных взаимодействий, непрерывным процессом изменений.

Из всего многообразия процессов социальной динамики можно выделить три вида, которые всегда находились и будут находиться в сфере особого внимания исследователей. Это прогресс, развитие и социальный цикл. Идея прогресса зарождается в Средние века и по существу является “секуляризированной версией христианской веры в провидение” [13, р.40], приближение конца света, после которого наступит Царство Божие на земле. До недавнего времени под прогрессом понимался направленный необратимый и неизбежный процесс развития общества, когда каждая следующая стадия лучше предыдущей и ближе к идеалу. Именно это введение идеала, некой социальной утопии, по сравнению с которой оценивается современное общество, отличает классическое определение прогресса от понятия развития [16, 8]. Лишь в последние годы в концепциях постмодернистов прогресс стал рассматриваться не как неизбежная тенденция, а как историческая возможность, осуществление которой зависит от характеристик реального общества и от человеческих усилий. В данной трактовке прогресс является раскрытием потенциальных возможностей общества и практически сближается с термином “развитие”. Последнее также, как и прогресс, является направленным процессом, но ценностный аспект в нем уже отсутствует. Общество в процессе развития раскрывает свой внутренний потенциал, выходит на более высокий уровень в определенных сферах жизнедеятельности. Примером такого процесса может служить дифференциация общественных структур, в ходе которой усложняется социальная стратификация и специализируются функции отдельных групп и слоев. К теориям развития относятся все разновидности эволюционизма (от Конта до Парсонса) и исторический материализм (Маркс, Энгельс и их последователи).

Другим социальным процессом, постоянно находящимся в поле зрения исследователей, является социальный цикл [6, 4, 24, 2]. Он в отличие от прогресса и развития не имеет направленности, но в тоже время и не является случайным. Повторение циклов заложено в самой системе общества и подчиняется определенным законам. Возможны как круговые, замкнутые циклы (сезонные работы, рабочий день), так и циклы открытые, в которых проявляется сходство

процессов, но при этом они отличаются по уровню сложности. Примером открытых циклов может служить концепция совершенствования религии и в целом духовной жизни человечества через многочисленные циклы вызовов и ответов, роста и упадка, представленная А. Тойнби, или концепция смены социокультурных типов П. Сорокина.

Из вышесказанного видно, что под изменением представители различных теоретических школ в социологии понимают весьма разнообразные социальные процессы: видоизменения системы в процессе адаптации, революционные трансформации, прогрессивные и регрессивные колебания в различных сферах взаимодействия социального поля и т.д. Поэтому, на мой взгляд, наиболее подходящим определением для понятия "социальное изменение" будет формулировка П. Сорокина, данная им социальному процессу в целом. "Под процессом понимается любой вид движения, модификации, трансформации, чередования или эволюции, короче говоря, любое изменение его места в пространстве, либо модификация его количественных или качественных характеристик" [24, v.1, p.153]. Безусловно, это чрезвычайно расплывчатое и неконкретное определение, но зато оно позволяет объединить под понятием социального изменения практически все процессы общественной динамики, что дает широкие возможности для их последующей типологии, а также общее понятие, которое позволит объединить большинство теоретических концепций социальной динамики, которые имеют место в истории социологии, и поможет провести их сравнительный анализ.

Литература:

1. Проблемы социальных изменений 20в. - М., 1957.
2. Сорокин П. Социокультурная динамика и эволюционизм / Американская социологическая мысль. - М., 1994, - с.358-379.
3. Тернер Дж. Структура социологической теории. - М., 1985.
4. Тойнби А. Постигание истории. - М., 1991.
5. Штомпка П. Социология социальных изменений. - М., 1996.
6. Шпенглер О. Закат Европы, т.1. - М., 1993.
7. Alexander J. Twenty Lectures: Sociological Theory Since World War II. - N-Y: Columbia. 1987.
8. Bock K., Theories of progress, development and evolution in: Bottomore T. and Nisbet R. (eds), A History of Sociological Analysis. - N-Y: Basic Book, pp.39-80.
9. Boudon R. The Logic of Social Action. - London: Raymond. 1981.
10. Coser L. The Functions of Social Conflict. - Glencoe: Free Press. 1956.
11. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. - Stanford: Stanford University Press. 1959.
12. Dahrendorf R. Out of Utopia: Toward a Reconstruction of Sociological Analysis / Sociological Theory. - New-York: Macmillan. 1961 - pp. 209-227.

13. Lasch Ch. The Irely and Only Heaven. - New-York: Norton. 1991.
14. Lackley P. Invitation to Talcott Parsons' Theory. - Honston: Cap and Gown Press. 1987.
15. Malinowski B. A Scientific Theory of Culture. - Chapel Hill: University of North Carolina Press. 1944.
16. Nisbet R. History of The Idea of Progress. - New-York: Basic Books. 1980.
17. Parsons T. The Social System. - London: Tavistock. 1952.
18. Parsons T. Evolutionary Universals in Society. // "American Sociological Rewiew. June 1964, 29, pp.339-357.
19. Parsons T. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. - N-Y, Englewood Cliffs: Prentice Hall. 1966.
20. Parsons T. The System of Modern Societies. - N-Y, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1971.
21. Rex Jh. Key Problems of Sociological Theory. - London: Routledge and Kegan Paul. 1961.
22. Rex Jh. Social Conflict. - London: Free Press. 1981.
23. Sharma S. Citizens: A Chronicle of The French Revolution. - New-York: Knopf. 1989.
24. Sorokin P., Social and Cultural Dynamics. vol.1-4. - N-Y: American Book Company, 1937.

Жулькевська О.В.

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ЗАСТОСУВАННЯ СІТКОВОГО АНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ

Розглядаючи питання застосування методів сіткового аналізу в соціологічних дослідженнях, слід зауважити, що сьогодні соціальний сітковий аналіз є окремою дослідницькою перспективою, напрямком, підходом до вивчення соціального світу. Він сформований на певних теоретичних засадах, має свої методологічні принципи, а в колі дослідників сучасного стану соціологічної теорії мова вже іде про *теорію* мереж, що "зосереджена на соціальній структурі, моделях, що зв'язують індивідуальних та колективних членів суспільства" і яка дуже близька до інтегруючої теорії завдяки своїм методологічно точним дослідженням" [2]. Зв'язок сіткової теорії з теорією конфлікту [1], з теорією соціальної дії (Р. Барт, Дж. Колмен) свідчить про великий інтерес науковців до зазначеної сфери дослідження, але з іншого боку вона все ще залишається "розпливчатою" [2] і потребує детальної розробки понятійного апарату, методологічних принципів, методичного інструментарію.

*Жулькевська О.В. — інженер факультету соціології та психології
Київського державного університету*

Основні принципи структурного аналізу, що є методологічною базою застосування сіткових методів в соціологічних дослідженнях, детально викладені в роботах С.Вассермана, К.Фауст та Б.Уеллмена [5,6]. Зупинимось на них, щоб зрозуміти сенс та доцільність використання методів аналізу мереж при дослідженні соціальної структури.

Зазвичай соціальна структура визначається як сукупність спільнот, що пов'язані між собою стійкими відносинами. Ці спільноти визначаються за певними характеристиками людей, що їх складають. Вважається, що індивіди, які мають схожі характеристики (стать, освіта тощо), певні схожі норми та цінності, схожі також у своїй поведінці, а отже є підстава виділити їх як окремі елементи соціальної структури. При такому підході кожна одиниця дослідження (в даному випадку мова іде про індивіда) розглядається як незалежна і поза увагою дослідника залишається вплив на її поведінку відношень з іншими, вона штучно виривається з власного соціального простору. Але індивід є тільки елементом соціальної системи і його поведінка визначається зв'язками з іншими, структура системи впливає на дії її елементів. Саме з розуміння цього виходять структурні аналітики, вважаючи, що вивчення соціальної структури є первинним завданням соціології, а поведінка окремих елементів системи (людей, груп, організацій) повинна розглядатись як наслідок певних зразків структур. Структурний аналіз фокусується не на окремій індивідуальній одиниці дослідження, а на певній сутності, що складається з набору елементів системи та зв'язків між ними.

Не зважаючи на розбіжності, що існують між різними напрямками структуралізму (напр. функціональний структуралізм, структуралізм обміну), існує декілька загальних методологічних принципів, яких дотримуються дослідники соціальної структури [5,6].

1. Актори (діючі одиниці системи) та їх дії розглядаються скоріше як взаємозалежні, ніж незалежні, автономні одиниці.

Це положення здається цілком слушним, тому що навряд чи можна уявити людину, групу, організацію, яка б була повністю відокремлена від оточуючого суспільства, не мала б ніяких відношень з іншими, і її поведінка була б повністю незалежною від них.

2. Поведінка пояснюється скоріше виходячи з структурних обмежень діяльності, ніж виходячи з внутрішніх значень об'єктів, які складають систему.

Розглядаючи соціальну структуру крізь призму індивідуальних характеристик її елементів, дослідник вважає, що члени певної соціальної категорії діють однаковим чином, виходячи з того, що в них однакові характеристики. Як вже зазначалось, поза увагою залишаються зразки відношень між ними (елементами системи), які також мають вплив на поведінку. Прихильники структурного підходу вважають, що підставою виділення певної категорії повинно бути

“еквівалентне структурне розташування, а не еквівалентний набір атрибутів-властивостей” (Б.Уеллмен).

3. Як наслідок, дослідники зосереджуються на відношеннях між елементами, що складають систему, замість спроб класифікувати ці елементи в категорії, що визначаються їх внутрішніми властивостями (або значеннями).

Структуралісти розглядають “норми як результат структурного розташування елементів, а не як його причини” (Б.Уеллмен), тому природним є розгляд первинного — соціальної структури, а вже потім аналіз норм, спричинених нею.

4. Головна тема дослідження в структурному аналізі — як моделі відношень між складними елементами системи сумісно впливають на поведінку членів мережі. Соціальні структури визначають операції діадичних відношень.

Для того, щоб пояснити поведінку індивіда недостатньо розглядати тільки його діадичні відношення. Останні можливо зрозуміти тільки вивчаючи повну соціальну структуру, в рамках якої вони виділені. В протилежному випадку дослідник втрачає інформацію про соціальне середовище, в якому існують діадичні зв'язки.

5. Зв'язки відношень між акторами є каналами для перенесення або потоку ресурсів (матеріальних чи нематеріальних).

Розгляд всіх зв'язків в системі дає змогу вивчати як прямий, так і непряний доступ кожного елемента системи до будь-якого іншого. І всі ці зв'язки, безпосередні або опосередковані, використовуються окремими акторами для пошуку необхідних ресурсів.

6. Світ складається з мереж, а не з груп. Соціальна структура — це мережа мереж і вона може ділитися або не ділитися на групи.

Такий підхід до соціального світу дає змогу розглядати його як складну соціальну структуру, що не зводиться до певної кількості розрізнених груп. В коло уваги дослідників потрапляють і “зв'язки, які не формують дискретні групи, і сітки, які фактично достатньо зв'язані та щільні для того, щоб називатися “групами” (Б.Уеллмен).

7. Сіткові моделі концептуалізують структуру як сталі зразки відношень між її елементами.

Кожний актор може мати певну кількість відношень, які можуть змінюватись, але сталими залишатимуться зразки відношень визначені в соціальній структурі. Тобто, досліджуючи соціальну структуру як мережу, є можливість звести велику кількість конкретних відношень конкретних акторів до певної кількості визначених зразків відношень, виявивши позиції, що їх займають актори.

8. Структурні методи доповнюють (а іноді і витісняють) традиційні статистичні методи, що потребують незалежних одиниць аналізу.

Новий підхід (з точки зору відношень) до соціальної структури

потребує нових методів для її вивчення. Нові методи дослідження вимагають, щоб одиницею аналізу був не незалежний індивід, а певне відношення, щоб генеральна сукупність і вибірка визначались, виходячи з відношень, а не з категорій. Статистичні методи використовуються менше і спрямовані на вивчення соціальної структури.

Отже, структуралізм є методологічною базою сіткового аналізу в соціології, який в свою чергу розглядатимемо як набір методів, що призначені для вивчення соціальної структури шляхом виявлення та дослідження соціальних мереж. Дослідження із застосуванням сіткових методів має свої особливості, а, отже, методи, що в ньому використовуються, відрізняються від традиційних. Це обумовлено специфікою соціальних сіткових даних, які складаються, щонайменше, з однієї структурної змінної, вимірної на сукупності об'єктів. Загалом, при вивченні мереж використовуються два види змінних: структурні та композиційні. Композиційні змінні визначаються на рівні окремих об'єктів і є вимірюваннями їх властивостей (наприклад, стать, раса, доход). Особливістю сіткового аналізу є структурні змінні, які вимірюються на парах об'єктів, визначаючи зв'язки, що існують в цих парах.

В найзагальнішому вигляді існує два стратегічних підхода до вивчення мереж: дослідження егоцентричних мереж та дослідження повних мереж. При чому термін "повна" в даному випадку вживається умовно, беручи до уваги, що досліджується певна сукупність акторів, які мають зв'язки один з одним і дослідник оперує інформацією про наявність чи відсутність цих зв'язків (тобто, наприклад, у великій групі людей, дані про яку зібрані, певна підгрупа може розглядатись як повна мережа). Щодо егоцентричних мереж, то вивчення їх дуже поширене, мабуть, зважаючи на складність визначення та аналіз повної мережі. З технічної точки зору дослідження егоцентричних мереж мало чим відрізняється від звичайного соціологічного дослідження із застосуванням методів математичної статистики. Дослідник визначає вибірку сукупність, де окремі респонденти є незалежними один від одного, і концентрує свою увагу на їх персональних мережах, окреслити які допомагає відповідний інструментарій. Егоцентрична мережа є найпростішим рівнем аналізу і складається з окремого вузла (в даному випадку це респондент), всіх інших вузлів (ті, з ким він має стосунки) і з відношень між цими вузлами. Кожна мережа може бути описана з точки зору кількості її елементів, ланки зв'язку, структурних компонентів тощо. Розглядаючи егоцентричні мережі, дослідник зосереджує увагу не тільки на характері відношень між окремими об'єктами, а і на тому, як структура цих відношень пов'язана з певними характеристиками об'єктів, яким є характер взаємовпливу.

Дослідження повних мереж відрізняється від дослідження егоцентричних мереж і з боку отримання первинної інформації і з

точки зору її обробки та інтерпретації. Специфічними є методи визначення розміру та складу вибіркової сукупності, має свої відмінності інструментарій і, звичайно, методи аналізу призначені саме для даних щодо соціальних мереж. Враховуючи два аналітичних підходи до вивчення повних сіток та три рівня аналізу пропонується шість груп методів сіткового аналізу [3]:

На рівні окремого актора:

1. Методи вивчення персональної мережі: визначення щільності, множинності тощо.
2. Методи визначення сіткових позицій, що їх займають окремі актори.

На рівні підгрупи:

3. Методи дослідження первинної групи як сіткової кліки.
4. Методи дослідження сіткових позицій.

На рівні цілої системи

5. Методи вивчення структури системи як щільної та \або транзитивної.
6. Методи вивчення стратифікації соціальної системи.

(Методи 1,3,5 груп розглядають мережу з точки зору відношень, 2,4,6 груп — з точки зору позицій).

Всі з запропонованих методів є описовими. Крім них дослідники мереж використовують статистичні методи, які дозволяють формувувати та перевіряти статистичні гіпотези про соціальну структуру, що спостерігається в здобутих даних. Як статистичні гіпотези можуть бути перевірені сіткові моделі отримані за допомогою методів 4-6 груп. Ще одна окрема група методів вивчення мереж — це динамічні методи для моделювання відношень, що змінюються. Такі методи дають можливість дослідникові оцінювати параметри, що описують темпи формування чи зникнення зв'язків в мережі. Загалом, існує достатньо велика кількість математичних засобів для вивчення мереж, але складність полягає в змістовній інтерпретації результатів обчислень, які отримує соціолог в процесі аналізу даних, а також в забезпеченні необхідних заходів для одержання надійної та достовірної соціологічної інформації.

Отже, підсумовуючи попередні міркування, методика застосування сіткового аналізу в соціологічних дослідженнях доцільно розглядати двояко: як методику застосування сіткового аналізу в дослідженні егоцентричних мереж та методику застосування сіткового аналізу в дослідженні повних мереж. При цьому з структурної точки зору методика включатиме методи збирання соціологічних даних та методи їх аналізу.

Література.

1. Коллінз Р. Теорія конфлікту в сучасній макроісторичній соціології. // Філософська і соціологічна думка. — 1993. — № 6.

2. Ритцер Дж. Нынешнее состояние социологической теории: новые синтезы. // Социологическая теория сегодня. – К., 1994.
3. R.S.Burt Toward a structural theory of action. New York, 1982.
4. D.Knoke, J.Kuklinski Network analysis. Indiana University, 1982.
5. Wellman B. Structural analysis: from method and mataphor to theory and substance. // Wellman B., Berkowitz (eds.) Social struktures: network approach. New York, 1990.
6. S.Wasserman, K.Faust Social network analysis: methods and applications. Cambridge University Press, 1994.

Мартинюк О.І.

НОВА МОДЕЛЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МОНІТОРИНГ РЕФЛЕКСИВНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

Ствердження про абсолютність руху загалом і соціального руху зокрема було зайвий раз доведено станом українського суспільства протягом кількох останніх років. Якщо відмежуватись від поширених на часі ілюстрацій його специфічної посттоталітарності і відхилитись у площину нових, не зафіксованих ще ні наукою, ні побутовою свідомістю характеристик нашого суспільства, можна помітити окремі оригінальні тенденції. "Соціальні утворення, що виникають – стани, прошарки, класи, інститути, організації – іноді важко ідентифікувати за допомогою традиційних соціологічних або політологічних термінів та парадигм: вони не мають аналогів..." [1, с.177-178]. Опинившись – в часі і просторі – за межами СРСР, соціальна система України почала діяти, на перший погляд, на самознищення. Окремі функціональні елементи цієї системи і принципи їх взаємодії набули яскраво руйнівних ознак. Серед них: політична поляризація населення по осі "Схід – Захід", диференціація соціальних прошарків за майновою, фаховою, етнічною відмінностями, зростання міжгрупової мобільності тощо. Лише ці кілька вищенаведених факторів за певного збігу обставин могли призвести до соціальної катастрофи з непередбачуваним перебігом подій, аж до тривалого збройного конфлікту. Маємо з'ясувати питання, чому цього не сталося, чому в Україні спрацював своєрідний комплекс соціального гальмування, не властивий іншим адміністративно-політичним утворенням і суспільствам. Знову ж таки не будемо пояснювати ситуацію банальним зверненням до української довготерплячості чи – не менш примітивним – твердженням про те, що мудрість і зваженість референтних для суспільства політиків убезпечили його від переходу соціального напруження у соціальний

Мартинюк О.І. – журналіст інформаційно-аналітичного відділу телекомпанії "Аверс" (УНИКА-TV)

вибух. Звичайно, не варто применшувати ролі цих чинників, зважаючи все ж на те, що кількість означених і локалізованих у сприйнятті факторів дестабілізації значно перевищує кількість гальмуючих і стабілізуючих чинників. Хоча, як зазначав свого часу К.Манхейм, "рівновага народного духу та повільна зміна характеру поведінки зберігаються до тих пір, поки суспільство є константним та перетворення у ньому відбуваються повільно. Прогрес розуму та стримування в нас хаотичного начала зберігаються лише до тих пір, поки у суспільному устрої виконуються певні умови та відповідні сили діють у цьому напрямі" [3, с. 284]. На погляд стороннього дослідника, що сприймає більше зовнішніх, другорядних форм та ознак руху соціальної системи, складається враження про раптову зміну нормативних і функціональних принципів життєдіяльності українського суспільства (але, з іншого боку, можна твердити і про повільність трансформації "якісних", а не "кількісних" ознак явищ, котрі змінюються). Реально змінилась ідеологія чи, швидше, перестала бути важливою деталлю соціального механізму. Продовжуючи лінію механістичного матеріалізму варто звернути увагу і на момент заміни базисної основи чи своєрідного корпусу, яким мав би бути комплекс економічних принципів. Радикальні зміни відбулись у системі політичного регулювання соціального життя. Загалом, важко визначити будь-яку сферу або галузь, якої б не торкнулися зміни. Але все це видається саме таким лише з позиції стороннього спостерігача, введеного в оману декларативною активністю українських реформаторів або ж принциповим нерозумінням попереднього, апріорного, в значній мірі, для дослідника стану речей.

Часто випускається з уваги той факт, що українське суспільство до 1985 року не було таким, яким його бачили з позиції західних демократій, ані таким, яким його малювали для себе переконані функціонери-філософи з рядів КПРС. Задекларована діалектичним матеріалізмом класова модель суспільства у випадку не лише України, а й інших країн Союзу була штучною і не відповідала соціальній реальності. Насправді діяли зовсім інші чинники та критерії стратифікації: поза межами формальної взаємодії соціальних груп на рівні партійних підструктур в них проходила взаємодія на зовсім відмінному, неконституційованому ідеологічними схемами рівні. Певним чином у даному випадку має місце дилемний підхід до проблеми: існує дві точки зору стосовно розгляду соціальної реальності (як це формулює Бурд'є) — об'єктивістський та суб'єктивістський, тобто такий, котрий дає змогу "розглядати соціальні явища як речі", або такий, який може зводити соціальний світ до уявлень про нього, що конструюються самими людьми [2, с.28]. Людьми, котрі живуть приватним життям у своєму соціальному світі — у цьому і полягає існування відмінності бачення, зокрема, і українського суспільства західними науковцями (з одного боку) та українськими

“провідниками” ідеї існування прискореного реформаційного стрибка в Україні.

Як на мене, критерієм будь-якої соціальної стратифікації виступають не зовнішні, не макросоціальні, і, навіть, не мезосоціальні фактори. Усвідомлення, чи хоча б емоційне схвалення своєї належності, причетності певній соціальній групі ґрунтується на процесі перманентної “переоцінки цінностей”. Тобто, кожен суб’єкт суспільної дії має визнати свою переважаючу позитивну співмірність (співмирність) нормативній доктрині, що діє у тій чи іншій страті. Такий суб’єктивний фактор набуває особливої визначальності і актуальності в умовах високої соціальної динаміки, коли відстані і межі між соціальними групами стають більше декларативно-латентними, ніж реальними. В таких умовах відбувається часта зміна або й трансформація соціальних ролей, статус окремої особи може коливатися від абсолютної референтності в одній групі до повної безправності в іншій.

Повернемося до окремих особливостей соціальної стратифікації українського суспільства в останні роки існування СРСР і в перші роки державної незалежності. Слід звернути увагу на той факт, що розподіл соціальних груп нібито по горизонталі насправді був жорстко ієрархізованим за своєю структурою. Окремі страти, виділені за фаховим принципом, мали набагато вищий від інших загальний соціальний статус і майновий рівень, як то: працівники підприємств ВПК, службовці силових структур, працівники окремих сервісних установ, не кажучи вже про вищу і середню ланку партактиву. Рефлексивний момент ідентифікації себе як представника певної соціальної страти чи групи відігравав величезну роль як на той час, так і в процесі переходу до іншого соціального ладу. Це зумовлено тією ситуацією, що саме індивідуально, а не з боку соціальної спільноти визначається і фіксується весь комплекс комунікацій як міжособистісного, так і особистісно-групового рівня. Прикладом можуть слугувати вчені, працівники освіти. В суспільстві радянської України їхня страта мала доволі високий статус. Це надавало можливості широкого доступу до користування суспільними благами, важелів впливу на оточуюче соціальне середовище. Зараз, коли фахова страта освітян та науковців втратила переважну більшість своїх можливостей і референтності, окремі її представники, для котрих усвідомлення своєї причетності до цієї умовної соціальної групи не було визначальним чинником дій у соціальному просторі, зберегли і, навіть, посилили свою позицію в суспільній ієрархії. Бурд’є ж звертає увагу у даній ситуації “самоусвідомлення” себе членом тієї чи іншої страти на лінгвістичний момент на прикладі професійної ознаки. “Кодифікація робить речі простими, зрозумілими, комунікабельними; вона робить можливими контролюючий консенсус над значенням, гомологічність: так забезпечується надання словам єдиного змісту...

Але якщо ви перенесете формулу на професії, ви одразу ж побачите, що це не так легко: чи погодяться всі члени одного суспільства з тим, щоб надати однакового змісту однаковим назвам професій (викладачі, наприклад) і щоб дати однакові назви (та все, що з ними пов'язане: платня, переваги, престиж тощо) одним і тим самим соціальним прагматикам?" [1, с. 127]

Звідси виходить, що стратифікація за якимись зовнішніми для особи критеріями менш тривка, ніж індивідуальне визнання та прийняття належності до певної страти. Ця думка не є принципово новою, але в контексті соціальних реалій України вона може дати ключ до розв'язання окремих теоретичних завдань.

Література:

1. Бурдые П. Кодификация / В кн.: Бурдые П. Начала. - с.127.
2. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть / В кн.: Бурдые П. Начала. - М., 1994. - с.183 - 184.
3. Манхейм К. Человек и общество в эпоху преобразований / В кн.: Манхейм К. Диагноз нашего времени. - М., 1994. - с.284.
4. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. - К., 1995. - с. 177 - 178.

Ходус Е.В.

ЭМИГРАЦИОННЫЕ ОРИЕНТАЦИИ УЧАЩЕЙСЯ И СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В украинском обществе, находящемся в состоянии социально-политической и экономической дестабилизации, стремление к эмиграции — широко распространенное явление. В данном случае уместно вспомнить П.Сорокина, который, описывая кризисный социум и присущие ему тенденции, среди прочего прогнозировал: "Добровольная и принудительная миграция с места на место чрезвычайно возрастет. Тысячи и миллионы людей будут согнаны с их постоянного места жительства и переместятся в другие регионы, часто весьма удаленные от их прежнего места жительства" [4, с. 54]. То есть, миграции населения (как внутренние, так и внешние) — это процесс, в котором происходящие в стране изменения отражаются очень динамично и, что особенно важно, наглядно.

В 1996-1997 г.г. кафедра социологии ДГУ осуществила исследовательский проект "Исследование источников формирования духовных ценностей и социальных ориентаций молодежи". Объектом исследования являлись учащиеся 10-11 классов, ПТУ и студенты

*Ходус Е.А. — аспирантка кафедры права и социологии
Днепропетровского государственного университета.*

техникумов и вузов центрального региона Украины. Анкетным опросом было охвачено 3 области центрально-приднепровского региона Украины: Днепропетровская, Запорожская, Кировоградская. Применялась квотная, пропорциональная, двухступенчатая выборка, в соответствии с которой во всех выделенных учебных заведениях региона было опрошено 867 респондентов, что составляет 0,26% учащейся молодежи региона. Среди прочего исследованием предусматривалось выяснение эмиграционных настроений учащейся и студенческой молодежи. В этой связи молодым респондентам был задан ряд вопросов. А именно: "Что в современных условиях вас беспокоит больше всего?" Оказалось:

- 54% опрошенных беспокоит падение морали и рост преступности;

- 44,7% — общее понижение уровня жизни;
- 34,8% — неуверенность в завтрашнем дне;
- 25,2% — бесконтрольное повышение цен;
- 28,6% — низкий интеллектуальный уровень общества;
- 20,4% — угроза безработицы.

Естественно, для каждой возрастной группы какой-то фактор является формирующим, а остальные — стимулирующими. Так, например:

- для 75% молодых людей в возрасте 25 лет и старше формирующим фактором является чувство неуверенности в завтрашнем дне;

- для 57,8% молодежи в возрасте 21-24 лет — это общее понижение уровня жизни;

- для 52,7% 18-20-летних таким фактором является падение морали, рост преступности.

Таким образом, данные, полученные в ходе социологического опроса, позволяют предположить, что факторами, стимулирующими эмиграцию молодежи, являются:

- чувство неуверенности в завтрашнем дне;
- угроза безработицы, невозможность найти работу после окончания учебного заведения и как следствие — невозможность реализовать свои способности на родине. Весьма убедительными в этой связи представляются данные статистики: уровень скрытой безработицы в 1994 г. составил 26% от всего трудоспособного населения, то есть каждый 4-й гражданин Украины был подвержен скрытой безработице. Что особенно настораживает, вырос вес молодежи среди безработных: с 33% в начале 1992 г. до 42% в начале 1994 г. В 1995 г. на 100 человек безработных приходилось 34 в возрасте до 25 лет. Совершенно очевидно, что в перспективе тенденция к росту безработицы, а следовательно, и к снижению уровня жизни будет активно формировать эмиграционную волну, которая охватит все слои населения, и прежде всего молодежь;

- падение морали и рост преступности, то есть сложная криминогенная ситуация в стране представляет реальную угрозу для молодежи;

- низкий интеллектуальный уровень общества, одной из причин которого является эмиграция творческой, научной, гуманитарной и инженерно-технической интеллигенции. Главная опасность этого процесса состоит в том, что разрушается "образовательная пирамида", которая гарантирует технический и культурный процесс любого общества. За последние 5 лет в Украине общие затраты на науку и научное обслуживание уменьшились в 10 раз. Для сравнения: во Франции годовые затраты на одного научного работника составляют 120 тыс. долларов США, а в Украине — 0,7 тыс., т.е. в 170 раз меньше [5, с.125]. Естественно, что при таком положении вещей угроза разрушения "пирамиды" достаточно реальна: в 1991 г. за границы Украины выехало 39 докторов наук, в 1992 г. — 57, в 1993 г. — 68, а в 1994 г. — уже 90 [3, с. 60]. Около 25% докторов наук, уехавших из Украины, специализировались в области технических наук, 22,3% — медицинских, 16,7% — физико-математических. К сожалению, следует констатировать, что бюджетный кризис 1995-1996 г.г. еще больше усилил интенсивность "утечки мозгов".

Учитывая всё вышесказанное, вполне понятной становится обеспокоенность 40% опрошенных молодых людей в возрасте 21-24 лет (студенческий возраст) проблемой низкого интеллектуального уровня общества, ведь "утечка мозгов" (в том числе вузовской профессуры) лишает их возможности получить образование на мировом уровне в собственной стране. Совершенно не исключено, что именно это вызовет у них желание получить или продолжить своё образование за границей. В последние годы сложился такой поток эмигрантов — это школьники, абитуриенты, студенты. Как правило, здесь форма миграции — краткосрочные и долгосрочные поездки в различные учебные заведения (курсы, школы, колледжи, университеты) с целью совершенствования языкового и специального образования.

В целом, причин для эмиграции молодых граждан Украины достаточно. Однако действие этих причин может ослабеть, если общественные настроения оптимистичны и имеют твердую надежду на улучшение положения. К сожалению, это не совсем так, признаки неопределенности и даже апатии в молодежной среде очевидны. Так на вопрос: "Как бы вы охарактеризовали ваше отношение к завтрашнему дню?" были получены следующие ответы:

66,6% респондентов с оптимизмом воспринимают будущее Украины, надеются на лучшее, но чем старше респондент, тем меньше у него оптимизма: так, надеются на лучшее 67,2% молодых людей в возрасте до 18 лет, 64,2% — в возрасте 19-20 лет, 68,9% — в возрасте 21-24 лет и 50% — 25 лет и старше;

- 19,4% указали на чувство неопределенности, неуверенности в завтрашнем дне;

- 6,5% опрошенных ожидают худшего;
- 7,6% затруднились ответить, очевидно считая лучшим для себя вообще об этом не думать, а это не что иное как апатия.

Причины такого социального самочувствия молодежи уже рассматривались выше, и на их фоне не вызывают удивления ответы, полученные на вопрос: "Если бы вам предложили долгосрочный контракт для работы за границей, вы приняли бы предложение? Если да, то в какой форме?":

- 41% опрошенных согласны работать только по профилю полученной специальности;

- 18,5% согласны на умственный труд;

- 6% согласны на физический труд;

- привлекает внимание в общем-то немногочисленная — 12,1%, но очень важная группа ответов — "согласен на любую работу" (в основном это молодые люди в возрасте 25 лет и старше).

Возможно, так отвечали люди, уже не надеющиеся найти своё место в экономической структуре общества и готовые поправить своё материальное положение любой ценой, то есть они ориентированы на наименее престижную, неквалифицированную работу за границей.

В целом, результаты анкетирования показали, что 77,6% опрошенных молодых людей желают получить работу за границей. Особенно заинтересованы в зарубежных поездках студенты, молодые специалисты, выпускники вузов, которые стремятся заключить контракты для временной работы в фирмах с целью дальнейшего закрепления в той или иной стране на постоянное жительство.

Вполне естественно, что молодых людей привлекает перспектива жизни и работы за границей. В настоящее время условия жизни на Западе остаются очень привлекательными, а разница в доходах в странах Западной и Восточной Европы очень велика. В Украине заработная плата сегодня одна из самых низких в мире: в 3 раза ниже, чем в России, и в 2 раза ниже, чем в Албании — самой бедной стране Европы. В 1994 г. она составляла 24 дол. США (в России — 108 дол. США, в Чехии — 260 дол. США), в 1995 г. — 48 дол. США, но покупательская способность доллара упала в 2,1 раз. В целом, средний гражданин Украины получает в месяц зарплату, адекватную зарплатку среднего американца за полдня работы.

Выезд на работу за границу многим жителям Украины представляется эффективным способом решения своих экономических проблем. По данным опроса, проведенного Центром "Демократические инициативы" в 1995 г., поездки за границу с целью заработка стали постоянным занятием для 5% респондентов (если сделать простые расчеты, исходя из количества работоспособного населения Украины, которое составляет 29 млн. человек, то это — больше 1 млн. наших граждан); время от времени за границу с целью заработка отправляются еще 20% [1, с.143], то есть потенциальными трудовыми мигрантами является почти половина трудоспособного населения Украины, причем образовательный

уровень трудовых эмигрантов заметно выше, чем занятых в народном хозяйстве Украины, то есть страна теряет наиболее активную и профессиональную часть трудовых ресурсов, тем более, что политика приема иммигрантов на Западе есть откровенно селекционной. На 10 тысяч уехавших в 1992 г. приходится 3,5-4 тысячи с высшим образованием, в 1993 г. — 4,5 тысячи, в 1994 г. — 6,2 тысячи человек [2].

Таким образом, результаты социологического опроса позволяют отметить достаточно широкое распространение эмиграционных настроений в молодежной среде. На это же указывают и данные статистики: в 1996 г. из Днепропетровской области эмигрировало:

- в Израиль — 1061 чел. (из них 588 чел. молодые люди до 30 лет);

- в Германию — 556 чел. (из них 247 молодых людей в возрасте до 30 лет);

- в США — 299 чел. (молодежь до 30 лет — 141 чел).

Справедливость этого утверждения подтвердили и ответы молодых респондентов на вопрос: “Допускаете ли вы для себя возможность эмиграции?”:

- 44,1% опрошенных такую возможность для себя допускают;

- 26,3% респондентов отметили, что они из родного края эмигрировать не собираются;

- 13,4% имеют твердое желание уехать.

Достаточно тревожным выглядит тот факт, что значительная часть опрошенных — 16,2% — не определились в отношении своих намерений эмигрировать из страны. Они хотя и не ответили утвердительно, но и не сказали решительно “нет”, то есть полностью возможность выезда они не исключают, однако неблагоприятные социальные изменения могут спровоцировать эмиграцию и этой группы респондентов.

Особый интерес составляет национальная принадлежность потенциальных эмигрантов. Опрос показал:

- 27,6% украинцев из Украины эмигрировать не собираются;

- 41,6% допускают для себя возможность эмигрировать;

- только 14,5% украинцев имеют твердое желание уехать;

- 16,4% затруднились ответить.

Среди русских тех, кто не собирается уезжать 23,4%, допускают возможность эмиграции 50,9%, имеют твердое желание уехать 10,9%, не определились 14,9%.

Проанализировав эмпирические и статистические данные, представленные в данной статье, мы можем констатировать следующее:

Проблема молодежной эмиграции чрезвычайно актуальна. Совершенно очевидно то, что эмиграция молодежи ведет к тому, что Украина теряет наиболее активную и профессиональную часть трудовых ресурсов. С потерей молодежи происходит сокращение

наиболее качественного детородного контингента, что сказывается на снижении рождаемости, что особенно негативно в условиях растущей депопуляции. К этому следует добавить, что Украина несет значительные материальные потери: не получают реализации инвестиции, вложенные в человека при получении им образования, нет и возможной отдачи от специалиста.

Поэтому, в условиях интенсификации эмиграционного процесса и активизации в нем молодежного контингента, государство не имеет права оставаться равнодушным к оттоку населения с его территории, особенно в условиях растущей депопуляции. Именно государство должно обеспечить своих граждан правдивой информацией об условиях пребывания и трудоустройства в зарубежных странах. Возможно, такая информация помогла бы многим отказаться от мысли эмигрировать или хотя бы смягчить разочарование тех, кто всё же решит уехать. Именно государство должно взять на себя посреднические функции при трудоустройстве своих граждан за границей. Это дало бы возможность защитить как государственные, так и личные интересы эмигрантов, регулировать трудовую эмиграцию.

Литература:

1. Малиновская Е.А. Миграционная ситуация и проблемы формирования миграционной политики в Украине. С.143. / В кн.: Уряду України: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. – К., 1995. Т 2.
2. Московкин В. "Утечка умов" из стран СНГ // Бизнес-информ. – 1995.
3. Пискун А., Прибыткова И., Волович В., Миграционная ситуация в Украине // Политическая мысль. – 1996. – № 3-4.
4. Сорокин П. Человек и общество в условиях бедствия (фрагменты книги) // Вопросы социологии. – 1993. – № 3.
5. Чирков В. Средний украинец. // Вітчизна – 1996. – № 9-10.

Сорока Ю.Г.

СОЦИАЛЬНЫЙ СМЫСЛ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ВЫПУСКА ТЕЛЕНОВОСТЕЙ

Тематическая организация выпуска теленовостей, то есть представление сюжетов с конкретными темами в какой-либо определенной последовательности, выделение отдельных сюжетов на позиции главных событий, отнесение сюжетов к различным тематическим блокам, иными словами построение иерархии тем выпуска является одним из элементов создаваемой СМК схемы восприятия социального мира [1, с.192] на макроструктурном

Сорока Ю.Г. — аспирантка кафедры социологии Харьковского государственного университета

(определяющем значение текста) уровне [3, с. 129].

В контексте формирования схемы восприятия социального мира тематическая организация выпуска новостей рассматривается нами в двух плоскостях: приписывание темы информационному сообщению и организация уже сформулированных тем в последовательность по принципу релевантности (в соответствии с их значимостью).

Выделение темы сложных информационных сообщений в одном предложении для выражения основного содержания текста, то есть приписывание смысла, субъективно по своей природе [3, с.238]. Выбор субъектом конкретной интерпретации основного содержания информации зависит от индивидуального габитуса как системы схем восприятия и оценивания практик, сформированной в определенной социальной позиции. В ситуации массовой коммуникации сформулированные журналистами темы информационных сообщений рассматриваются нами как реализация схемы восприятия, легитимной для обслуживаемой данным СМК территориальной общности и, в сущности, формируемой доминирующей в ней группой или институтом [1, с.172]. Другие центры смыслопорождения, как например, индивидуальный габитус журналиста, культивируемые в данном СМК схемы восприятия в данном исследовании не рассматриваются. Сформулированные в тексте выпуска новостей и представленные как основные темы, а также не сформулированные темы отражают иерархию смыслов или ценностей, характерную для данной общности в данный момент времени, а также иерархию социальных групп, связывающих с этими смыслами свои интересы. Гарантацией общесоциального характера элементов реализуемой СМК схемы восприятия социальной реальности является легитимность данного СМК.

Рассмотрим пример. В одном из выпусков новостей АТН, транслируемых на канале СИМОН, в мае был представлен сюжет, озаглавленный "Горисполком начал наступление на уличную торговлю". Причиной появления такого сюжета в новостях стало создание при горисполкоме оперативной группы по контролю за уличной торговлей. В тексте сообщения были выделены следующие темы:

- Владельцы магазинов — прямые конкуренты владельцев лотков — используют свое влияние на горисполком для устранения конкурентов;

- Мера властей повлечет неудобства для простых горожан;
- Меры властей вызывают недовольство продавцов на лотках;
- Преимущество стихийных рынков для лоточников: не нужно платить рыночный сбор, отсутствие конкуренции с соседями по торговым местам;

- Власти намерены закрыть торговые точки, торгующие на

улице скоропортящимися продуктами.

Таким образом, текстуально отражена позиция владельцев лотков, горожан и косвенным образом городских властей. Причем, лоточники оказались жертвами недобросовестной конкуренции, жители города, на удовлетворение нужд которых направлена деятельность лоточников, обречены терпеть неудобства вследствие произвола властей, а власти, недостижимые ни для чьей-либо воли, ни для понимания, ужесточают борьбу с населением, прикрываясь его же интересами. Реализация в тексте этой схемы происходит не безукоризненно. Вопреки предположениям авторов, что "вечно спешащие прохожие вряд ли согласились бы тратить драгоценные минуты на посещение магазинов в то время, как необходимые покупки можно сделать по пути на лотке", интервьюируемые прохожие не высказываются однозначно против закрытия лотков. Сами лоточные торговцы испытывают затруднения с речью, когда от них ожидается высказывание в свою защиту. Коннотативный смысл выражения "торговцы из Азии" активизирует негативные стереотипы по отношению к этой этнической группе, тем самым превращая упоминание о противоправном характере уклонения лоточников от торговли на рынке и уплаты рыночных сборов, которое должно было бы придать сюжету окраску объективности, в еще одно подтверждение образа жертвы, в котором авторы представляют лоточников. Наконец, трактуя позицию горисполкома, авторы сюжета незаметно подменяют слова "упорядочить" на "упразднить", тем самым необоснованно обостряя ситуацию.

За границами внимания журналистов остаются такие темы, как категории продуктов, подпадающие под официальное определение "скоропортящиеся", данные санитарной службы об употреблении купленных на лотках продуктов как причине инфекционных заболеваний, наконец характерная для лоточной торговли практика обвесов. (Можно предположить, что стремление журналистов защитить уличных торговцев было вызвано присутствием в создаваемых горисполкомом оперативных группах "работников правоохранительных органов", а значит готовность властей обеспечить выполнение своих решений).

Таким образом, в проанализированном сюжете социальная реальность представлена как противостояние власти и остальных групп, которые могут реализовать свои интересы только через компромисс со властью. При этом интересы власти трактуются как преобладающие над интересами общности в целом, то есть власть представляется в своей подавляющей ипостаси, а другие ее проявления затухают.

Организация сформулированных тем сообщений в последовательность с выделением главной темы дня в контексте нашего анализа рассматривается как формирование представления

об иерархии различных сфер социальной жизни, представляющих их групп и институтов. Тематическая организация анализируемых нами текстов новостей АТН, специализирующихся в основном на информации по городу и области, является результатом наложения нескольких принципов. Специализация агентства в центр внимания ставит события, происходящие в городе: информация по Украине занимает первые позиции только в случае уникального (например, подписание Меморандума о поддержании мира в Приднестровье) или скандального (драка в Верховном Совете) характера информации. Ставшая традиционной иерархия тем в ежедневных выпусках новостей (политика, экономика, культура, спорт) заставляет отдавать предпочтение официальной информации горисполкома, областной администрации и их подразделений, причем аналогия между формальными структурами новостей АТН и новостей общеукраинских (или общероссийских) каналов практически полная. Информация с заседания по итогам двухмесячника по благоустройству города занимает место, которое в программе "Время", например, заняла бы информация о заседании правительства России, приезд второго секретаря посольства США в формальной структуре новостей аналогичен визиту министра иностранных дел дружественного государства. Вероятность для других типов информации занять позицию главной темы дня значительно ниже: это могут быть общегородские выступления и митинги, первая в постсоветской истории забастовка метростроителей, пугающая информация из области медицины (информация санэпидемстанции о возможной вспышке тифа) или чрезвычайных ситуаций (обвал жилого дома). Тематическая структура выпусков городских новостей негосударственных новостей, таким образом, копирует структуру подачи информации СМК, обслуживающих более обширные территориальные общности. Провинция копирует схемы восприятия центра, не подвергая сомнению обоснованность такой аналогии, лишая собственную жизнь уникальности, маскируя интеллектуальную несамостоятельность современными стратегиями подачи информации.

Существование СМК базируется на потребности человека в некоей инстанции, призванной информировать его о происходящем в мире и его собственном доме, на вере в ее искушенность и знания [2, с. 1380]. Производя новости, СМК жонглируют, как было показано, некоторым набором тем, который и характеризует господствующую схему восприятия. Тем самым реализуется право символической власти на конструирование социального пространства в соответствии с ее интересами.

Литература:

1. Бурдые П. Начала. – М., 1994.
2. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М., 1995
3. Ван Дейк Т.А. Язык, Познание, коммуникация. – М, 1989.

СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ

Изучение социальных аспектов процесса принятия управленческого решения приобрело новый смысл в связи с необходимостью упорядочивания деятельности субъектов управления в период кризиса, перехода экономики к рыночным отношениям. Приложение социологических теорий к теории управления открывает широкие горизонты для исследователей процесса принятия управленческого решения.

Принятие управленческого решения рассматривается нами как вид социального поведения и как вид социальной технологии. В контексте социологии принятие управленческого решения представляет собой разновидность целерациональной деятельности, а именно: мотивационно-смысловое действие в рамках социальной организации. Обращение к социологическому анализу дает возможность найти такие резервы повышения эффективности управления, которые кроются в глубинных механизмах сознания и поведения субъекта управления.

Исходя из этого, можно определить тему настоящей работы: анализ процесса принятия управленческого решения как вида социального поведения, выявление факторов повышения оптимальности управленческого решения в современных социально-экономических условиях на примерах руководящего персонала предприятий с различными формами собственности (государственной, коллективной, частной). Мы поставили перед собой задачу исследовать субъективные механизмы принятия решения, ценностно-нормативный, мотивационно-смысловой контекст поведения управленческого персонала в процессе принятия решения; изучить влияние социально-экономических факторов среды на процесс принятия решения.

С нашей точки зрения, переход к рыночным отношениям создал новые условия для принятия управленческих решений. Данные условия весьма противоречиво влияют на все стороны процесса управления. Суть нашей гипотезы заключается в предположении о том, что возросла степень свободы выбора субъектов управления в связи с процессом разгосударствления, но она блокируется в значительной степени старой системой управления. Мы предполагаем также, что произошли некоторые изменения в мотивации субъекта управленческой деятельности.

Романенко С.В. — ассистент кафедры социологии Института Социальных Наук Одесского государственного университета

В содержание нашей гипотезы входит также предположение о влиянии на эффективность принятия решения таких личностных качеств субъекта управления как возраст, образование, профессия, стаж работы, социальный статус. Условия принятия решения, как мы полагаем, должны зависеть от того, в какой сфере осуществляется управленческая деятельность, к какой форме хозяйствования принадлежит данное предприятие.

Далее приведем некоторые предварительные результаты проведенного нами социологического исследования. Объектом нашего исследования были руководители высшего звена предприятий города Одессы. Изучалась деятельность руководителей предприятий различных форм собственности по принятию управленческих решений.

Отбор респондентов производился в три этапа. На первом – по должностному признаку. Нами опрашивались только руководители высшего звена предприятий города Одессы: директора предприятий, председатели правлений акционерных товариществ, президенты компаний, и т.д. По данным статистики, в городе Одессе зарегистрировано 4703 предприятия. На втором этапе мы выбрали 368 единиц исследования, что обеспечило погрешность не более 5%. На третьем этапе производился отбор по признаку “форма собственности”. По статистическим данным частные, предприятия составляют 82,7% от общего числа предприятий города. Остальные 815 предприятий распределены следующим образом: 6% – коллективные, 16% – арендные, 30% – государственные и 46% – акционерные. Опрос производился методами направленного интервью и анкетного опроса.

Так выяснилось, что, принимая решение, руководители преимущественно ориентируются на реальные возможности (67%), на свой прежний опыт (54%), на собственные убеждения о том, что целесообразно предпринимать в данных условиях (53%), на нормы, существующие в данном коллективе (29%), на новый отечественный и зарубежный опыт (18%). Таким образом, при ориентации преимущества отдаются объективным условиям и собственным усилиям. С одной стороны, менеджер работает в ситуации зависимости от внешних условий, с другой стороны – он осознает появление возможности собственного влияния на решаемую проблему.

Наши выводы подтверждаются также данными исследования ценностей предпринимательской деятельности, проведенного В.Е.Пилипенко. В шкале ценностей (десятибалльной) первое и второе место заняли мотивы: “возможность действовать самостоятельно” и “возможность проявить свои способности”. [1, с.77].

В меньшей степени, по мнению опрошенных, на принятие решения влияют нормы данного коллектива и инновации. Подобные ориентации позволяют выделить несколько существенных противоречий: 1) между новой экономической ситуацией и управленцами, сформировавшимися в прежних условиях; 2) разрыв между ориентацией руководителя и нормами коллектива, в котором он работает; 3) между традиционными ориентациями руководителя и объективными потребностями обновления методов управления.

Далее нас интересовало отношение руководителей к различным формам собственности. Государственную форму собственности оценили невысоко (1 - 3 балла по пятибалльной шкале). Среди явных противников государственной формы выступают большинство руководителей акционерных, арендных, коллективных предприятий, то есть тех, которые до недавнего времени были государственными. Руководители частных предприятий также отвергают эту форму собственности. Коллективные формы собственности (акционерную, арендную) оценивают несколько выше, в среднем 4 балла. Однако сами руководители коллективных предприятий в основном недовольны ею и охотно "сменили" бы ее на частную. Руководители государственных предприятий также оценивают ее ниже, чем частную, и рассматривают ее как переходную форму от государственной к частной. Частная форма собственности оценена наиболее высоко. Почти 88% опрошенных оценили ее в 4 - 5 баллов.

Нами также была сделана попытка выявить первоочередные цели, ценности, на которые ориентируются руководители, принимая решения. Вариант ответа "повышение уровня благосостояния людей, работающих с Вами" выбрали 70% опрошенных; 67% - "интересы возглавляемого вами предприятия"; 48% - "возможность действовать самостоятельно"; 15% - "увеличение личного дохода"; 12% - "возможность оказывать социальную и культурную помощь организациям и людям"; 4% - "увеличение валового национального продукта". На первый план выдвигаются социальные цели-ценности, что продиктовано кризисной ситуацией в социальной сфере, низким уровнем жизни работников.

Кластерный анализ данных позволил выделить нам основные типы управленцев. Анализируя ответы на вопрос: "Что помогает Вам в процессе принятия решения?", были выделены четыре основных типа.

Первый тип характеризуется высокой оценкой "интуиции", "умения рисковать", "профессионального чутья", но пренебрежением "образованием" и "полной объективной информацией". Мы условно назвали такой тип "игроки". На наш взгляд, это руководители, которые к процессу управления относятся как к азартной игре, полагаясь на

удачу и собственное чутье.

Второй тип ценит прежде всего "умение рисковать", опираясь при этом, с одной стороны, на "полную объективную информацию", а с другой — на "профессиональное чутье", полностью пренебрегая "интуицией". Этот тип мы называли "расчетливые игроки", которые согласны рискнуть только при наличии полной информации и внутренней уверенности в успехе.

Третий тип в процессе управленческой деятельности опирается прежде всего на "образование", "интуицию" и "профессиональное чутье", достаточно низко при этом оценивая "полную объективную информацию" и "умение рисковать". Этот тип мы называли "шаманы" или "колдуны", то есть люди, доверяющие скорее личным внутренним импульсам, чем объективным факторам.

Четвертый тип — это руководители, которым для принятия оптимального решения необходима "полная объективная информация", "образование" и немного "профессионального чутья". При этом никто из них не опирается на "интуицию" и "умение рисковать". Этот тип можно обозначить как "прагматики" или "реалисты". В процессе управления они опираются на образование, информацию и не могут допустить ошибки, понадеявшись на свою интуицию.

При анализе целей и ценностей управленческой деятельности, были выделены три группы управленцев. Общим для всех трех кластеров является равнодушное отношение к повышению уровня благосостояния людей в масштабах Украины и возможности влиять на экономическую политику государства.

Представители первого кластера ценят прежде всего "возможность действовать самостоятельно", "производственные интересы своего предприятия", "повышение уровня благосостояния своих работников" и не ставят перед собой в качестве первоочередной цели "увеличение личного дохода". Это тип руководителей, которые пришли в бизнес для того, чтобы создать свое дело, найти применение своим силам и способностям. На наш взгляд, это представители того типа, который на Западе обозначили как "трудоголики", то есть люди, которые трудятся ради самой работы и самореализации.

Второй тип руководителей ориентируется прежде всего на "интересы и цели своего предприятия" и "возможность влиять на экономическую политику Украины". Как показал дальнейший анализ этого кластера, его представители являются в основном руководителями государственных, акционерных и коллективных предприятий, то есть они осознают зависимость будущего страны от их деятельности.

Третий тип — это управленцы, которых интересует прежде всего увеличение личного дохода и дохода своих рабочих. Мы считаем,

что это тип управленцев “временного бизнеса”. Они ориентированы лишь на извлечение максимального дохода в нынешних нестабильных условиях.

Таким образом, вырисовывается следующая социологическая схема поведения руководителя: 1) мотивация в сфере принятия управленческого решения в значительной степени диктуется объективной экономической ситуацией; 2) возникли новые условия для актуализации индивидуальных возможностей и способностей руководителя; 3) доминирование социальных целей при принятии управленческого решения показывает наличие рассогласованности между ориентацией руководителя на производственные задачи и его же ориентацией на ценности социальной жизни.

Литература:

1. Пилипенко В.Е. Социальная регуляция трудового поведения. (Социологический анализ). – К.: Наукова думка, 1993. – с. 77.

Вакуленко С.Н.

СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

В настоящее время украинское общество переживает период социально-экономической трансформации, сущность которой — переход к рыночным отношениям на основе плюрализма форм собственности. Этот процесс затронул и социальную структуру общества, которая претерпевает существенные изменения в связи с появлением новых социально-структурных образований (классов, социальных слоев и групп). Одним из значительных образований является класс предпринимателей, который переживает процесс своего формирования и соответствующего организационного оформления в государственных и общественных структурах.

Становление социальной группы или класса — это объективно-субъективный процесс, который предполагает не только возникновение новых субъектов экономических отношений, но и осознание ими своей роли в обществе, специфики своих интересов и выработку методов их защиты.

Образование класса предпринимателей как собственников средств производства превращает их в субъекта социально-трудовых отношений. Они выступают в качестве работодателей, роль которых ранее выполняло государство. Это с необходимостью влечет за собой

Вакуленко С.Н. — преподаватель кафедры социологии труда и управления Харьковского государственного университета

качественное преобразование и организационное оформление класса наемных работников. И те, и другие, выступая субъектами производственных отношений, имеют разные, зачастую противоположные интересы.

Становление рыночных отношений обязательно приводит к необходимости поиска той или иной модели взаимодействия между владельцами средств производства и наемными работниками вследствие изначальной противоположности интересов этих двух групп и необходимости преодоления возникающих между ними противоречий. При всем разнообразии возможных моделей весь их спектр может быть расположен между двумя крайними полюсами, двумя основополагающими основаниями. Это, с одной стороны, идея классовой борьбы, а с другой — противоположная ей, идея социального партнерства.

В период становления рыночных отношений в развитых странах, рабочее движение формировалось и создавалось именно для того, чтобы отстаивать особые классовые интересы наемных работников во взаимоотношениях с собственниками-работодателями. Эволюция трудовых отношений в экономически развитых странах привела к отказу от первой модели в пользу второй, к осознанию объективной необходимости согласования интересов различных групп, слоев с целью поддержания социального мира и согласия в обществе как одной из главных предпосылок эффективного экономического развития.

Социальное партнерство — это такая система отношений между наемными работниками и собственниками средств производства или работодателями, при которой признаются объективно возникающие расхождения интересов различных социальных групп и право каждой из них отстаивать их путем поиска компромиссов, взаимопонимания и сотрудничества. Эта узкая трактовка понятия социального партнерства применяется при анализе взаимодействия названных субъектов в сфере трудовых отношений.

Принцип социального партнерства применительно к сфере социально-трудовых отношений предполагает сотрудничество на равноправной основе трех субъектов — государства, собственников средств производства или работодателей и наемных работников. Возникающие разногласия и конфликты в сфере трудовых отношений разрешаются путем переговоров, в которых принимает участие триада предприниматели — профсоюзы — правительство. Такая система регулирования отношений между наемными работниками и работодателями получила название трипартизма. В оптимальном варианте в сотрудничестве на основе социального партнерства заинтересованы все перечисленные стороны, поскольку оно должно обеспечивать согласование интересов каждой из них.

Для предпринимателей — это один из механизмов обеспечения предсказуемости условий экономической деятельности и способ ограничить или предотвратить деструктивные действия (например, забастовки) со стороны наемных работников при отстаивании ими своих прав.

Для лиц наемного труда — механизм обеспечения достойных условий труда и жизни, закрепления и выполнения их социальных гарантий.

Для государства как выразителя общественных интересов социальное партнерство — один из наиболее действенных методов снижения социальной напряженности в обществе и достижения социального мира в качестве условия политической стабильности и экономического прогресса.

Все три стороны, несмотря на существующие расхождения их интересов, заинтересованы в процветании национальной экономики как основы стабильного развития общества.

Более широкое определение социального партнерства используется по отношению к тем областям общественной жизни, где интересы различных групп пересекаются в одной сфере. С этой точки зрения социальное партнерство можно определить как способ взаимодействия сложившихся и организационно оформленных социальных групп, каждая из которых является самостоятельным субъектом общественной жизни, основанный на принципах взаимопонимания и уважения.

Для преодоления кризисной ситуации, осуществления кардинальных преобразований и поступательного развития украинскому обществу сейчас необходимо достижение социального мира и согласия. Этому могло бы способствовать использование принципов, практики и методов социального партнерства. Прежде всего, его можно использовать для регулирования социальных отношений в производственной сфере, поскольку она является основополагающей для жизнедеятельности как отдельного гражданина, так и общества, и государства.

Становление системы социального партнерства в Украине предполагает создание концепции социального партнерства на общенациональном уровне, законодательное и нормативное обеспечение механизма ее реализации через институт коллективных договоров и соглашений на уровне предприятия, регионального и национальном уровнях, а также разработку механизма контроля за реализацией этих соглашений.

Несомненно, концепция социального партнерства в Украине должна быть создана с использованием мирового опыта и с учетом специфики современной Украины.

АНАЛИЗ ПРИЧИН БРАКОРАЗВОДНЫХ ПРОЦЕССОВ (результаты социологического исследования)

В связи с ухудшением социально-экономической ситуации в стране работники социальных служб, в частности службы по делам несовершеннолетних, обеспокоены ростом подростковой преступности, бродяжничества и попрошайничества среди несовершеннолетних. Данный факт вызван обострением проблемы "социального сиротства" (введение к программе "Дети Украины"), по данным статистики лишь 7% детей оставшихся без родительской опеки — круглые сироты. В духовном развитии детей наблюдается неопределенность жизненных целей, девальвация общечеловеческих и культурно-национальных ценностей. Актуализируются проблемы культуры общения, адаптированности детей к образовательно-воспитательным коллективам. Как одну из причин сложившейся ситуации мы решили рассмотреть причины увеличивающихся бракоразводных процессов, так как нельзя недооценивать влияние последствий развода на психику ребенка. Потеря одного из родителей всегда оставляет глубокий след в памяти ребенка, что может вызвать в последствии необратимые тенденции в его становлении как личности, как человека и как семьянина. Никто не ставит под сомнение тот факт, что дети из неполных семей более склонны к правонарушениям и преступлениям.

Предлагаемое исследование направлено на выяснение основных причин разводов, а также на исследование положения детей при разводах. При проведении исследования использовалась анкета анализа исковых заявлений граждан на развод для компьютерной обработки, программа обработки социологических анкет, сводка о разводах, предоставленная Жовтневым районным судом г. Днепропетровска. В работе использовались материалы Жовтневого районного суда, связанные с бракоразводными процессами, за I полугодие 1995 г. Использовалась простая случайная выборка.

В результате проведенного исследования можно сделать следующие выводы. Наиболее критические периоды в супружеской жизни 2-5 лет (28,57%). Можно предположить, что в данный период вступает в действие принцип "достигнутой цели", т.е. происходит переоценка ценностей на первый план выходят качества, связанные с семейными отношениями (постоянство, хозяйственность, терпимость, тяга к семейному уюту и т.п.), притирка характеров. Основными

причинами разводов в данный период выступают психологическая несовместимость (48,08%), а также измена (32,69%) и бытовая неустроенность (19,23%). Инициаторами разводов в данный период выступают в основном женщины (70,37%), что составляет 28,36% относительно других периодов. Как правило, дети в случае развода остаются с матерью в 39,1% случаев неработающими, и поэтому не имеют достаточного образования для профессионального роста. При существующей социально-экономической ситуации дети остаются предоставлены сами себе, что негативно сказывается как на их образовании, так и на их поведении (в последнее время наблюдается резкое увеличение бродяжничающих детей, "детей с ключами на шею").

В период 6-9 лет основной причиной разводов остаются "несовместимость" (34,69%) и "измена" (32,65%). Необходимо отметить постоянный рост разводов по причине "алкоголизма" (28,85%) по сравнению с предыдущим периодом 17,31%, данный процесс продолжается до периода 10-15 лет совместной жизни (32,69%), преодолев этот рубеж, мы наблюдаем спад, так в период 15-20 лет совместной жизни (5,77%), 21-25 лет (5,77%), 26-30 лет (5,77%). Основной возраст разводящихся в данный период 26-30 лет (34,69%) у мужчин и 39,58% у женщин. Инициатором развода выступают, как правило, женщины — 82%. Основной причиной разводов является постоянное ухудшение социально-экономической ситуации в стране. Как последствие данных процессов мы наблюдаем рост преступности, наркомании и алкоголизма.

Следующий период, сильно выделяющийся на общем фоне — 10-15 лет совместной жизни. Первенство среди причин занимает "алкоголизм" (41,46%), далее идет "несовместимость" (34,15%) и "измена" (26,83%). По остальным причинам цифры довольно незначительны по сравнению с указанными, такие как: "бытовая неустроенность" (4,88%), "наркомания" (2,44%). Основной возраст разводящихся в данный период 31-35 лет для женщин (61,54%) и для мужчин (44,44%). Инициаторами разводов выступают в основном женщины (69,05%), для мужчин это пиковый возраст (30,95% относительно женщин) по отношению к другим периодам совместной жизни это составило 25%. Дети остаются с матерью в 83,33% случаев, с отцом в 5,56% случаев, что составляет 100% относительно других периодов, место жительства ребенка не определилось в 11,11% случаев развода. Факт роста разводов по причине алкоголизма обусловлен тем, что в данном возрасте большинство людей не могут найти работы по своей специальности, изменить свой образ жизни, другая часть в связи с изменением привычного уклада жизни, ценностных ориентаций, связанных с основной работой, стараются уйти от жизненных проблем и нишей, где они могут укрыться, становится состояние алкогольного или

наркотического опьянения.

Основной причиной разводов в период 16-20 лет совместной жизни выступает “несовместимость” — 43,75% разводов, далее идет “измена” (31,25%), алкоголизм уходит на третье место (18,75%). Вообще необходимо отметить довольно резкое сокращение разводов после 15-ти летнего рубежа, так они составляют 8,7% относительно других периодов. Вызывает интерес большое количество разводов по причине “несовместимости”, так как после пятнадцати лет совместной жизни люди понимают, что не могут жить вместе. Основной возраст разводящихся в данный период 36-40 лет для мужчин (42,86% относительно других периодов, что составило 20% относительно других возрастов) и женщин (40% относительно других периодов, 27,27% относительно других возрастов). Инициаторами выступают в основном женщины (62,5%). Дети в этот период остаются также с матерью (80%), не определено (20%). Дети в этом возрасте родителей в основном уже могут сами определять, с кем им жить.

В период 21-25 лет, основными причинами разводов выступают “несовместимость” и “измена” (33,33%), алкоголизм (22,22%), а также болезнь супруга (11,11%), в общем в данный период разводится 4,89% супругов. Инициаторами разводов выступают мужчины, это единственный период, когда инициаторами выступает большинство мужчин (66,67%), тогда как женщины выступают инициаторами лишь в 33,33% случаев. Дети остаются с матерью (60%), место жительства не определено у 40% детей, но в этом возрасте дети, как правило, уже достигают совершеннолетия. Данный факт можно рассматривать как положительное качество мужчин, которые меняют семью, не особо травмируя детей. По мнению психологов, в данном возрасте происходит смена мировоззренческих позиций, переоценка ценностей и подведение жизненных итогов, что не всегда благотворно сказывается на бракосемейных отношениях. Как мы видим, в данный период проблемы семьи определяет духовное состояние человека, т.е. возникает необходимость появления сдерживающих факторов, одним из которых могла бы выступать религия.

Следующий период — наиболее стабильный — 26-30 лет совместной жизни, относительно других периодов количество разводов составляет лишь 4,35%, окончательно разведено из которых 50% семей, не разведено 37,5% и думают 12,5% супругов. Инициаторами выступают, как правило, женщины — 87,5% исков, что составило 5,22% относительно других периодов, можно увидеть некоторый рост женской инициативы по сравнению с предыдущим периодом (2,24%). Дети остаются с матерью в 50% случаев, что составляет 1,49% по отношению другим периодам, тогда как место жительства не определено у 50% разведенных родителей, что, в свою

очередь, составляет 10,53% по отношению к другим периодам. Обращаясь к вопросу о причинах разводов в данный период, необходимо отметить тот факт, что имеют место практически все причины, такие как алкоголизм и несовместимость (37,5%), бытовая неустроенность, болезнь супруга и измена (25%), лишение свободы (12,5%), наркоманы практически не доживают до такого возраста, поэтому по данной причине разводов не зарегистрировано. Особое внимание привлекает рост разводов по причине болезни супруга. Их количество относительно других периодов составило 40%. Основной возраст разводящихся 50 лет и выше 85,71% и 41- 45 лет (14,29%), эти данные верны как для женщин так и для мужчин.

Анализ причин распада браков до 1 года показал, что основными причинами выступают алкоголизм, несовместимость и измена (33,33%), а также бытовая неустроенность (11,11%). Возникает вопрос: как можно выйти замуж за алкоголика или человека с неподходящими качествами характера? Возраст разводящихся мужчин 21-25 лет (66,67%), 46-50 лет (22,22%), а также 51 и выше (11,11%). У женщин эти цифры практически те же. Окончательно разведено более половины супругов (66,67%), не разведены 33,33%. Инициаторами разводов в большинстве случаев выступают женщины (75%), мужья в 25% случаев.

Таким образом, на основе проведенного исследования можно сделать следующие выводы: как мы и предполагали, существуют критические периоды в супружеской жизни, такие как 2-5 лет, 6-9 лет и 10-15 лет. Основываясь на полученных данных, мы можем сказать, что преимуществом во время разводов в отношении детей пользуются, как правило, женщины. Подобное положение вещей не всегда идет во благо ребенку. Как мы видели, большинство женщин не располагают достаточной материальной базой и перспективами профессионального роста для всестороннего развития ребенка, о чем свидетельствует тот факт, что довольно часто детей оставляют с безработными родителями, родителями без перспектив, что способствует увеличению детской преступности, бродяжничества и попрошайничества.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Бакіров В.С.</i> Трансформація соціальної реальності і зміни в соціологічному пізнанні	3
<i>Безносос М.А.</i> Социологический подход к изучению социальных трансформаций	8
<i>Якуба Е.А.</i> Проблемы социологического анализа социальных изменений	13
<i>Чернецкий Ю.А., Заричковская М.В., Чернецкая Т.Н.</i> Понятие среднего класса и роль его формирования в посткоммунистической трансформации украинского общества	18
<i>Куценко О.Д.</i> Ценностные идентификации и солидарности в реструктурирующемся обществе	21
<i>Победа Н.А.</i> Проблемы этнической идентификации в трансформирующемся украинском обществе	28
<i>Лантух А.В.</i> Маргиналы и маргинальность как социальное явление	41
<i>Николаевский В.Н.</i> Новая концепция массовой политической коммуникации: к постановке проблемы	48
<i>Зинчина А.Б.</i> Массовая коммуникация в современном обществе: проблемы институционализации	52
<i>Бакакина Е.Г.</i> Система формирования политической элиты в постсоветском обществе	57
<i>Мадін М.П.</i> Визначення рівнів загроз національним інтересам як чинник політики національної безпеки України	69
<i>Евдокимова И.А.</i> Социология города и формула городской политики в условиях модернизации	78
<i>Кизилов А.И.</i> Экономические реформы в жизни социальных групп: настроения, оценки, мнения	86
<i>Филинская Л.В., Дивульский Д.Е.</i> Отношение граждан к предпринимательской деятельности и предпринимателям	95
<i>Бирюкова М.В.</i> Возможности социального прогнозирования при реформировании системы высшего образования	102
<i>Навроцкий А.И.</i> Высшее образование в Украине: истоки кризиса	106
<i>Кабачная О.В.</i> Социальный конфликт: подходы к анализу и методы разрешения	117
<i>Редько О.А.</i> Проблема творчества и социальная конфликтность	123
<i>Саппа Н.Н.</i> Социальный диалог в столкновении альтернативных идей социального развития	127
<i>Мещеркина Е.Ю.</i> Биографический метод в качественной парадигме социальных наук	137
<i>Голик В.И.</i> Логика смены парадигм стратегического управления организацией	141
<i>Лисица Н.М.</i> К вопросу об аудитории потребителей коммерческой рекламы (на основе анализа стоимости предмета рекламы)	144
<i>Курячая М.А.</i> К вопросу о роли рекламы в формировании молодежной субкультуры	148

**МАТЕРИАЛЫ УЧАСТНИКОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ
ЛЕТНЕЙ ШКОЛЫ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ**
*“Социальная структура и социальные изменения в
трансформирующемся обществе”*

Бондаренко Е.Б. Специалисты в современной социальной структуре общества	154
Дияконенко О.В. Сучасна українська молодь: соціальний портрет і проблеми дослідження	159
Ветрова С.С. Социокультурные и демографические факторы в механизме территориального воспроизводства населения	162
Оніщук С.С. Українська держава та молодь: реалії співіснування	166
Лазорик Н.В. Ціннісні орієнтації особистості та її індивідуальна відповідальність: грані взаємодії	171
Князева Е.В. Профессиональные и жизненные ориентации старшеклассников в семьях различных типов	174
Гасымов А.А. Мы кто? (проблема самоидентификации в постсоветскую эпоху)	178
Балабанова Н.В. Политическое сознание граждан и профсоюзные организации в условиях трансформации общества	179
Ковальчук Е.П. Массовое сознание как предмет социологического анализа	181
Марковская А.А. Криминализация общества: социологические аспекты трансформирования системы	187
Перепелиця Т.Г. Феномен злочинності в кризовому суспільстві	190
Бредникова О.Е. Процесс “обнищания населения”: обзор исследовательских подходов	195
Хміль М.М. Деякі аспекти сучасного стану безробіття (за даними соціологічного обстеження)	201
Пржонська Н.А. Міжнародний конфлікт: соціологічний аспект	203
Курченко А.В. Порівняльні міждержавні дослідження	209
Ходько Н.К. Социально-пространственная структура города Харькова: тенденции изменения	212
Отрешко Н.Б. Понятие “социальное изменение” в современной теории социологии	217
Жулькевська О.В. До питання методології та методики застосування сіткового аналізу в дослідженні соціальної структури	222
Мартинюк О.І. Нова модель українського суспільства: моніторинг рефлексивної стратифікації	227
Ходус Е.В. Эмиграционные ориентации учащейся студенческой молодежи	230
Сорока Ю.Г. Социальный смысл тематической организации выпуска теленовостей	235
Романенко С.В. Социальный аспект процесса принятия управленческого решения	239
Вакуленко С.Н. Социальное партнёрство как механизм регулирования социально-трудовых отношений.	243
Липовская Н.А. Анализ причин бракоразводных процессов (результаты социологического исследования)	247

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
№ 393**

**Соціологічні дослідження сучасного суспільства:
методологія, теорія, методи**

Комп'ютерний набір та верстка Ходько Н.К., Меркулова Е.О.

Підписано до друку 21.08.97. Формат 60X84/1/16. Гарнітура Антіква,

2-50

друк офсетний

Умовн.-друк. арк. 15.0. Тираж 350 прим.

Надруковано з оригінал-макету у видаництві РОМІ

310166, Харків-166, вул. Бакуліна, 11